

Львівський державний університет внутрішніх справ

Алла Марчук

Андрагогіка

Навчальний посібник

Львів
2020

УДК 37.013.83 (075.8)

М30

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 26 лютого 2020 року № 7)

Рецензенти:

Смолінська Олесь Євгенівна, доктор педагогічних наук, професор
(Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького);

Ковальчук Зоряна Ярославівна, доктор психологічних наук,
професор (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Корняк Віра Степанівна, кандидат педагогічних наук
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Марчук А. В.

М30 Андрагогіка : навч. посібник. Львів : ЛьВДУВС, 2020. 300 с.

ISBN 978-617-511-308-0

Висвітлено актуальні аспекти освіти і навчання дорослих як складової освіти людини впродовж життя. Розкрито теоретико-методологічні проблеми андрагогіки. Розглянуто дефініції цієї галузі знань. Охарактеризовано методи, технології і форми організації навчання дорослих.

Для здобувачів вищої освіти, викладачів закладів вищої та післядипломної освіти, викладачів-андрагогів системи формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих, науковців, які цікавляться проблемами освіти дорослих.

The manual covers current aspects of adult education and training as an integral part of life-long education, reveals theoretical and methodological problems of andragogy, describes definitions of this area of knowledge, describes methods, technologies and forms of adult learning organization.

The manual consists of two sections. The first section deals with: the subject, tasks, functions, formation and definitions of andragogy; peculiar features of an adult as a subject of education and training; problems of legal support of adult education; the functions and tasks of andragogy in working with adult learners; adult education in the lifelong learning structure. The second section deals with: the essence, patterns and principles of the andragogical process; modern methods, forms of organization and technology of adult learning; particular aspects of teaching different categories of adults; educational and scientific tourism as a tool for adult development.

The annexes provide examples of educational tasks for independent work of higher education students in the 'Andragogy' discipline; plans and questions for discussion on 'Andragogy' training courses; regulatory documents of Ukraine on adult education.

The textbook is addressed to applicants for higher education; teachers of higher and postgraduate education; andragog teachers of formal, non-formal and informal adult education; for scholars interested in adult education.

УДК 37.013.83 (075.8)

© Марчук А. В., 2020

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2020

ISBN 978-617-511-308-0

Зміст

Передмова.....	5
----------------	---

РОЗДІЛ I. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Тема 1

АНДРАГОГІКА У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ЛЮДИНОЗНАВСТВА.....	10
1.1. Поняття про андрагогіку як науку.....	10
1.2. Становлення і розвиток андрагогіки.....	15
1.3. Місце андрагогіки у системі наук.....	25
1.4. Понятійний апарат андрагогіки.....	29

Тема 2

ДОРΟΣЛА ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ.....	36
2.1. Поняття дорослої людини в андрагогіці.....	36
2.2. Періодизації та кризи дорослого життя людини.....	41
2.3. Психологічні особливості дорослих учнів.....	46
2.4. Ставлення дорослих до навчання та освіти.....	52
2.5. Проблеми дорослих учнів.....	56

Тема 3

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ.....	60
3.1. Освіта як соціокультурний феномен.....	60
3.2. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих.....	67
3.3. Законодавче і нормативно-правове забезпечення освіти дорослих.....	71
3.4. Професіоналізація освіти дорослих.....	88

Тема 4

НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ.....	97
4.1. Сутність і значення неперервної освіти.....	97
4.2. Мета, завдання і принципи неперервної освіти.....	106
4.3. Розвиток неперервної освіти в Україні.....	113
4.4. Освіта дорослих у структурі освіти впродовж життя.....	123

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Тема 5

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ.....	135
5.1. Освіта дорослих як соціальний інститут.....	135
5.2. Психолого-педагогічні основи організації освіти дорослих.....	144

5.3. Сутність і специфічні особливості андрагогічного процесу.....	146
5.4. Основні закономірності та принципи навчання дорослих.....	151
5.5. Чинники мотивації навчальної діяльності дорослої людини.....	158
Тема 6	
МЕТОДИ І ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ.....	164
6.1. Емпірична модель процесу навчання (<i>Experiential Learning Model</i>) Д. Колба як основа організації навчальної діяльності дорослої людини	164
6.2. Комбіноване навчання у системі освіти дорослих	174
6.3. Тренінгові технології в освіті дорослих.....	180
6.4. Групова взаємодія в організації навчання дорослих.....	189
6.5. Веб-квест як проект у навчанні дорослих.....	205
Тема 7	
СИСТЕМИ НАВЧАННЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ДОРΟΣЛИХ.....	214
7.1. Особливості систематизації різних категорій дорослого населення як цільової аудиторії освіти.....	214
7.2. Бар'єри та стратегія підвищення освітнього рівня дорослих з особливими потребами.....	219
7.3. Освіта і просвіта батьків, членів родин як проблема андрагогіки.....	223
7.4. Освіта дорослих засуджених у пенітенціарних установах.....	226
Тема 8	
АНДРАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВИТИ ДОРΟΣЛИХ.....	233
8.1. Центри освіти дорослих як заклади неформальної освіти.....	233
8.2. Музейна педагогіка: потенціал для навчання і розвитку дорослих.....	242
8.3. Освітній туризм у навчанні дорослих.....	247
8.4. Науковий туризм як інструмент професійного розвитку дорослих.....	252
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	258
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	267
ДОДАТКИ.....	271

Передмова

Головною тенденцією останніх десятиліть є роль освіти, що зростає, у світі та в Україні зокрема. Освіта і наука стають глобальним фактором суспільного розвитку, входять до основних національних і світових пріоритетів. Протягом останніх десятиліть постійно збільшується зацікавленість до навчання та освіти дорослих.

Виклики економічного, політичного, соціокультурного, етичного характеру потребують від людства безперервного звернення до освіти, яка у XXI ст. стала визначальним фактором суспільного прогресу. Міжнародне співтовариство визнало освіту домінантою не лише у вирішенні глобальних проблем, які переживає людство, а й у формуванні духовного підґрунтя нової цивілізації. ЮНЕСКО XXI ст. оголосило століттям освіти. Успіх кожної держави і народу залежить від розвитку людського потенціалу, який забезпечує соціально-економічний прогрес суспільства загалом, а отже, від рівня та якості освіти.

Згідно зі світовою практикою, освіта сприяє соціальній інтеграції громадян, знижує рівень злочинності та згладжує наслідки соціальної нерівності, допомагає у боротьбі з бідністю. Отож вона є основою стабільності громадянського суспільства та необхідною умовою його динамічності.

Відповідно до психологічної науки, людина в усі періоди життя здатна набувати нові знання і розширювати світогляд, а у процесі трудової діяльності за певних умов спроможна й має оволодівати новими і суміжними професіями. Розвиток особистості дорослої людини відбувається на тлі зростання її самостійності, свободи і відповідальності, розвитку індивідуальності (неповторності), творчого ставлення до дійсності й свого життєвого шляху, а також посилення соціально-духовної інтегрованості людини, соціальної відповідальності, збагачення форм її життєдіяльності.

За даними світової статистики, загальна кількість дорослих, котрі навчаються, починає перевищувати сумарну кількість учнів в інституціях дитячої і юнацької освіти. Відповідно до соціальних прогнозів міжнародних організацій, у XXI ст.

освіта дорослих відіграватиме важливу роль у контексті забезпечення сталого й збалансованого прогресу особистості, суспільства.

Зарубіжні науковці дійшли висновку, що під впливом соціально-економічних змін, які відбуваються в сучасному західному суспільстві, потребу щодо оновлення і поповнення своїх знань відчуває значна частина населення. Підвищення вимог до професійної компетентності фахівців зробили освіту протягом усього життя умовою їх конкурентоспроможності. Вона дає змогу розширити сферу самореалізації людини та подолати кризи професійної ідентичності. З огляду на міграційні процеси виникло гостре питання про способи залучення дорослих до нового соціокультурного середовища, в якому вони опинилися. Зростає «захисна» роль освіти у суспільстві соціальних змін, яке викликає у людей відчуття соціальної вразливості, тривожності тощо.

Україна, вступивши до третього тисячоліття як незалежна держава, розбудовує національну систему освіти та модернізує її. Освіта стає багаторівневою та безперервною. Її безперервність зумовлена інформатизацією суспільства, потребою в постійному оновленні знань, технологій та підвищенні кваліфікації.

Одним із актуальних напрямів сучасних наукових досліджень стало вивчення проблем безперервної освіти та освіти дорослих. Безперервна освіта має важливе значення, тому що: по-перше, інформація, знання, а також мотивація щодо їх постійного оновлення та навички, необхідні для цього, стають вирішальним чинником розвитку суспільства; по-друге, вимоги конкурентоспроможності та ефективного працевлаштування зрозумілі громадянам і є значним мотивом для їх освіти.

Починаючи з другої половини ХХ ст. питання освіти дорослих розглядаються на міжнародних конференціях. Історично з позиції масштабності поставлених завдань у сфері освіти дорослих стала П'ята Всесвітня конференція ЮНЕСКО у Гамбурзі, 1997 р., на якій освіту дорослих названо «ключем до ХХІ століття» і визнано одним з основних факторів стійкого розвитку сучасного суспільства. У 2000 р. прийнято «Меморандум неперервної освіти» країн Європи, в якому сформульовано

головні принципи розвитку освіти дорослих у сучасних умовах. Серед них – введення нових базових компетенцій, необхідних для життя в інформаційному суспільстві: комп'ютерна грамотність, іноземні мови, технологічна культура, соціальні навички, уміння орієнтуватися в інформаційному потоці, уміння адаптуватися до змін, уміння вчитися тощо.

Нові соціально-економічні умови на початку XXI ст. зумовили значні зміни в освіті дорослих. Формула «освіта на все життя» змінилася на формулу «освіта протягом усього життя», яка вказує на значущість неперервної освіти для розвитку особистості дорослої людини. Неперервна освіта розглядається як важливий чинник економічного розвитку та гуманізації суспільства. Відомий французький діяч у сфері безперервної освіти П. Лангран висловив думку, що «майбутнє освіти, якщо розглядати її загалом, та її здатність до оновлення залежить від розвитку освіти дорослих».

За визначенням ЮНЕСКО, метою навчання й освіти дорослих є забезпечення людей необхідними можливостями для здійснення і реалізації своїх прав і контролю над їхніми долями. Навчання дорослих сприяє особистому та професійному розвитку, у такий спосіб підтримуючи більш активну залученість дорослих до свого суспільства, громади та середовища. Це сприяє сталому та всеохопному економічному зростанню та перспективам гідної праці. Так, освіта дорослих є найважливішим засобом у подоланні бідності, поліпшенні здоров'я та благополуччя і сприянні сталому розвитку суспільства.

Рекомендації з питань навчання та освіти дорослих (RALE) є знаковим зобов'язанням держав-членів ЮНЕСКО (Україна є членом) щодо сприяння та зміцнення навчання та виховання дорослих (ALE). Прийнятий 2015 року, RALE визначає принципи та цілі для ALE, а також конкретні способи, якими країни можуть досягти прогресу.

Із прийняттям 2017 р. Закону України «Про освіту» (05.09.2017), освіта дорослих набула актуального визначення і розуміння. У статті 18 Закону України «Про освіту» (редакція від 09.08.2019) зазначено, що освіта дорослих є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання

з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки. Складниками освіти дорослих є:

- післядипломна освіта;
- професійне навчання працівників;
- курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;
- безперервний професійний розвиток;
- будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою.

Освіта дорослих – складна поліфункціональна, соціально-педагогічна й соціально-культурна система, спрямована на задоволення професійно-освітніх та особистісних потреб людини. Вона є одним із найважливіших чинників дії на життєдіяльність соціуму, всі його структурні елементи. Вона є механізмом регулювання соціальної поведінки, засобом соціального контролю, стабілізації соціокультурної ситуації.

Освіта дорослих ґрунтується на теорії навчання дорослих – андрагогії, а її науково-методичною основою є технологія навчання дорослих. Вона базується також на психології навчання дорослих, що розвивається в контексті неперервної освіти людини впродовж усього життя. Навчання дорослої людини має низку специфічних ознак і особливостей, які мають враховуватися при проектуванні освітнього процесу за андрагогічною моделлю. Варто відзначити, що сучасне студентство повною мірою можна віднести до категорії дорослих людей. Андрагогічні основи і технологічні прийоми навчання дорослих, що знаходяться на етапі становлення і розвитку, а втім, впливають на сферу освіти загалом.

Андрагогіка – порівняно новий напрям у системі наук про освіту, актуальність якого зростає і у світі, і в Україні. В усі періоди становлення освіти дорослих важливою була готовність викладачів до роботи з дорослими. До сьогодні актуальними є питання: «Які особливості дорослих учнів?», «Як навчаються дорослі?», «Як працювати викладачам із дорослими?», «Що означає освіта дорослих?». Аналіз досліджень з проблеми освіти дорослих свідчить, з одного боку, про великий інтерес науковців до проблем освіти дорослих, а з іншого, – про недостатню розробленість цієї проблеми.

Кількість дорослого населення, яке потребує навчання у світі, постійно зростає через низку причин:

- компенсація прогалин у загальній і професійній освіті (комунікативні уміння і навички, володіння мовами, комп'ютером, соціальна адаптація тощо);

- зростання вимог до рівня кваліфікації, що зумовлюють систематичне підвищення кваліфікації та перепідготовку фахівців;

- потреба у перенавчанні людей, які втратили роботу;

- необхідність навчання мігрантів для забезпечення їх працевлаштування;

- необхідність у набутті нових професій і соціально-психологічній адаптації військових, звільнених у запас;

- потреба у неперервній професійній освіті та інтеграції у суспільство дорослих людей з особливими потребами;

- соціальна реабілітація й духовний розвиток людей, які вчинили правопорушення /злочин і перебувають у місцях позбавлення волі за допомогою розмаїтих форм освіти і просвітництва.

Андрагогічну функцію може і повинен виконувати будь-який фахівець, який працює у системі «людина – людина».

Метою вивчення навчальної дисципліни «Андрагогіка» є формування готовності до використання знань з теорії навчання дорослих у просвітницькій діяльності, у процесі консультування, надання допомоги, управління, спілкування та дослідження, а також розвитку таких особистісних якостей, як: здатність до рефлексії, самопізнання і саморозвитку. Вивчення навчальної дисципліни відіграє важливу роль у формуванні наукового і професійного світогляду, професійно значущих якостей, здібностей, умінь і навичок.

РОЗДІЛ І

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Тема 1

АНДРАГОГІКА

У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ЛЮДИНОЗНАВСТВА

1.1. Поняття про андрагогіку як науку

На сучасному етапі суттєво зросла роль освіти у житті кожної людини й усього людства загалом. Навчання протягом життя є необхідною передумовою та чинником ефективної діяльності людини в усіх сферах суспільного та особистого життя, а також має важливе значення у розвитку суспільства загалом.

Проблеми освіти і навчання дорослих не є новими. На перетині XIX та XX ст. узагальнення вченими накопиченого емпіричного досвіду зумовлює розвиток науки про освіту дорослих – андрагогіки.

Термін «андрагогіка» утворено за аналогією до терміна «педагогіка». Андрагогіка (з грец. *aner (andros)* і *agein (ago)* – «andros» – доросла людина, «agein» – вести). Згідно з етимологічним походженням термін «андрагогіка» означає «вести до-рослому людину».

Уперше термін «андрагогіка» запропонував німецький педагог А. Капп (1833) (книга «*Platon's Erziehungslehre, als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik*») для позначення окремого особливого розділу педагогіки, який досліджує особливості навчання та освіти дорослих, проте його активне поширення у наукову практику й позначення самостійної галузі знань відбулося лише у середині XX ст. Саме

у цей період у працях югославських учених Д. Савичевича, М. Огризовича, Б. Самоловчева, німецького вченого Ф. Пеггелера, швейцарського науковця Г. Хансельмана, польських учених М. Семенські та Л. Туроса обґрунтовано необхідність іншого, відмінного від прийнятого у традиційній педагогіці, підходу до навчання і освіти дорослих.

Андрагогіка являє собою науку і навчальну дисципліну, яка охоплює теорію і методику освіти дорослих суб'єктів у форматі неперервного становлення і розвитку особистості. Андрагогічне знання бере свої витоки у педагогічній теорії та практиці, формуючи особливу сферу наукового знання.

Андрагогіка – це наука, яка вивчає сутність, специфіку, закономірності, принципи, методи, технології, форми організації педагогічного процесу (андрагогічного процесу) як чинника і засобу розвитку дорослої людини.

Нині існує декілька підходів до визначення андрагогіки.

Перший підхід ґрунтується на спростуванні всіх підстав вважати андрагогіку самостійною наукою. Захисники цієї позиції вважають, що навчання та освіта дорослих – галузь дослідження, що належить наукам, які були сформовані раніше (соціологія, психологія, антропологія, економіка тощо).

Прихильники другого підходу, насамперед американські дослідники, вбачають в андрагогіці, здебільшого, прагматичне і практичне значення, рецепти стосовно діяльності дорослого учня і викладача під час навчання.

Третій підхід трактує андрагогіку як самостійну наукову галузь. Ця концепція є поширеною у центральній і східній Європі.

Прихильники четвертого підходу розглядають андрагогіку не окремо від педагогіки, а, як і педагогіку, складовою інтегральної науки про навчання й освіту людини протягом усього життя.

Андрагогіку визначають як:

1) мистецтво і науку допомоги дорослим у навчанні (М. Ш. Ноулз);

2) науку про навчання дорослих, що обґрунтовує діяльність тих, хто навчається і тих, хто навчає щодо організації процесу навчання (С. Змеєв);

3) галузь педагогічної науки, що охоплює теоретичні і практичні проблеми освіти, навчання і виховання дорослих;

4) педагогічну науку, що вивчає процеси стимулювання, виховання, перепідготовки, самовдосконалення, саморозвитку дорослої людини впродовж усього її життя;

5) науку про специфіку навчання дорослої людини з урахуванням її віку, освітніх і життєвих потреб, наявних і прихованих здібностей, можливостей, індивідуальних особливостей і досвіду, психіки та фізіології, а також про форми і методи організації навчання дорослих із метою поглиблення знань, забезпечення їхніх освітньо-культурних потреб, досягнення індивідуальних цілей, самореалізації особистості;

6) галузь науково-гуманітарної сфери знань, освітній напрям, теоретичну дисципліну.

У європейських країнах та Америці андрагогіку розглядають як науковий підхід до процесу навчання дорослих. У цьому значенні андрагогіка – наука розуміння (теорія) і підтримки (практика) освіти дорослих протягом усього життя.

Різні підходи до визначення андрагогіки вказують на розмаїтість виявів науки й на різноплановість освітніх потреб дорослих. Отже, андрагогіку розглядають: як самостійну науку, навчальну дисципліну, розділ педагогіки, допомогу дорослим у здобутті загальних та професійних знань. Як синонімічні у літературі використовуються такі терміни, як «педагогіка дорослих» і «теорія освіти дорослих».

Андрагогіка як наука вивчає особливості процесу навчання й освіти дорослих, виявляє закономірності освіти і навчання дорослих, розробляє принципи організації навчання та освіти дорослих, вирішує проблеми цілей, завдань, змісту освіти дорослих, пропонує методи, форми і засоби, які забезпечують розвиваючу, соціалізуючу та адаптаційну роль освіти у житті дорослої людини.

Андрагогіка розглядає освіту, як чинник розвитку та актуалізації особистості дорослої людини. Андрагогіка досліджує теоретичні, методологічні та методичні основи педагогічної діяльності, що допомагає дорослим набути й збагатити і загальні, і професійні знання, розкрити потенційні можливості, вплинути на мотиваційну сферу. Центром уваги андрагогіки є освіта і розвиток дорослої людини в її цілісності, в єдності «усіх її визначень», тому що «космічне, біологічне, соціальні і духовні начала мають бути взяті одночасно» (В. І. Соловйов).

Андрагогіка охоплює процес розвитку людини протягом її дорослого життя, причому, процес, що розкриває та реалізує її інтелектуальний, емоційний, моральний та фізичний потенціал.

Об'єктом андрагогіки є доросла людина у контексті її життєвого шляху.

Предмет андрагогіки – цілісний педагогічний процес (андрагогічний процес) як чинник розвитку дорослої людини у контексті неперервної освіти; принципи, методи, форми і засоби навчання дорослої людини, де навчання є засобом розвитку здатності особистості до самореалізації і саморозвитку.

До основних завдань андрагогіки належать:

- осмислення ролі освіти в житті та діяльності дорослої людини;

- дослідження сутності та специфіки навчання дорослої людини з урахуванням її віку, психіки і фізіології, освітніх і життєвих потреб, реальних можливостей, індивідуальних особливостей і досвіду;

- розробка, опис і систематизація понятійного апарату з питань освіти дорослих;

- виявлення закономірностей навчання та освіти дорослих, управління освітніми андрагогічними системами;

- вивчення досвіду зарубіжних країн в організації освіти дорослих;

- розробка змісту, методів, технологій, форм організації навчання дорослих;

- розробка шляхів і засобів розвитку активної позиції дорослої людини у процесі її навчання та освіти;

- визначення близьких і віддалених перспектив навчання та освіти дорослих;

- прогнозування розвитку освіти дорослих як загальноцивілізаційного процесу.

Загальною функцією андрагогіки є розробка теоретичних і методологічних основ навчальної діяльності, які забезпечать успішне оволодіння загальними і професійними знаннями та досягненнями науки та культури; пошук дієвих способів мотивації діяльності дорослої людини у процесі навчання.

Т. Вуек виділяє три засадничі функції андрагогіки:

- *діагностичну* – здійснює діагностування відповідних потреб і можливостей виховання дорослих;

– *організаційну* – окреслює умови, в яких мають бути організовані й реалізовані виховні дії аби їх результати були максимально ліпшими;

– *пояснювальну* – розкриває сутність процесу розвитку і навчання особистості дорослої людини, механізми виконання суспільних ролей і поведінки людини у навчанні.

Основні функції андрагогіки як науки:

– *пояснювально-дослідницька функція* полягає у виявленні, описі, аналізі, поясненні сутності процесів, явищ, закономірностей та умов навчання й освіти дорослих;

– *прикладна (практико-зорієнтована) функція* полягає у розробці андрагогічних систем, технологій, принципів, методів і форм навчання дорослих;

– *прогностична функція* полягає у науковому обґрунтуванні й прогнозуванні розвитку теорії і практики, навчанні та освіти дорослих.

Результати функціонування андрагогіки реалізуються у теоретичних моделях і концепціях, технологіях і прогнозах, рекомендаціях для практичного використання.

Андрагогіка покликана через освіту сформувати у людей психологічну позицію «Я – дорослий», яка передбачає дорослість свідомості, тобто уміння усвідомлювати, проектувати й аналізувати свої дії, управляти ними. Сучасний теоретичний і практичний розвиток андрагогіки спрямовано на забезпечення активної та ефективної життєдіяльності людини в особистісному і професійному плані. Андрагогіка відіграє сьогодні і буде відігравати надалі важливу роль як у теорії так і у практиці навчання людей. Вона виступає науковою базою, що забезпечує освіту і навчання дорослих людей.

Андрагогіка має свою **структуру**. Оскільки вона виявляє загальні закономірності навчання дорослих, то у ній виділяється *теорія навчання дорослих*. Цей розділ досліджує найбільш загальні категорії: особливості дорослого учня, процесу навчання дорослих, взаємозв'язки андрагогіки з різними галузями освіти. Андрагогіка досліджує і формулює основні закономірності діяльності дорослих учнів у процесі навчання та її складовою є *технологія навчання дорослих*.

Андрагогіка як сфера наукового знання є не тільки інтерпретатором освітньої дійсності в її визначеній конкретно-

історичній формі, але й стимулювальним елементом її розвитку, що виявляється у декількох **напрямах**.

Перший напрям – розширення границь аналізу явищ освіти дорослих у зв'язку зі зростанням тривалості життя і збільшенням кількості людей «третього віку».

Другий напрям – перетворення системи підвищення кваліфікації (у будь-якій сфері професійної діяльності) у систему післядипломної освіти, що має на меті стимулювання потреби фахівців у безперервному творчому житті за допомогою створення моделей навчання, які забезпечують розвиток їх творчих здібностей. У цьому контексті головною метою навчання стає усвідомлення дорослим себе як особистості, фахівця, професіонала.

Третій напрям – розширення усвідомлення необхідності й цінності неформальної та інформальної освіти, що дозволяє дорослим не тільки адекватно оцінити й ефективно розвивати свій інтелектуальний ресурс, але й творчо конструювати траєкторію свого життєвого шляху.

Четвертий напрям – розширення можливостей навчання фахівців і розробка відповідних рекомендацій, що зумовлені збільшенням кількості користувачів інтернет-ресурсів.

Сучасне коло досліджень у сфері андрагогіки охоплює:

- вивчення освітніх потреб різних категорій і груп людей з урахуванням віку, статі, соціального статусу, рівня професійної підготовки, стану здоров'я;

- аналіз і моделювання напрямів, форм і функцій освітньої діяльності дорослої людини на рівні базової і післядипломної професійної освіти, самоосвіти, освітнього дозвілля, просвітницької діяльності, духовного розвитку;

- розробку цільового, змістового, методичного, технологічного, кадрового забезпечення системи освіти дорослих.

Отож андрагогіка виходить за межі сьогоденних предметних структур і розширює горизонти оволодіння новими сферами освітньої дійсності або їх якісного перетворення.

1.2. Становлення і розвиток андрагогіки

Думки про те, що людина навчається усе життя, в дорослому віці зокрема, є неновими. Їх зародження можна відстежити

у працях Платона, Конфуція, Сократа, Аристотеля, Сенеки й інших видатних філософів. Виділяючи та обґрунтовуючи основні положення дидактики, Я. А. Коменський доводив необхідність навчання людини протягом усього життя.

Становлення андрагогіки як науки пов'язане з необхідністю вивчення нового об'єкта дослідження – дорослої людини та можливостей її освіти. Виникнення та розвиток андрагогіки обумовлено комплексом соціальних, професійних та особистісних проблем.

Виділяють декілька *etapів* розвитку андрагогіки як самостійної науки:

- 1) впровадження загального поняття «андрагогіка»;
- 2) формування науки андрагогіки як окремого важливого напрямку педагогіки;
- 3) визнання андрагогіки як самостійної науки;
- 4) зростання соціокультурного значення андрагогіки;
- 5) посилення прикладної складової випереджувальних функцій.

Перша спроба ввести у науковий обіг спеціальний термін «андрагогіка» для позначення нової сфери освітньої діяльності належить німецькому педагогу Олександру Каппу (28.11.1799–09.10.1869), автору книги «Вчення Платона про виховання» (1833). Один із розділів книги мав назву «Андрогогіка або Освіта чоловіків у дорослому віці». Новий термін не мав підтримки серед науковців. Так, видатний німецький педагог Й. Герbart вбачав у впровадженні цього поняття небезпеку «узаконення вічного неповноліття». Така оцінка представляє притаманні для того часу уявлення про особливості дорослої людини і можливості її навчання.

Ідеї про те, що «освіта – це життя» і «все життя – це навчання, тому в освіті не може бути кінцевих точок», пропонувались у праці «Значення освіти для дорослих» Едуарда Ліндемана (США, 1926 рік). Практичний вплив мала ідея неперервної освіти дорослих Бейзила Йекслі, яку представлено в 1929 р. у праці «Освіта протягом життя». Ним виділено головні властивості освіти протягом усього життя. Освіту дорослих представлено як таку, що впливає на всю наявну систему освіти, зокрема школи і заклади вищої освіти. Вона виходить за межі формальної освіти, охоплюючи різні організації та групи населення.

Періодично термін «андрагогіка» вживається у науковій літературі, але справжнє народження наукової галузі, яка досліджує теорію і практику освіти дорослих, відбулося лише у 60-х рр. ХХ ст. Це пов'язано з комплексом соціально-економічних, соціокультурних і теоретичних чинників, які змусили по-новому подивитися на освіту дорослих.

На початку ХХ ст. проблематика навчання дорослих людей поступово вводиться вченими у контекст наук, які вивчають людину. Насамперед це торкнулося психології – у частині, пов'язаній з періодизацією етапів психічного розвитку. Саме тоді позиція щодо здатності людини продовжувати навчання у будь-якому віці не була загальноприйнятою і вимагала доведення. З моменту виходу книги відомого американського дослідника Е. Торндайка «Психологія навчання дорослих» й опублікування робіт, в яких аналізуються особливості вторинної соціалізації (Е. Еріксон, Р. Гоулд, О. Бримм та ін.), наукова спільнота отримує потужний імпульс до більш глибокого вивчення питань післяшкільної освіти. Економічні, соціальні, екологічні та інші процеси і кризи привели до переоцінки багатьох, зокрема й освітніх, цінностей.

Перші спроби рефлексії проблеми освіти впродовж життя виникли у 50–60 рр. ХІХ ст. Остаточне формування основ андрагогіки відбулось у 1970-х рр. у працях видатного американського вченого М. Ш. Ноулза, англійця П. Джарвіса, американця Р. М. Сміта та групи молодих науковців із Ноттингемського університету. У 1970 р. виходить у світ ґрунтовна праця Малколма Шеппарда Ноулза «Сучасна практика освіти дорослих. Андрагогіка проти педагогіки», в якій він сформулював основні положення нової науки.

Найбільш плідними в сфері освіти дорослих вважають 60–70-ті рр. ХХ ст. Про це свідчить систематизація наукових джерел у цій галузі. Концепція освіти дорослих («*adult education*») сформувалась як самостійний науковий напрям у 70-ті рр. ХХ ст. Це одна з дискусійних сфер у західній андрагогіці, що пояснюється специфікою загальнокультурного й освітнього контексту різних країн та неоднозначністю трактування категорії дорослої людини.

У 70–80 рр. ХХ ст. праці таких зарубіжних учених, як Ф. Джессап (Великобританія), М. Дюрко (Угорщина), А. Корреа

(Бразилія), П. Ленгранд (Франція), П. Шукла (Індія) сприяли впровадженню андрагогічної проблематики в контекст досліджень неперервної освіти. Андрагогічні дослідження на початку 80-х рр. активізували вчені Китаю, а з 90-х років ХХ ст. відповідні наукові розвідки активно проводяться науковцями США, Великої Британії, Угорщини, Польщі, Чехії, Фінляндії. Провідними дослідниками в галузі освіти дорослих є М. Нокс (США), Д. Кид (Канада), Ф. Пеггелер (Німеччина), Т. Александр, Х. Радницка, Л. Торрус (Польща).

Історико-педагогічний аналіз свідчить, що ще в 1919 р. засновано Світову асоціацію з питань освіти дорослих у Лондоні, яка функціонувала до початку Другої світової війни. Починаючи з 1949 року, ЮНЕСКО актуалізує проблематику розвитку міжнародного руху в сфері освіти дорослих. В Ельсінорі (Данія, 1949 р.), в Монреалі (Канада, 1960 р.), у Токіо (Японія, 1972 р.), у Парижі (Франція, 1985 р.) й у Гамбурзі (Німеччина, 1997 р.) проведено міжнародні симпозиуми з питань освіти дорослих. На VI Міжнародній конференції в Бразилії, що має відбутися в грудні 2009 року, експерти ЮНЕСКО запланували затвердити постанову про збільшення фінансування та підвищення рівня урядової відповідальності за освіту дорослих.

Важливою подією для розвитку освіти дорослих стало ухвалення Генеральною конференцією ЮНЕСКО в Найробі 1976 р. Рекомендацій про розвиток освіти дорослих, де вперше дано визначення поняття «освіта дорослих». Провідні ідеї неперервної освіти протягом усього життя сформульовані у Гамбурзькій Декларації про навчання дорослих (П'ята Міжнародна конференція з освіти дорослих ЮНЕСКО, Гамбург, Німеччина, 14–18 липня 1997 р.). У Гамбурзькій Декларації наголошено, що освіта дорослих стає більше чим правом, «це ключ до ХХІ століття».

Головна тенденція історичних змін кінця ХХ–початку ХХІ ст. в освіті дорослих – її змістовне та організаційне відособлення, що посилюється шляхом розширення мережі спеціалізованих установ, призначених виключно для дорослого населення, у різноманітні пропонувані ними програм.

Становлення й розвиток андрагогіки пов'язані з науково-технічними перетвореннями, новими вимогами до кваліфікаційного рівня фахівців, швидкими темпами оновлення знань,

удосконаленням технологій та сучасною організацією виробництва. Її актуальність визначена певними віковими, психологічними, соціальними особливостями дорослих.

Освіта дорослих швидко реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві, виконуючи функції суспільного барометра. Нині в освіті дорослих відображаються політичні, суспільні й економічні проблеми. Сукупність цих чинників здебільшого окреслює специфіку певного історичного періоду.

Роль і функції освіти дорослих за останні півстоліття неодноразово змінювалися. Так, у 60–70 рр. минулого століття перші позиції посідала компенсаторно-адаптивна функція освіти, яка полягала в усуненні недоліків і прогалин раніше здобутих знань. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. освіта дорослих набула інтегрального характеру через технічні та соціальні перетворення. Сьогодні посилилася динаміка процесів і явищ навколишнього світу, до яких людині потрібно постійно адаптуватися та в які їй потрібно включатися.

Аналізуючи сучасний стан андрагогіки, С. Г. Вершловський у книзі «Робоча книга андрагога» виокремлює три етапи її становлення, кожен з яких має свої особливості.

Для *першого етапу* властиво:

- виділення «дорослості» як соціально-психологічного феномену;
- формування відносної автономії нової галузі знань про освіту дорослих людей як вияв процесу диференціації педагогічної теорії, зумовлено соціальними, економічними і психологічними чинниками;
- відокремлення предмета дослідження й визначення специфічних завдань;
- предметно-центрична орієнтація досліджень, спрямованих на виявлення особливостей навчання дорослих у його інституційних формах (переважно у професійній сфері);
- індуктивно-емпіричний розвиток андрагогічної думки, що ґрунтується на описі й аналізі явищ у галузі освіти дорослих, порівняння їх з освітою дітей;
- гуманістична спрямованість досліджень, які розглядають освіту як фактор компенсації втрачених можливостей та адаптації дорослих до вимог науково-технічної революції;
- практична спрямованість досліджень, що мають на меті вдосконалення освітніх процесів;

– інституалізація, що виявляється у створенні кафедр, науково-дослідних інститутів, професійних об'єднань, виданні журналів тощо.

Другий етап розвитку андрагогіки (1960–1970) характеризується осмисленням предмета, завдань і методів дослідження:

– поглиблення уявлення про позицію дорослого як активного суб'єкта освітнього процесу, про визначальну роль мотивації у навчальній діяльності;

– багатозначність терміна «освіта дорослих», який містить соціальні, психологічні, економічні, дидактичні аспекти;

– обумовленість освіти дорослих розмаїтими чинниками, які не завжди контрольовані та керовані;

– проблемна орієнтація, націлена на визначення «дослідницького поля» андрагогіки як галузі, що містить проблеми і різні питання, відповіді на які знаходяться у сфері розмаїтих суспільних наук;

– зростаюча увага до експериментальної роботи, інтерпретації фактів, отриманих експериментальним шляхом;

– поглиблення гуманітарної спрямованості досліджень, які розглядають освіту як чинник самореалізації дорослих;

– освіта дорослих як засіб соціального і культурного розвитку країн.

Для *третього етапу* розвитку андрагогіки як науки (1980–1990) притаманні такі характеристики:

– виразно простежується головний напрям досліджень: від вивчення макропроцесів до аналізу досягнень дорослих у сфері освіти. Під досягненнями розуміють здатність особистості сприймати дійсність в усіх її суперечностях, розвиток таких значущих якостей, як соціальна мобільність, активна участь у житті соціуму;

– навчальна сфера не розглядається як відокремлена сфера життєдіяльності дорослого. Вона має інтегруватись з іншими видами його соціальної діяльності в єдиний і цілісний процес позитивного збагачення духовного світу й творчого потенціалу;

– формуються принципи, які забезпечують індивідуалізацію освітнього процесу. До них включено: партнерські взаємини, групову роботу, самооцінку учнів своїх досягнень тощо;

– розширюються функціональні обов'язки працівника сфери освіти дорослих. До його компетентності входять: чуйність до потреб дорослих, здатність оцінювати їх можливості (навчальність), володіння технологіями, що відповідають віковим і пізнавальним можливостям дорослих, що створює широкі можливості для задоволення запитів дорослих.

Сучасний етап розвитку андрагогіки – *четвертий* – також має свої особливості, зумовлені новими завданнями, поставленими сучасним динамічним світом перед освітою дорослих. Накопичені знання потребують систематизації, структурування, їх грамотного використання за допомогою розроблених на їх основі освітніх моделей і технологій.

У XXI ст. освіта дорослих набуває важливого значення для суспільства та окремої особистості через низку причин:

– стрімка динаміка процесів та явищ навколишнього світу, які потрібно розуміти, сприймати, адаптуватися до них;

– зростання щільності інформаційного простору, постійне оновлення інформації потребують умінь працювати з нею, застосовуючи сучасні технічні засоби;

– посилення суб'єктної позиції у соціумі, яка виявляється у самостійності та відповідальності за своє життєзабезпечення;

– процес глобалізації викликає необхідність причетності не тільки до маленького соціуму та його субкультури, але й до світової спільноти з її тенденціями у загальній і професійній культурі;

– переосмислення цінностей, у системі яких виявилася значна невідповідність уподобань між духовним і матеріальним. Прагнення до гармонії, до рівноваги дає у сучасних умовах поштовх до усвідомлення цінностей і пізнання внутрішнього світу, зміцнення духу, саморегуляції;

– окреслилася тенденція до збільшення тривалості життя і дієздатного віку, що супроводжується зміною видів діяльності та необхідністю додаткової освіти;

– перехід від великого виробництва до малих підприємств посилює значущість спілкування у малих групах, самостійного вирішення проблем і подолання конфліктів, розвитку комунікативних здібностей.

Властива тенденція історичних змін кінця XX–початку XXI ст. в освіті дорослих – її змістовне та організаційне відособлення,

що посилюється через розширення мережі спеціалізованих установ, призначених виключно для дорослого населення, у різноманітні пропонованих ними програм.

Відбувається розширення практики освіти дорослих у відповідь на виклики часу й ускладнення соціальних та особистісних потреб у сфері освіти; поглиблюються знання про внутрішні закономірності, що обумовлюють активність та успішність освіти дорослих протягом всього життя; розширюються можливості навчання завдяки інформаційним технологіям. Ці особливості соціально-освітньої ситуації зафіксовано Меморандумом «Навчання через усе життя», прийнятим Комісією Європейської спільноти у жовтні 2000 р. У ньому зазначалося, що сучасне європейське суспільство вступає в епоху знань зі всіма пов'язаними із цим наслідками для культурного, економічного і соціального життя. Тому навчання протягом усього життя стає ключем до вивчення і розуміння людиною цих особливостей сучасного суспільства і збереження громадянської активності на всіх його етапах. Як головні ідеї, що забезпечують навчання протягом усього життя, розглядаються:

- нові базові уміння для всіх, що включають уміння працювати з інформаційно-обчислюваною технікою, іноземні мови, підприємницькі уміння тощо;
- збільшення інвестицій у людські ресурси, що передбачає поряд із капітальними інвестиціями стимулювання витрат на своє навчання, оплату навчальних відпусток тощо;
- інновації у викладанні, націлені на розробку ефективних методів навчання, що збагачують мотивацію учіння і формують здатність дорослих створювати і використовувати знання;
- цінність навчання, пов'язана з удосконаленням способів сертифікації результатів навчання;
- переосмислення керівництва і консультування, спрямоване на забезпечення кожного високоякісною інформацією про можливості навчання протягом усього життя;
- перенесення навчання ближче до місця проживання, що забезпечує доступність навчання з дитинства до старості.

Така система рекомендацій є важливим стимулом для розробки андрагогічних основ освіти та становлення самостійного статусу андрагогічної моделі освіти.

На початку XXI ст. освіта дорослих перетворюється на потужний чинник суспільного прогресу і розвитку особистості. У цей період:

- зростає активність громадських інститутів (організацій, асоціацій) ЄС у сфері міжнародного співробітництва, удосконалення теорії і практики освіти дорослих;
- висвітлюється європейська стратегія «освіти протягом життя», «неперервної освіти»;
- конкретизуються пріоритети національних стратегій розвитку освіти дорослих;
- наголошується на значенні забезпечення умов стійкого розвитку національної системи освіти дорослих, забезпечення її стабільності, модернізації, узгодження стратегії України у сфері неперервної освіти з діяльністю країн ЄС;
- обґрунтовується важливість розвитку міждисциплінарного підходу в теорії освіти дорослих;
- визначаються актуальні завдання розвитку національної політики у сфері навчання дорослого населення.

Реалізація Концепції освіти дорослих в Україні відбувається через удосконалення нормативно-правової бази, організаційно-управлінських механізмів, взаємодії різних структур цієї системи. Розвиток міжнародного співробітництва у сфері освіти дорослих ґрунтується на реалізації таких ідей – інтеграції, концептуальних підходів до зближення різних термінів, їх об'єднання. Міжнародне співробітництво у сфері освіти дорослих орієнтується на вирішення спільних екологічних, соціальних проблем, протидії глобальній економічній кризі.

У світовій практиці сформувалися багаторівневі структури урядових і неурядових організацій, що функціонують у сфері освіти дорослих:

- глобальний рівень (Міжнародна рада з питань освіти дорослих);
- континентальний рівень (Європейська асоціація з питань освіти дорослих);
- регіональний рівень (Північна рада з питань освіти дорослих);
- національний рівень (Рада з питань освіти дорослих в окремо взятій країні).

Міжнародна рада з питань освіти дорослих (ICAE), Європейська асоціація з питань освіти дорослих (ЄАЄА), Азіатське бюро з питань освіти дорослих (ASPBAE) та Інститут з питань Міжнародної співпраці німецької асоціації освіти дорослих (DVV) плідно працюють, досліджуючи різні аспекти проблеми фінансування освіти дорослих.

Особливий інтерес виявляють національні організації окремих країн у сфері освіти дорослих:

1. Національний Інститут з питань неперервної освіти дорослих у Англії та Уельсі (*National Institute of Adult Continuing Education England and Wales*).

2. Німецький Інститут з освіти дорослих (*German Institute for Adult Education*).

3. Ірландська національна асоціація з питань освіти дорослих (*The Irish National Association of Adult Education, Dublin, Ireland*).

4. Фінська асоціація з питань освіти дорослих (*Finnish Adult Education Association, Helsinki, Finland*).

5. Естонська асоціація андрагогів (*The Association of Estonian Adult Educators, Tallinn, Estonia*).

Аналіз основних напрямів Програм ЄС початку XXI ст. («Сократес», «Коменіус», «Еразмус», «Лінгва» тощо) свідчить про ефективну міжнародну співпрацю, наукові обміни, стажування, спільні освітянські проекти ЄС та «третьох країн». В освіті дорослих на рівні ЄС ефективно функціонує програма «Грюндтвіг».

Сучасний етап розвитку андрагогіки обумовлено:

– педагогізацією багатьох сфер професійної діяльності, що пов'язано з необхідністю оволодіння людьми, закладами, організаціями педагогічними функціями, для яких вони були не притаманними (підприємства, державні служби, сфера обслуговування тощо);

– зростанням ступеня самосвідомості сучасної людини, її прагнення до усвідомленого самовдосконалення і самореалізації;

– важливістю і необхідністю освіти для дорослої людини у змінюваному світі;

– розвитком інноваційного досвіду навчання дорослих.

Розробляючи теоретичні та методологічні основи діяльності, що має на меті сприяння набуттю загальних і професійних компетенцій, андрагогіка розглядає освіту в контексті усього життєвого шляху дорослої людини. Розвиток освіти дорослих призвів до значних змін у сучасній освіті та до виникнення нових форм і видів навчання людей у різному віці, до практичної і теоретичної зміни у підходах до організації процесу навчання.

1.3. Місце андрагогіки у системі наук

Андрагогіка посідає важливе місце у системах людинознавства і гуманітарних наук, оскільки її об'єктом є людина. Андрагогічні теорії, концепції, моделі, прогнози і рекомендації ґрунтуються на основі цілісного і системного знання про людину, яке синтезується педагогікою, психологією, соціологією та іншими науками про людину.

Існують різні погляди щодо сутнісно-змістової незалежності андрагогіки. Зокрема:

- спростовують наукову самостійність андрагогіки, вважаючи, що освіта дорослих як галузь дослідження належить наукам, сформованим раніше (соціології, психології, антропології тощо);
- визнають андрагогіку як галузь знань, але трактують її як прагматичну за змістом, підпорядковану визначенню поведінки суб'єктів навчального процесу;
- розглядають андрагогіку як відносно незалежну наукову дисципліну, яка має чітко визначений предмет, завдання й методи дослідження;
- визнають самостійність андрагогіки та розглядають її як складову інтегральної науки про навчання й освіту людини впродовж життя.

Андрагогіка – це гуманітарна галузь знань. Будучи інтегративною за своєю природою, андрагогіка об'єднує знання з різних сфер про дорослу людину – учня.

Сфера досліджень андрагогіки пов'язана з обґрунтуванням доволі складних понять: дорослий (у біологічному та соціальному значенні) та освіта (як процес, результат, діяльність, цінність), а також похідних від них – дорослість та освіченість.

Андрагогіка взаємопов'язана з педагогікою, психологією, філософією, соціологією та іншими гуманітарними, природничими і соціальними науками.

Теоретико-методологічною основою для побудови андрагогічних концепцій, зорієнтованих на закони розвитку особистості, світу, суспільства, теорії пізнання, слугує *філософія*. Зв'язок *андрагогіки з філософією* найбільш суттєвий. Духовна дорослість поряд з різними показниками передбачає сформованість і дорослість свідомості, зрілість духу, самостійність, розумність у взаємодії внутрішнього і зовнішнього світу. Ці категорії не можна розглядати поза межами понятійного поля філософії. Саме там варто шукати розкриття їх змісту й переносити в андрагогіку для використання. Філософія ХХ ст. дала змогу усвідомити головну роль навчання дорослої людини, що здатна навчатися все життя. Філософія зробила важливий внесок у підготовку умов виникнення андрагогіки. Вона дала можливість усвідомити важливу роль людини у власному житті та долі оточуючого її світу. Андрагогіка потребує філософського погляду на людину, її сутність.

Фізіологія надає андрагогіці знання про функціонування систем життєдіяльності та особливості вищої нервової діяльності дорослих людей. Це дозволяє формувати процеси навчання та освіти з оптимальним психофізіологічним навантаженням.

Зв'язок *андрагогіки з соціологією* на предметному рівні простежується на базі поняття «колективного суб'єкта», який для дорослого як суб'єкта освіти утворює соціальну основу, виступає освітнім простором. Неформальна освіта за часовим і змістовим показниками для багатьох людей є більш значущою, вона обумовлена середовищем життєдіяльності, спілкування, освітнім простором. Соціологія, досліджуючи соціальне середовище, соціальні відносини, закономірності побудови соціальних груп, дає змогу планувати і здійснювати процес адаптації та соціалізації особистості, регулювати взаємовідносини і взаємодію у навчальній групі тощо. Соціологія зробила внесок у розуміння закономірностей соціального формування особистості дорослого на різних етапах життя, дозволила визначити окремі особливості соціалізації дорослих, що впливають на їх ставлення до освіти та на навчальний процес загалом.

Важливими для андрагогіки є результати досліджень *культурології, антропології, акмеології*. Ці науки сприяють повноцінному функціонуванню та розвитку і теорії, і практики андрагогіки. Дослідження у сфері *культурології та антропології* відігравали і відіграють важливу роль у становленні й зростаючій актуальності андрагогічної проблематики. Андрагогіка з *акмеологією* має багато точок перетину, її розглядають як базис, на якому вибудовуються пояснення різних рівнів розвитку дорослого й «акме» різних сфер його діяльності.

Міцним є зв'язок *андрагогіки з психологією*, яка запропонувала теоретичні основи, розділивши психологічні стани кожної людини на три позиції «Я – дитини», «Я – дорослий», «Я – батько». Ці позиції є нестійкими і такими, що перетікають одна в іншу. Андрагогіка через освіту покликана, насамперед, сформуванню у людей психологічну позицію «Я – дорослий», яка передбачає дорослість свідомості, уміння усвідомлювати свої дії, управляти ними й аналізувати їх, що в психології називається саморегуляцією, рефлексією.

Психологія важлива для андрагогіки, оскільки освіта і навчання дорослих базуються на результатах досліджень свідомості та поведінки дорослої людини. Вона надала ґрунтовної підтримки андрагогічній теорії і практиці. У 1980-ті рр. у психології з'являється тенденція переміщення центру дослідження з раннього онтогенезу на період дорослості, відбувається вивчення особистості дорослої людини, виявлення особливостей її інтелекту, мотивів і почуттів, розкривається сутність криз, які переживає дорослий. З'ясовано, що безперервна освіта – не тільки спосіб набуття людиною нових можливостей, але й соціальний механізм збереження і відтворення декотрих характеристик періоду юності на стадії дорослості.

Андрагог має добре орієнтуватись у психологічних механізмах, які впливають на дорослу людину у процесі її навчання і виховання. Надаючи допомогу у вирішенні особистісних проблем у процесі навчання, андрагог має бути ознайомленим із принципами, методами, прийомами, формами психотерапевтичної й психокорекційної роботи, необхідними при проведенні занять, у процесі професійного спілкування і самовдосконалення.

Основні психологічні теорії (біхевіоризм, гештальтпсихологія, гуманістична психологія тощо) значно вплинули

на розробку концепцій і практику навчання дорослих. Основа навчання – повне прийняття особистості учня, що усуває його тривожність і страхи, клієнтоцентричність, покрокова допомога, недирективне ведення, опора на притаманне кожному прагнення до цілісності, компетентності, самоактуалізації. Головне завдання андрагога – встановлення взаєморозуміння та довірливих стосунків, відмова від вказівок, порад, нав'язування рішень, дій тощо. Дуже близькими є методичні арсенали андрагогіки і психології.

Особливий інтерес викликає взаємозв'язок *андрагогіки* і *педагогіки*. Педагогіка виявила загальні закономірності, розробила загальні принципи і способи освітньої діяльності. В її надрах накопичувався емпіричний матеріал зі специфіки освіти дорослих. Андрагогіка поступово почала відгалужуватися від педагогіки, перетворюючись у самостійну галузь наукового знання. Її основа – врахування особливостей дорослих учнів, контексту їх освіти. Виникнення андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих актуалізовано поширеною у педагогіці суб'єкт-об'єктною моделлю взаємодії вчителя з учнями, неприйнятною для психологічного стану «Я – дорослий». Дорослість передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини.

Андрагогіка як *міждисциплінарна* галузь наукового знання містить:

1. Філософський, методологічний і культурологічний компоненти, які характеризують цілі та зміст освіти, процес неперервної освіти, як андрагогічний процес, його принципи.

2. Соціальний і психологічний елементи андрагогіки, які розглядають етапи становлення людини, описують психофізичні аспекти розвитку дорослих, кризи у становленні особистості дорослого та особливості їх перебігу, особливості психологічного і соціального супроводу процесу навчання груп дорослого населення, які є соціально незахищеними: безробітні, інваліди, засуджені.

3. Дидактико-технологічний аспект андрагогіки містить андрагогічні аспекти управління ефективністю та якістю навчання дорослих; поняття, структуру, основні технології навчання дорослих; теорії та концепції навчання дорослих; моделі навчання, що відображають основні етапи отримання досвіду.

В андрагогічних дослідженнях широко застосовуються різні методи:

- соціологічні (соціологічні опитування, соціометрія для отримання фактичних даних щодо освіти дорослих);
- статистичні (для визначення тенденцій розвитку сфери освіти дорослих);
- порівняльний аналіз (для співставлення специфіки вікових періодів, розмаїтих моделей освіти дорослих тощо);
- лонгітюд (емпіричне дослідження соціальних об'єктів, яке передбачає тривале вивчення тих самих груп, осіб, соціальних інститутів, пов'язаних із проблематикою освіти протягом життя, дає можливість виявити динаміку і прогнозувати подальший розвиток);
- моніторинг (метод, який дозволяє дати якісну оцінку тенденцій розвитку освітніх явищ на основі періодично повторюваних кількісних вимірювань, які виконуються за єдиними показниками і структурою);
- біографічний метод (вивчення біографічних матеріалів, мемуарів, які відображають питання освіти впродовж життя);
- контент-аналіз (якісно-кількісний аналіз документів, джерел);
- інтерпретативні (дають змогу виявити смисли та цінності, які визначають зміст і способи освіти різних категорій населення).

1.4. Понятійний апарат андрагогіки

Історико-теоретичний аналіз становлення і розвитку андрагогіки дозволяє виділити поняття, характеристика яких поглиблює уявлення про андрагогіку як науку та про її особливості. Поняття дають можливість простежувати динаміку і поглиблення характеристик, пов'язаних із розвитком теорії і практики освіти дорослих. Незавершений характер понятійного апарату андрагогіки дозволяє зафіксувати досягнення науки в галузі освіти дорослих, ступінь пізнання досліджуваних явищ та визначити перспективи розвитку об'єктів дослідження.

Як наука, андрагогіка має *понятійний апарат*, до якого входять традиційні та нові поняття. До основних понять

андрагогіки відносять: *андрагог, дорослість, дорослий учень, освіта дорослих, самореалізація/самоактуалізація, саморозвиток, андрагогічна модель навчання.*

Андрогог – організатор навчання дорослих, консультант, співавтор індивідуальної програми навчання, який у своїй професійній діяльності поєднує й інші функції (надає допомогу у відновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, володіє змістом і андрагогічної, і професійної діяльності тих, хто навчається, методологією андрагогічного супроводу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджувальне навчання основ науково-дослідної роботи, допомога у створенні проєктів професійного й особистісного розвитку тощо).

Дорослість – етап онтогенезу, що характеризується найвищим рівнем розвитку духовних, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей людини. На цьому етапі формуються своєрідні особливості Я-концепції, спонукальної та емоційної сфер особистості, змінюється спосіб життєдіяльності, з'являється життєвий досвід, виникають нові типи соціальних взаємовідносин (створення сім'ї, сімейні стосунки, батьківські функції, кар'єра, творчі досягнення тощо). Дорослість пов'язана не стільки з віком, скільки з соціально-психологічними факторами, які, з одного боку, усвідомлюються людиною, а з іншого – визнаються суспільством.

Дорослий – особа, що виконує соціально значущі продуктивні ролі (громадянина, працівника, члена родини); що володіє фізіологічною, психологічною, соціальною, моральною зрілістю, відносною економічною незалежністю, життєвим досвідом і рівнем самосвідомості, достатніми для відповідальної самокерованої поведінки; поєднує або чергує навчальну діяльність з іншими видами діяльності.

Доросла особа – особа, що досягла повноліття та завершила навчання на відповідному рівні формальної освіти, здобувши відповідну кваліфікацію.

Дорослий учень – особа дієздатного віку, соціально зріла, загалом сформована особистість, яка у різний спосіб поєднує навчальну діяльність із зайнятістю у сфері оплачуваної праці; соціально зрілий індивід, який має статус оплачуваного працівника і повноправного громадянина; усвідомлює себе само-

стійною самокерованою особистістю; має життєвий, соціальний і професійний досвід, який формує його світогляд, з позиції якого він оцінює усю інформацію; мотивація навчання має здебільшого прагматичний характер, оскільки у навчанні він убачає можливість вирішити свої життєві проблеми (спілкування, кар'єра, дозвілля тощо); прагне до невідкладного застосування набутих знань або задоволення від власне процесу навчання.

Освіта дорослих – сфера освітніх послуг (формальної й неформальної освіти) для осіб, віднесених до дорослих учнів; складова системи неперервної освіти, мета якої – соціально-економічна адаптація дорослої людини до перетворень, що відбуваються в суспільстві; пролонгований процес і результат розвитку й виховання особистості, за допомогою освітніх програм та через реалізацію освітніх послуг упродовж життя; складова навчання впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

Процес навчання – процес стимулювання та організації активної навчально-пізнавальної діяльності учня, що має на меті оволодіння ним науковими знаннями, вміннями, навичками, розвитку пізнавального інтересу, творчих здібностей, ставлень до світу й до самого себе.

Навчання дорослих – це процес особистого та професійного розвитку дорослої людини, спрямований на забезпечення здоров'я та благополуччя дорослої людини, її працевлаштування, залучення до активного соціального і суспільного життя, сприяння економічному розвитку суспільства.

Навчання впродовж життя – вся навчальна діяльність, що здійснюється протягом усього життя, з метою поліпшення знань, умінь і компетенцій в межах особистої, громадської, соціальної сфери та/або пов'язаної з працевлаштуванням.

Життєвий досвід учнів – досвід діяльності учнів у побутовій, професійній, соціальній сферах.

Модель навчання – систематизований комплекс основних закономірностей організації діяльності учня і викладача в процесі навчання.

Форми освіти дорослих визнані ЮНЕСКО – формальна освіта здійснюється в навчальних закладах та установах освіти, спрямована на одержання або зміну освітнього рівня та/або кваліфікації згідно з визначеними освітньо-професійними програмами і термінами навчання, заходами державної атестації, що підтверджується наданням відповідних документів; *неформальна освіта* – здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять із репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа; *інформальна освіта* – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід).

Формальна освіта – вид освіти, що має визначені та встановлені державою і суспільством форми, характеризується участю дорослих в освітніх програмах, після закінчення яких видається документ встановленого зразка (сертифікат, диплом), що дає право займатися оплачуваною професійною діяльністю за спеціальністю, обіймати більш високу посаду, продовжувати та удосконалювати свої професійні знання та навички упродовж життя. Здійснюється у навчальних установах та організаціях за офіційно встановленими і визнаними державними стандартами. Людина, здобувши формальну освіту, набуває законодавчо встановлених прав, основою для надання яких слугує документ (свідоцтво, атестат, диплом) державного зразка.

Неформальна освіта – вид освіти, що здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується документально.

Інформальна освіта – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід); неорганізоване опанування інформації, здійснюється через відвідування театрів, музеїв, під час подорожей, у ході читання літератури, спілкування з людьми. Як соціально-побутова, неструктурована освіта може відбуватися у сім'ї, суспільстві, у процесі виконання роботи, що становить найбільш поширену форму навчання на робочому місці. Це навчання «вбудоване у життя: здійснюється у процесі спілкування, відбувається під впливом засобів масової інформації,

під час читання книг, при осмисленні власного досвіду та досвіду інших людей...» (С. Г. Вершловський).

Сукупний освітній суб'єкт. Уведення до андрагогічних понять «сукупний суб'єкт» передбачає, що спільнота дорослих людей, які зібрались в одному місці з освітніми цілями, мають загальні властивості суб'єктності. Вочевидь, у них має сформуватися спільне ціннісно-сміслове поле, досвід, набутий у спільній діяльності, однакові емоційні стани. Необхідною умовою є: єдність або узгодженість мети; усвідомлене об'єднання зусиль людей, кожен із яких має унікальний обсяг знань, умінь, навичок, переживань, що дозволяє отримати інтегрований освітній результат (І. О. Колеснікова).

Технології навчання дорослих – способи реалізації змісту освіти дорослих, оптимальні й ефективні для віку та фізичного стану дорослої людини, що передбачають взаємодію змістової, процесуальної, мотиваційної, організаційної складових, сприяють диференціації та індивідуалізації освітніх програм на основі врахування набутих раніше знань, інших компетентностей і професійного досвіду людини, допомагають активізації діяльності, розкриттю її потенційних можливостей, виробленню практичних навичок з метою виконання конкретних завдань тощо.

Понятійний апарат андрагогіки поповнюється завдяки вивченню зарубіжного досвіду освіти дорослих.

Коучінг (з англ. *coaching* – тренувати, інструктаж) – близьке за значенням до наставництва, що означає надання допомоги дорослим учням у визначенні їхніх освітніх потреб та в організації навчальної діяльності; коучінг дасть змогу не тільки ефективно розв'язати завдання навчання учнів, але й сприятиме створенню згуртованої команди, розвиватиме самостійність і відповідальність учнів.

Освітня геронтологія (з англ. *education gerontology*) – галузь комплексного знання про особливості навчально-пізнавальної діяльності осіб «третього віку».

Ментор (з грец. *Μέντωρ* – наставник, вчитель, порадник) – наставник, який має особистий досвід успіху і готовий поділитися ним зі своїм підопічним. Він одночасно є консультантом, мудрим радником, наставником і психологом. Його головне завдання, попередити і вберегти учня від помилок і невдач,

спрямувати дорослого учня, надати рекомендації і поради на його прохання.

Модератор (з лат. *moderator* – стримую, вноормую, регулюю; з англ. – ведучий дискусії) – проводить навчальну роботу з дорослими на засадах рівності й діалогу, здійснює підтримку та організацію активної роботи групи. Головним у діяльності модератора є не зміст, а способи і методи, які мають допомогти групі використовувати свої ресурси для вирішення професійних проблем.

Фасилітатор (з англ. *facilitation* – допомога, сприяння, полегшення) – стимулює і сприяє досягненню взаєморозуміння і консенсусу, всіляко сприяє групі людей в усвідомленні своїх спільних цілей, допомагає їм у досягненні цих цілей, спрямовує людей на досягнення результату з врахуванням особливостей їх особистостей, стилів роботи, досвіду тощо.

Визначеність понятійної складової андрагогіки дає можливість усвідомлено і цілеспрямовано використовувати її як засіб у науково-дослідницькій та практичній освітній діяльності.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Декотрі автори розглядають андрагогіку як галузь педагогіки, що ґрунтується на досягненні педагогічної теорії і практики, інші вважають її самостійною наукою, предметом якої є теорія і практика освіти дорослих. Чію позицію Ви поділяєте? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Як від етапу до етапу розвитку андрагогіки збагачувалось уявлення про мету, функції і засоби освіти дорослих?
3. Чи можна погодитись із твердженням, що об'єктом андрагогіки є доросла людина?
4. Охарактеризуйте предмет андрагогіки.

Навчально-дослідні завдання

1. Студійте літературу з теми «Історична біографістика в андрагогічних розвідках». Оформіть у вигляді реферативного огляду.
2. Доберіть необхідні матеріали для розкриття теми «Концепції в історії андрагогіки». Оформіть у вигляді статті до збірника наукових праць.

3. Розробіть план підготовки та проведення науково-теоретичної конференції за темою «Андрагогіка як наука: історичні витоки та рівні усвідомлення».
4. За запропонованим алгоритмом віднайдіть інформацію та виробіть спільну позицію щодо проблеми: «Андрагогіка в системі педагогічних наук».

Алгоритм дій:

- 1) визначіть ключові слова пошуку;
- 2) обґрунтуйте актуальність досліджуваного питання;
- 3) визначте провідних дослідників із проблем і вкажіть їхні основні позиції;
- 4) проведіть порівняльний аналіз різних поглядів на проблему;
- 5) представте результати аналізу у вигляді таблиці.

Тема 2

ДОРΟΣЛА ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ

2.1. Поняття дорослої людини в андрагогіці

Поняття «доросла людина» є одним із основних в андрагогіці. Його застосовують у різних науках, має міждисциплінарний характер. Для того, щоб конкретно і детально розглядати особливості освіти і навчання дорослих, потрібно розглянути сутність поняття «доросла людина». Науковий аналіз феномену дорослості ґрунтується на теоретичному, інтелектуально-понятійному підході.

У теорії і практиці навчання визначення дорослої людини (з погляду соціології, психології, педагогіки) викликає суперечки. Першочерговою особливістю дорослої людини є її вік. Але хронологічний, біологічний і соціальний вік людини можуть не збігатися. Тому чіткого уявлення про вікові межі періоду дорослості немає, не визначено точно ані коли він починається, ані коли закінчується.

Поняття віку має регулятивний зміст і конструюється у межах визначеної суспільної практики, в якій важливе місце посідає освіта. Соціолог І. С. Кон вважає, що вікові категорії мають три системи відліку, куди входять:

- закономірності індивідуального розвитку (можливості людини обумовлено її психобіологічними параметрами);
- специфіка вікової стратифікації суспільства (соціокультурні нормативи для поколінь і суспільне уявлення про необхідне для кожного віку);
- прийнята вікова символіка культури (сукупність соціальних очікувань щодо поведінки, зовнішнього вигляду, форм стосунків тощо).

Вітчизняні й зарубіжні дослідники не мають єдиної загальноприйнятої позиції стосовно тлумачення понять «дорослість» і «доросла людина» через складність виділення чітких критеріїв, які визначають цей період у житті людини.

Розглядаючи поняття «дорослий», М. Ш. Ноулз пропонує біологічне, юридичне, соціальне і психологічне визначення. Він вважає, що біологічно людина стає дорослою, коли досягає віку готовності до народження дітей, тобто періоду ранньої юності; юридично людина стає дорослою, коли досягає того віку, з якого за законом набуває прав голосувати, отримувати водійські права, одружуватися без дозволу батьків тощо; соціально людина стає дорослою, коли починає виконувати ролі дорослих: працівника, зайнятого повний робочий день, подружжя, батьків тощо; психологічно людина стає дорослою, коли починає усвідомлювати відповідальність за своє життя і самостійність.

Теоретичний аналіз дорослості дає змогу виокремити тенденції, що розкривають її як тотожну сутності людини, а відтак дозволяють їй виступати суб'єктом процесу спадкоємності у зміні поколінь (Л. Виготський, І. Кон, П. Сорокін) або найважливішим соціальним чинником, що забезпечує стабільність суспільства (М. Вебер, Б. Ананьев, Л. Коган), оскільки саме дорослій людині притаманні особливі психофізіологічні властивості (А. Бандура, А. Реан, Х. Ремшмідт).

Зазвичай дорослість характеризують із соціальної та юридичної позицій: як можливість дотримуватися норм і правил суспільного життя, обіймати певні статусні посади, демонструвати рівень своїх соціальних досягнень (освіта, професія, участь в соціальних інституціях тощо), брати відповідальність за свої рішення і вчинки.

Дорослість є категорією психологічною, оскільки ураховує власне ставлення людини до віку, усвідомлення своєї приналежності до певної вікової категорії. Результати досліджень сучасної психології дозволяють вважати, що *дорослість є найбільш тривалим періодом онтогенезу людини від завершення юності до початку старіння, який характеризується досягненням людиною найвищого ступеня розвитку її фізичних, інтелектуальних, духовних якостей, відрізняється доволі високим рівнем самосвідомості, самостійності, самокерованості та незалежності у матеріально-економічному, юридичному і моральному сенсі.*

Дорослих людей визначають як людей, що досягли віку юридичного повноліття, з яким пов'язано перехід до виконання

особливого комплексу соціальних ролей у суспільному і сімейному функціонуванні.

Американські вчені вважають, що дорослий – це людина, яка виконує соціально значущі продуктивні ролі та бере на себе відповідальність за своє життя. Існує позиція вчених, яка полягає у тому, що характеристика дорослої людини має визначатися не віковим періодом або хронологічним віком (тобто кількісно), а станом усвідомленості власного буття, який вони розглядають як головний критерій дорослості людини. Дорослість може виявлятися через осмислення свого місця і ролі у природному і соціальному середовищі, здатність переживати розмаїтий досвід, набуття цілісності, бажання брати на себе відповідальність тощо.

Доросла людина, за визначенням С. І. Змейова, це особа, яка характеризується фізіологічною, соціальною, моральною зрілістю, економічною незалежністю, життєвим досвідом та рівнем самосвідомості, достатнім для відповідальної самокерованої поведінки.

Найбільш широке визначення дорослої людини запропоновано у 1976 р. на Генеральній сесії ЮНЕСКО у Найробі. Дорослою людиною вважається будь-яка людина, що визнана дорослою тим суспільством, до якого належить.

У проекті Закону України «Про освіту дорослих» (стаття 1) застосовується термін «доросла особа» і визначається як особа, яка має психофізіологічну і соціальну зрілість, цивільно-правову дієздатність, певний освітній та/або освітньо-кваліфікаційний рівень.

Суспільство визнає дорослою таку особистість, яка набула високого ступеня соціальної і професійної компетентності, необхідного для прийняття життєво важливих рішень, здатна реально і виважено планувати процес своєї життєдіяльності у загальній системі суспільних відносин, самостійно і продуктивно реалізовувати заплановане, передбачати наслідки своїх рішень і дій та брати відповідальність за них на основі соціальних норм і цінностей. У тому ступені, в якому особистість у процесі свого розвитку приймає та задовольняє суспільні очікування, вона й набуває свого статусу дорослості, зрілості, здатність до самоуправління на основі соціальних норм, інтеріоризованих у внутрішні переконання.

Науковці, даючи характеристику дорослої людини, акцентують на соціальних аспектах дорослості. Поняття «доросла людина» має зв'язок із такими характеристиками як психофізіологічна зрілість, професійна діяльність, сімейні обов'язки, відповідальність за те, що відбувається. Важливо відзначити, що дорослість пов'язують не з віком, а з соціально-психологічними чинниками, які усвідомлюються людиною, визнаються суспільством і виявляються у суспільному житті.

Отже дорослість можна розглядати як якість життєдіяльності. Це не тільки певний період життя, але й особливий стан, важливими ознаками якого виступають осмисленість і відповідальність за свої дії. Відчутну роль у набутті такого стану відіграє освіта. Отже, термін «*life-long education*» (навчання протягом життя) є максимально точним.

Дорослість є предметом дослідження спеціальної галузі вікової психології – акмеології, яка має декілька поглядів на певний період, зокрема й на дорослість, як вікове поняття, не пов'язане з поняттям «зрілість».

Дорослість – важливий і найтриваліший етап життєвого шляху, на якому відбувається розквіт творчих сил особистості, пік її соціальних і професійних досягнень, її внеску не тільки у власний індивідуальний розвиток, але й у розвиток суспільства. Але ці характеристики не завжди присутні у дорослої людини на індивідуальному рівні. Соціальна ситуація розвитку дорослого, що характеризує його становище у системі суспільного життя та ставлення до суспільства й представлена у ціннісно-сміслових структурах, спрямованості інтересів, може формуватися по-різному. Доволі високий рівень розвитку, досягнутий індивідом на попередньому етапі життя, успішне входження в нові соціальні ролі, активна особистісна позиція щодо макро- і мікросередовища формують психологічну зрілість.

До показників психологічної зрілості належать (за Г. С. Сухобскою):

– самостійне прогнозування своєї поведінки у будь-яких життєвих ситуаціях на основі уміння здобувати потрібну інформацію й аналізувати її стосовно цілей, пов'язаних із вирішенням конкретних і нестандартних ситуацій в усіх сферах життєдіяльності;

- мобілізація себе на реалізацію власного рішення стосовно дій всупереч різним обставинам і внутрішньому соціально невмотивованому бажанню їх припинити («втомився», «важко», «не хочу» тощо);
- самостійне відслідковування процесу виконання своїх дій та їх результатів;
- виникнення оціночної рефлексії на основі сформованої самосвідомості та об'єктивної оцінки своїх думок, дій, вчинків;
- здатність робити висновки зі своєї поведінки у різних ситуаціях;
- емоційно-адекватна реакція на різні ситуації своєї поведінки.

Представлені характеристики не завжди виявляються у *соціальній зрілості* дорослого, тобто в його поведінці, що ґрунтується на суспільних цінностях. Так, повноцінний механізм рефлексії, емоційно-вольової сфери тощо слугують основою індивідуалістичної, егоїстичної спрямованості людини, розвинутий інтелект і винахідливість можуть слугувати потужним прикриттям для соціально непривабливих учинків. Із поняттям соціальної зрілості необхідно пов'язувати внутрішню установку особистості на гуманістичні цінності. Особливості соціальної зрілості визначено І. С. Коном так: «Соціальна зрілість – це етап соціального розвитку особистості, що характеризується не тільки оволодінням соціальними ролями, але й здатністю до самостійних вчинків, активною соціальною позицією, відповідальністю за соціальні наслідки своєї поведінки. До основних складових соціальної зрілості належать: відповідальність, толерантність, осмисленість життя і просоціальна спрямованість.

Основні характеристики дорослості можна представити так:

- хронологічний вік;
- психологічна зрілість;
- соціальна зрілість;
- повна громадсько-правова дієздатність;
- економічна самостійність;
- залученість до сфери професійної діяльності;
- особистісні установки на гуманістичні цінності.

Узагальнення філософської, психологічної літератури дає підстави для висновків про те, що усвідомлення дорослості відбувається у двох напрямках: 1) як результат сприйняття іншою людиною у контексті комунікації. Тобто у феноменологічному сенсі дорослий тоді стає дорослим, коли інші сприймають його як дорослу людину; 2) як результат самосприйняття дорослості особистістю – «почуття дорослості».

Отже, дорослість можна визначити як період поступального розвитку людини, який є найбільш сприятливим для досягнення зрілості особистості. Таке бачення ґрунтується на смисловій диференціації понять «дорослість» і «зрілість», що вказує на певну відмінність дефініцій. Дорослість не завжди передбачає початок зрілості, й навпаки, людині, яка ще не досягла періоду дорослості може бути притаманне зріле ставлення до життя. Однак, враховуючи гетерохронність зрілості, така заміна термінів сприятиме уникненню певних труднощів, пов'язаних із тим, що іноді за часом фізична зрілість людини не збігається з її зрілістю соціальною, громадянською.

Для погляду на дорослого як на суб'єкта навчання цікавою є позиція англійського вченого Алана Роджерса. Він розглядає дорослу людину з різних позицій: як одну зі стадій життєвого циклу дитина – юнак – дорослий; як соціальний статус людини; як визначений комплекс ідеалів і цінностей, притаманних дорослим. Науковець виділяє три групи характеристик дорослої людини:

1) повнота розвитку (*full growth*), яка передбачає, окрім зрілості людини як особистості та повного розкриття талантів і здібностей, прагнення подальшого розвитку;

2) відчуття перспективи (*sense of perspective*), під яким розуміє адекватність самооцінки особистості стосовно оточуючих;

3) автономія (*autonomy*), яка пов'язана з особистою відповідальністю людини за себе, власну справу і розвиток.

2.2. Періодизації та кризи дорослого життя людини

Періодизація психічного розвитку – це принцип розгляду розвитку психіки в онтогенезі, що ґрунтується на виділенні періодів (етапів стадій), що мають якісні відмінності та

виявленні вікових особливостей. Періодизацій вікового розвитку людини є доволі багато.

Життєвий цикл людини традиційно поділяють на періоди:

- пренатальний;
- дитинство;
- юність;
- зрілість;
- похилий вік;
- старість.

Найбільш розробленими є періодизації розвитку людини у дитинстві та юності – це час становлення психічних функцій, особистісних новоутворень.

Проблемі періодизації розвитку дорослої людини у вітчизняній науці надавалось значно менше уваги порівняно з дослідженнями західних учених. Дорослість складається з етапів, періодів, окремих відрізків життєвого шляху. Періодизацій дорослого періоду життя людини багато. Так, ще Піфагор порівнював вікові періоди з порами року де дорослість охоплювала літо (20–40 років) та осінь (40–60 років).

Вікові межі дорослості у неоднакові періоди визначалися вченими по-різному: на симпозиумі Академії педагогічних наук (1965) визначено середній (дорослий) вік для жінок від 21 до 55 років, для чоловіків від 22 до 60 років; В. В. Бунак пропонує границі дорослості для жінок – від 20–30 років і більше, для чоловіків – від 25–35 років і більше; Ш. Бюлер – 25–65 років; Дж. Біррен – 17–75 років; Ю. М. Карандашов – 20–44 роки; Е. Еріксон – 35–60 років; В. Гінзбург – 24–50 років; Д. Левінсон – 17–60 років; Л. Векслер – 20–53 роки; В. Квінн – 18–65, виокремлюючи молодість до 40 років; О. І. Степанова дорослість окреслює 18–40 роками, Ю. М. Кулюткін – 16–70 роками.

Г. Крайг вважає, що дорослість починається з 20 років і поділяє період дорослості на три етапи: *рання дорослість (20–40 років); середня дорослість (40–60 років); пізня дорослість (від 60 і більше).*

Англійський вчений Д. Б. Бромлі вважає дорослими тих людей, котрим понад 23 роки, які включились у професійну діяльність і взяли на себе активні соціальні ролі та сімейні обов'язки.

Психолог Р. Хейвигхерст розробив періодизацію професійного шляху людини, в якій чотири з шести етапів припадають на період дорослості:

– *набуття конкретної професійної ідентичності (від 15 до 25 років)*. Людина обирає професію і починає себе готувати до неї. Вона набуває конкретного досвіду, який допомагає розпочати кар'єру;

– *становлення фахівця (від 25 до 40 років)*. Дорослі набувають і вдосконалюють свою професійну майстерність у межах можливостей, що як і робота, просуваються кар'єрними сходами;

– *праця на благо суспільства (від 40 до 70 років)*. Людина досягає піку професійної відповідальності, пов'язаної із її працею;

– роздуми про продуктивний період професійної діяльності (після 70 років). Пішовши у відставку або на пенсію, люди аналізують пройдений шлях, із задоволенням згадують свої професійні досягнення.

У періодизації Б. Г. Ананьєва дорослість обмежується віком від 18 до 60 років і виділено ранню дорослість (18–25 років), середню дорослість (26–45 років) і пізню дорослість (46–60 років).

Складність визначення чітких меж і змісту періоду дорослості пов'язана з різким збільшенням індивідуально-типологічних відмінностей у дорослих людей. Аналізуючи розвиток дорослої людини, необхідно брати за основу не стільки загальні закономірності та вікові показники, скільки життєвий шлях, який обрала людина. Однозначно визначити точні границі дорослості неможливо, але простежується тенденція до розширення меж, що пов'язано зі збільшенням тривалості та поліпшенням якості життя людини.

Стан дорослості є динамічним, асинхронним і гнучким процесом, який має свої періоди розвитку та кризові етапи, пов'язані з посиленням або послабленням певних характеристик дорослого. Період дорослості поділяють на декілька окремих стадій розвитку. Вони мінімально залежать від хронологічного віку, а визначаються обставинами життя, внутрішніми установками людини, видом і характером діяльності.

Більшість науковців виділяють ранній, середній і пізній період дорослості, що межує зі старістю. Початок дорослого періоду визначається дослідниками як юність, рання зрілість або молодість. Деякі вчені не включають юність і молодість у період дорослості. У поширеній періодизації Ш. Бюлера акцентовано на зрілості як на розквіті особистості у періоді від 25 до 50 років і песимістично характеризується похилий вік. У цій періодизації життєвий шлях людини розглядається як рух до згасання.

Протилежне уявлення про стадії життя дорослої людини та їх психологічному наповненні представлено у працях американських учених Р. Гаулда, Д. Левінсона і Д. Вейланта. Вони виділяють дві кризи – 30 і 40 років й оптимістично описують досягнення душевної рівноваги у зрілому і більш старшому віці. Вони розглядають життєвий шлях людини як дорогу до гармонії через подолання кризових і перехідних етапів розвитку.

Саме собою досягнення певного хронологічного віку не є гарантією набуття мудрості та високої професійної кваліфікації. Сьогодні не біологічний, а соціальний вік стає основою для періодизації життєвого шляху дорослої людини. Якісні соціальні та моральні характеристики, які виникають унаслідок головних подій у житті людини (одруження, народження дітей, втрата близьких тощо) на відміну від кількості прожитих років, визначають онтогенез людини у дорослому віці.

Життя дорослої людини є нестабільним процесом. Періоди рівноваги і спокою змінюються кризами. *Кризи розвитку дорослої людини* науковці пов'язують з пошуком і набуттям нових можливостей, відповідних до нових об'єктивних і суб'єктивних обставин життєдіяльності.

Л. С. Виготський розробив на матеріалах дитинства концепцію двох вікових типів – стабільного і критичного. Його концепцію можна переносити й на розвиток дорослого. На користь цього слугує розроблена Е. Еріксоном концепція зв'язку фундаментальних соціальних орієнтирів людини з етапами життєвого циклу.

Чотири етапи з восьми охоплює життя дорослої людини. Вони характеризуються *специфічними кризами*, подолання яких пов'язано з переоцінкою життєвих цілей, цінностей та смисловими новоутвореннями:

– 16–23 роки – *криза ідентифікації*. Пошуки і визначення своїх уявлень про майбутнє життя, розробка життєвих планів. Полюсами, які характеризують основну проблему цього періоду, є питання ідентифікації на одній стороні шкали і плутанина ролей – на іншому. Та людина, яка у цей період не набуває чіткого уявлення щодо своєї особистості, про те, куди і навіщо вона рухається, які цілі ставить, починає виявляти симптоми плутанини ролей – неприкаяності. Але й та людина, яка усвідомила себе, обов'язково буде стикатися з фактами, які суперечать або навіть загрожують сформованим уявленням про себе. Характерним є спектр освітніх орієнтацій, які ґрунтуються на прагненні зрозуміти свої особливості та можливості у багатьох аспектах життя. Період спроб і помилок у різних сферах життєдіяльності веде людину до усвідомлення себе і свого місця у світі. Освітнім результатом стає розуміння людиною себе, своїх життєвих планів і принципів;

– 28–32 роки – *криза корекції*. Попередні плани та уявлення виявляються не зовсім правильними, а поведінка і діяльність не приводять до визначених цілей. Полюсами, які характеризують основну проблему цього періоду, є близькість, з одного боку, й самотність – з іншого. Якщо ні у шлюбі, ні у дружбі людина не досягає близькості, вона залишається самотньою, перебуваючи у стані, коли немає з ким розділити своє життя і немає про кого піклуватись. Отже, «криза 30 років» пов'язана з переоцінкою цінностей, переосмисленням стосунків з оточуючими людьми, а в декотрих випадках зі зміною професії. Така духовна робота є важливим джерелом визначення людиною свого місця у житті. Специфіка освітніх потреб полягає в їх спрямованості на отримання справжньої близькості з іншою людиною. Комунікативна мобільність і збереження себе – важливі вміння;

– 37–42 роки – *криза середини життя*. Людина, заглядаючи наперед, вперше бачить кінець життя. З'являється враження, що життя проходить даремно, що нічого ще не зроблено, а те що зроблено, не має сенсу. Цю стадію характеризують шкалою: самопоглинання – вселюдність. Під вселюдністю розуміють здатність людини цікавитися долею людей за межами сімейного кола, задумуватися над життям наступних поколінь. Та людина, в якій це відчуття причетності

не розвинулося, зосереджується на собі. Головною її турботою стає задоволення своїх потреб і особистий комфорт. Неспроможність до емоційної віддачі стосовно нових людей і нових занять призводить до застою. Серед людей цього віку існує тенденція до зростаючої ригідності у поглядах і діях, до того, щоб зробити свій розум закритим для нових ідей. Специфіка освітніх орієнтацій, які стимулюють подолання цього кризового періоду – спрямованість на багатовимірне прийняття життя, що забезпечується психологічними і педагогічними знаннями. Мудрість стає одним із важливіших освітніх результатів, який має отримати людина у цьому віці;

– 55–65 років – *криза морального сенсу життя*. Це період, в якому завершується професійна діяльність, людина виходить на пенсію. Психолого-соціальний параметр цього періоду лежить між цілісністю і безнадійністю. Відчуття цілісності та осмисленості життя виникає у тих людей, які дивлячись на минуле, відчувають задоволення від життя. Інтереси, які були у людини раніше, можуть трансформуватись у серйозне життєве захоплення, що стає для неї додатковим джерелом сил. Ті люди, які розглядають життя як ланцюг втрачених можливостей і прикрих помилок, усвідомлюють, що починати все спочатку пізно й нічого не повернеш. Ці особливості періоду надають важливого значення спілкуванню. Відчуття потрібності, особистої значущості реалізується насамперед у спілкуванні, у турботі про іншого, що зменшує надмірну турботу про себе і підтримує соціальне самопочуття. Освітні потреби пов'язані з умінням аналізувати життєві явища і робити конструктивні висновки з них.

Різні кризи мають неоднакові характеристики і способи їх подолання. Але можна виділити спільне, що дає змогу долати кризи – прагнення до саморозвитку, долання відчуженості, знаходження сенсу життя, самоконтроль. Освіта і самоосвіта дорослих сприяють поступовому самооновленню особистості, уникненню можливих негативних наслідків криз розвитку.

2.3. Психологічні особливості дорослих учнів

У конкретний момент свого життя кожній дорослій людині притаманний різний ступінь розвитку сутнісних харак-

теристик дорослості. У різновіковій дорослій навчальній аудиторії завжди присутні люди, в яких ці характеристики дорослості мають неоднаковий ступінь сформованості, що спричиняє додаткові труднощі в організації навчального процесу й обов'язково має враховуватися андрагогами при провадженні навчальної діяльності.

У цьому контексті потрібно конкретизувати зміст понять дорослий учень. Існують різні підходи до визначення поняття «дорослий учень»:

Дорослий учень – це особа, якій виповнилося 18 років і яка закінчила своє первинне навчання чи освіту. Молодші особи, яким є 16 чи трохи більше років, також вважаються дорослими учнями, якщо вони отримують таке ж забезпечення, що і 18-літні та старші (офіційний довідник *Adult Education and Training in Europe*).

Дорослий учень – будь-яка особа віком 16 і більше років, яка завершила свою первинну освітню та навчальну систему. Це визначення є прагматичним для Європейських цілей і ґрунтується на тому факті, що 16 років є віком дорослості у деяких Європейських країнах, наприклад, Шотландії, а міжнародні дослідження з питань освіти дорослих охоплюють вікові рамки від 16 до 60, 64 чи 65 років).

Дорослий учень – будь-яка особа віком 16 чи більше років, яка бере участь у освіті/навчанні дорослих (Рішення Європейської комісії від 2006 р. №1720 із започаткування Програми дій у галузі освіти/навчання упродовж життя).

Виокремлюють три *категорії дорослих осіб*, які навчаються, і яких з повним правом можна назвати «дорослими учнями».

Перша – студенти, які за віковим статусом підпадають під категорію «рання дорослість» (від 18 до 35 років). Учені вбачають у цьому певний парадокс, оскільки за фізичним розвитком, соціальними ролями, політичним правам студенти – це дорослі люди, а за способом життя – діти (фінансово залежать від батьків, не поспішають брати на себе відповідальність за свої дії і вчинки тощо). Отже, є підстави для внесення суттєвих корективів у їх навчання. Зокрема доцільно перейти від педагогічної до андрагогічної моделі навчання, коли студент стає повноправним суб'єктом освітнього процесу, самостійно навчаючись під керівництвом викладача.

Друга, важлива категорія дорослих осіб, які навчаються – особи із педагогічною освітою – вчителі й викладачі. Психологи давно дійшли висновку, що навчати тих, хто сам професійно займається навчанням інших є доволі складним процесом. Специфіка навчання фахівців із педагогічною освітою пов'язана з особливостями професії.

Третя, найбільша категорія дорослих учнів – особи, які за певних обставин (внутрішніх, зовнішніх) залучаються до різних програм у межах неформальної освіти. Вони мають різний соціальний і професійний досвід, різну мотивацію до навчання, їм притаманна самостійність, потреба у навчанні, виражена практична спрямованість знань. Оскільки навчання стає дедалі більше не тільки потребою, але й модою або способом життя соціально-вікова палітра учасників цієї категорії є широкою.

Теорія і методика навчання дорослих донедавна не мала достатньої кількості наукових даних про розвиток і зміни психофізіологічних функцій у періоді дорослості. Це пов'язано зі зосередженням уваги вітчизняних і зарубіжних учених на ранніх етапах розвитку людини. Тривалий час була думка про незмінність психічної сфери людини після досягнення дорослості. У. Джеймс уважав, що після 25 років у дорослих зникає безкорисна зацікавленість, вичерпано здатність до асиміляції; після 30 років остаточно твердіє і більше ніколи не змінюється характер.

Аналіз досліджень із вікової фізіології, психології, геронтології показують, що розвиток психофізіологічних функцій людини є нелінійним процесом. Одні з них погіршуються майже з народження, інші – досягнувши свого розквіту, залишаються майже незмінними протягом життя й погіршуються лише в старості, є і такі, що мають постійну тенденцію до поліпшення. Наприклад, мимовільна увага краще розвинута у дітей, тоді як довільна увага за умови тренування має тенденцію до покращення й у дорослому віці.

Зір і слух виступають первинними джерелами і механізмами для сприйняття. Згідно з дослідженнями С. В. Кравкова та О. Ф. Рибалко гострота зору зберігається на одному рівні до 50 років і навіть до 62 років, а згодом швидко знижується. Зорова чутливість очей досягає свого максимуму у 20–30 років, піс-

ля чого залишається на незмінному рівні приблизно до 50 років і далі з віком знижується. Але зниження зорової чутливості незначно відображається на сприйнятті писемного мовлення. Слухова чутливість майже не змінюється до 40 років, після чого починає знижуватися зі зростаючими темпами. На відміну від дітей, у більшості дорослих освічених людей здатність сприймати писемне мовлення виявляється ліпшою за сприйняття мовлення на слух.

Сучасна наука стверджує, що психічні функції дорослої людини не знаходяться у незмінному стані, їх розвиток не завершується з настанням дорослості, можливості вдосконалення та освіти людини безмежні. Саме період дорослості (зрілості) є найбільш активним, творчим і продуктивним періодом життя людини.

Дорослість характеризується психологами як роки «пік», як оптимум для професійних й інтелектуальних досягнень, як період інтеграції різних зв'язків і стосунків з іншими людьми, накопичення матеріальних засобів, лідерство в різних видах діяльності, старшинство за віком серед своїх співробітників. Перед дорослою людиною завжди стоїть мета – професійне зростання й досягнення поставленої життєвої мети.

Характеризуючи інтелектуальну сферу дорослих учнів, необхідно розглянути мислення і пам'ять, які мають важливе значення у навчанні.

Згідно з дослідженнями (Г. Суїт, Х. Більфельдт, Г. В. Гольдштейн), розвиток різних видів мислення, таких, як абстрактне, вербальне і логічне, у дорослих вищий ніж в інших вікових групах. Дорослі мають переваги при самостійному аналізі та узагальненні інформації. В. Векслер уважав, що пік розвитку інтелекту припадає на 19–20 років, з подальшою стабілізацією і зниженням інтелектуальних функцій після 30–34 років. С. Пако розглядав розвиток логічного мислення, беручи за 100 % у 20 років, відзначав зниження до 87 % у 30 років, до 75 % у 60 років.

Дослідження мислення дорослих, які проводилися Б. Г. Ананьєвим показали, що рівень розвитку вербально-логічного мислення підвищується зі збільшенням віку за умови безперервного інтелектуального навантаження. У разі тривалих перерв або припинення навчання у дорослих людей простежується уповільнення розвитку декотрих аспектів мислення.

Сучасні дослідження (М. П. Карпенко, І. В. Усольцева, О. В. Чмихова) підтверджують висновки про безпосередню залежність розвитку мислення та інтелектуального навантаження, також зафіксовано, що зниження інтелектуальних функцій у зрілому та похилому віці відбувається не так різко, як вважав Д. Векслер. Дослідження (Г. Край, Д. Бокум) також підтверджують те, що у дорослих людей з високим рівнем освіти інтелектуальні здібності залишаються на стабільному рівні або й зростають до 75 років.

Пам'ять людини безпосередньо впливає на здатність до навчання. Б. Г. Ананьєв відзначав, що оптимізація функціонального рівня мислення збігається зі зниженням функціонального рівня пам'яті. Я. І. Петров виявив, що пам'ять різних видів (довготривала, короткочасна, слухова і зорова) у віці від 18 до 30 років залишається на стабільному рівні, і несуттєво погіршується у наступні десятиліття. Результати досліджень Ж. Л. Вітліна свідчать про те, що розмаїте інтелектуальне навантаження позитивно впливає на тривалість збереження у пам'яті вербального матеріалу, дорослі здатні запам'ятовувати інформацію не гірше за дітей.

Результати досліджень змін в *інтелектуальній сфері* дорослих мають суперечливий характер. Так, рівень функціонального розвитку інтелекту, який визначається за допомогою традиційних тестових методик (зокрема за методикою Векслера), залишається доволі високим на всіх етапах вікової еволюції дорослої людини. Це свідчить про високий потенціал дорослої людини щодо навчання, під яким розуміють здатність людини сприймати, зберігати і переробляти інформацію для вирішення різних завдань.

Не тільки психофізіологічні функції характеризуються оптимумом продуктивності у період дорослості. При розмаїтих формах творчої активності інтелектуальна діяльність досягає найбільш високого рівня. У дослідженнях Х. Лемана показано кульмінаційні моменти наукової творчості, які припадають на 35–45 років життя. Середній максимум творчої активності для багатьох спеціальностей відзначається у 35–39 років. Водночас пік творчих здібностей у таких науках, як математика, фізика, хімія, виявляється у 30–34 роки.

Видатні відкриття у багатьох наукових сферах зроблено найчастіше людьми у віці близько 40 років, надалі, з віком, їх ймовірність починає зменшуватися. Д. Пельц і Ф. Ендрюс виділяють піки наукової творчості у 30–34 роки, в 47 і 57 років, де найбільш виразною за критеріями наукового внеску, загальної корисності та чисельності публікацій є продуктивність у 47 років. Отже, період дорослості є найбільш продуктивним стосовно високих досягнень інтелекту.

Інтелектуальна діяльність, особливо її вищі творчі форми, глибоко пов'язана з особистістю людини. Зв'язки інтелекту та особистості виявляються у мотивації розумової діяльності, яка залежить від установок, потреб, інтересів та ідеалів особистості, рівня її домагань, що суттєво визначає активність інтелекту. Характерологічні властивості особистості та структура її мотивів залежать від ставлень особистості до дійсності, її досвіду пізнання світу, світогляду і загального розвитку.

Розглядаючи *мотиваційну сферу*, науковці відзначають, що саме висока мотивація до навчання є перевагою дорослих порівняно з іншими віковими групами. Стійка внутрішня мотивація до навчання дає змогу дорослим отримувати такі результати, які є недосяжними у більш ранні періоди життя.

У дослідженнях життєвого шляху дорослої людини показано, що зміни позиції особистості у системі взаємин з іншими закономірно пов'язано з перебудовою ціннісно-смыслових утворень, які регулюють її діяльність. Якщо перед молодого людиною, яка вступає у самостійне життя, постають такі проблеми, як самовизначення й усвідомлення свого місця у житті, вибір професії та створення власної сім'ї, то у період зрілості, коли набуто життєвого досвіду та засвоєно соціальні та професійні ролі, основною проблемою стає реалізація накопиченого досвіду в діяльності. На різних етапах дорослості змінюється загальна картина світу, й відповідно індивідуальна «Я-концепція» особистості. У зв'язку зі змінами, які відбуваються у суспільному, професійному та особистому житті, доросла людина переглядає життєві плани, перебудовує власні концепції, переоцінює цінності.

На кожному новому етапі життя і розвитку людині необхідно пристосовуватися до нової соціальної ролі, усвідомлюючи, що набутого досвіду не вистачає або ж він вступає

у суперечності з новими вимогами та умовами. Саме отримання нових знань, умінь, навичок і компетенцій є тим засобом, який допомагає дорослій людині пристосуватися до нового періоду життя.

Отже, вік, само собою, не знижує здібності до навчання; період дорослості (за умови присутності високого ступеня мотивації) є одним з найбільш сприятливих і продуктивних періодів для навчання; навчання дорослих у більшому ступені детерміновано не віковими чинниками, а такими індивідуальними типологічними особливостями, як освіта, життєвий досвід та умови і спосіб життя; інтелектуальні навантаження і продовження освіти у дорослому віці сприяють збагаченню життєвого досвіду дорослої людини та підвищенню рівня розвитку інтелекту і пам'яті.

2.4. Ставлення дорослих до навчання та освіти

Включаючись у навчальну діяльність, доросла людина бере на себе певну соціально-психологічну роль – роль учня. За особистісним значенням ця роль суттєво відрізняється від тієї ролі, яку виконує школяр. Навчання для дорослого – важлива, але не основна діяльність, додаткова стосовно основної, трудової, діяльності. Це суттєво змінює ставлення дорослого до процесу навчання, сенс якого визначається більш широкою системою соціальних відносин і його участю у професійній діяльності. Саме через призму свого суспільного, професійного, особистого (сімейного) життя дорослий оцінює смисл і значущість навчання.

Фактори, які мають відчутний вплив на ставлення дорослих до освіти:

- специфіка мотивації навчальної діяльності дорослих;
- характер позиції дорослого у навчанні;
- практичний досвід дорослих.

1. Мотивація. Ціннісне ставлення дорослого до освіти залежить, насамперед, від загальної життєвої позиції та від позиції стосовно власної професійної діяльності, зокрема.

Проведені дослідження показали, що інтенсивність потреби фахівця у підвищенні свого професійного рівня, коло його інтересів і запитів стосовно інформації мають тісну кореляцію

з такими чинниками, як, по-перше, можливість реалізації своїх творчих сил у практичній діяльності й, по-друге, наявність хороших сосунків з колегами по роботі. Обмеження творчих можливостей особистості (через жорстку регламентацію діяльності) або відсутність сприятливого психологічного клімату у колективі негативно впливають на загальне задоволення працею, зменшують прагнення до професійного зростання, а отже, й зацікавленість у подальшій освіті.

Саме ступінь залученості особистості у діяльність, зокрема професійну, відіграє головну роль у набутті особистісного значення освіти дорослої людини. У тому ступені, в якому доросла людина отримує можливість реалізувати себе у системі соціально-трудова відносин, які визначають її статус, формується її потреба у професійних досягненнях та у розвитку своїх здібностей, які визначають успішність діяльності. Саме діяльність є джерелом накопичення практичного досвіду і формування та розвитку мотиваційної сфери особистості. Доросла людина навчається на досвіді, але лише тоді, коли має можливість і бажання постійно осмислювати і збагачувати цей досвід у процесі його співставлення з досвідом інших людей і з широким соціальним досвідом, узагальненим наукою.

2. Позиція дорослого у навчанні. Загальна позиція дорослої людини як активного суб'єкта суспільно-трудова діяльності виявляється у її ставленні до навчання. Прагнення особистості до самостійного і відповідального прийняття рішень, до цілеспрямованої організації навчальної діяльності надає процесу навчання дорослих сенсу самоосвітньої діяльності. Інституційні форми навчання дорослих (курси підвищення кваліфікації, семінари, відкриті університети тощо) є для дорослого формами, які, поряд із засобами масової інформації, сприяють його самоосвіті, а не замінюють її.

Самостійність дорослого передбачає свободу вибору змісту, організаційних форм, термінів і режимів його навчання. Уніфікація, а примус у навчанні поготів цілком протипоказані для дорослих учнів: не маючи свободи вибору, який здійснюється відповідно до власних інтересів і можливостей, особистість знімає з себе внутрішню відповідальність за продуктивність свого навчання. Тому важливими є сучасні тенденції до демократизації освітніх структур, в які включаються

дорослі, до створення багатоваріантної, диференційованої і гнучкої системи інститутів освіти дорослих (формальних і неформальних, масових та індивідуальних), де дорослі люди, які мають різні професійні і духовні потреби, різний рівень підготовки і досвід роботи, різні вікові та індивідуальні можливості, могли б робити самостійний вибір.

Самостійність дорослого означає також його активну участь у навчальному процесі. У наукових дослідженнях поняття «участь» (*participation*) є основним у характеристиці навчання дорослих. Орієнтація на позицію дорослих у навчанні, врахування їх потреб і можливостей передбачають залучення дорослих до спільного планування навчального процесу, до співпраці з ними у процесі визначення мети і завдань навчання й оптимальних шляхів їх досягнення, а також до оцінки ефективності їх роботи. Активна участь дорослих у груповій роботі є дієвішим способом навчання, порівняно з пасивною участю у навчальному процесі, побудованому на інформаційно-рецептивній основі.

Будучи активним учасником діяльності, суб'єкт містить основи своєї діяльності всередині – у смислах, цінностях, потребах. Саме вони є основним стимулом навчання. Важливою властивістю, яка характеризує специфіку суб'єкта, стає його здатність оволодівати різними формами своєї життєдіяльності. Вона отримала назву суб'єктності. Вияв суб'єктності у пізнавальній діяльності притаманне людині, оскільки потреба в оновленні інформації та інформаційному пошуку є для неї однією з базових.

Стосовно освіти суб'єктність людини виявляється у такому:

- здатність самостійно формувати інформаційний запит;
- можливість обирати модель навчання;
- усвідомлене прийняття певної позиції у процесі навчання;
- опора на здатність до емоційно-вольової, фізіологічної, мотиваційної саморегуляції в освіті;
- прагнення і можливості вносити зміст свого життєвого досвіду у зміст навчання.

Важливим є те, що неможливо однозначно оцінити ступінь здатності дорослого до самоорганізації навчальної діяльності. Прагнення дорослих до самостійності у навчанні може

суперечити їх можливостям повноцінно провадити власну навчальну діяльність.

Для декотрих категорій дорослих учнів, особливо для тих, хто не має достатньо якісної базової підготовки, проблемою є адекватне визначення своїх потреб і можливостей; декотрі дорослі учні, які мають значний досвід практичної діяльності, втрачають способи і прийоми навчально-пізнавальної діяльності; учні не володіють критеріями правильної оцінки якості отриманих знань і свого просування у пізнанні. Відсутність таких метакогнітивних умінь помітно знижує успішність діяльності дорослих ба більше, часто спричинює до негативного ставлення до навчання.

3. **Досвід.** Наявність життєвого і професійного досвіду, який мають дорослі учні, є одним із відомих чинників, що визначають особливості засвоєння нових знань. У багатьох дослідженнях із проблем освіти дорослих виявлено, що життєвий досвід дорослих позитивно впливає на якість засвоєння знань, сприяє глибшому розумінню змісту навчального матеріалу, підвищує оцінку його значущості (за умови, що зміст навчального матеріалу відповідає потребам і запитам дорослих). Заразом у дослідженнях відзначається те, що вплив життєвого досвіду на навчання дорослих є доволі суперечливим. Уявлення і поняття, сформовані в індивідуальному практичному досвіді, безпосередньо відображають усе розмаїття конкретних ситуацій, які виникають у діяльності й спілкуванні з іншими людьми. Але ці уявлення є результатом емпіричних узагальнень, вони прив'язані до певного кола ситуацій, в яких вони сформувалися. Способи і прийоми дій, неодноразово апробовані у цих практичних ситуаціях, набувають для людини високої цінності й стають стереотипними. Ба більше, у дорослих часто виникають психологічні бар'єри стосовно теоретичного матеріалу, неприйняття та нерозуміння його смислу.

Будь-який індивідуальний досвід за своєю сутністю є органічним. Його розвиток можливий лише на основі широкого соціального досвіду, сконцентрованого у науці, культурі, мистецтві та реалізується у суспільній і професійній практиці. Проблема полягає у тому, щоб знайти конкретні психолого-педагогічні умови розвитку індивідуального досвіду на основі його взаємодії з досвідом соціальним, носіями якого є інші люди, колективи і групи, суспільство загалом.

2.5. Проблеми дорослих учнів

Дорослі учні характеризуються наявністю життєвого, професійного та освітнього досвіду, мотивацією до навчання. Це може і сприяти, і заважати успішному навчанню, тому варто не тільки попередити виникнення можливих проблем, але й зробити їх стимулами до навчання.

Досвід роботи. Людина може легко адаптуватися до нового місця роботи, якщо у неї є певні навички. Це скорочує термін навчання новим навичкам. Одночасно набутий негативний досвід роботи може бути перенесеним на нову ситуацію: відучитися дуже складно, особливо з віком.

Попереднє навчання. Негативний досвід навчання ускладнює успішне просування дорослого учня у навчанні, подовжує період його навчання, позитивний досвід – скорочує. Окрім того, сучасні методи самонавчання майже невідомі дорослим. А ця складова навчального процесу має важливе значення.

Рівень освіти. В сучасних умовах вимоги до освітнього цензу фахівців постійно зростають. Люди, які не мають необхідних знань і навичок, можуть переживати психологічний дискомфорт, невпевненість у своїх силах, що може спричинити відмову від навчання, ускладнювати його.

Ступінь і характер мотивації до навчання. Бажання навчатись, ентузіазм, які виявляє людина напряму пов'язані з тим, чого вона очікує для себе у перспективі. Відсутність позитивних очікувань і перспектив призводить до невдоволення і небажання навчатися.

Вік. Поширена думка про нездатність дорослих людей і людей похилого віку навчатися поділяється й окремими викладачами, що може знижувати потенціал дорослих стосовно власної освіти. Навчання людей похилого віку і дорослих є специфічним завданням. Зазвичай вони навчаються повільніше і вимагають більшої уваги до себе. Їх зір і слух можуть бути не такими гострими як у молодих людей, пам'ять не такою міцною тощо. Якщо до цього додається негативний досвід навчання і (або) професійної діяльності і недостатній рівень освіти, то необхідність особливої організації навчання цієї категорії стає очевидною.

Об'єднання людей різного віку у навчальну групу часто призводить до загального розчарування, низьких результа-

тів, додаткових витрат і неефективності навчання. Бо в них не збігаються темпи сприйняття та діяльності. Тому важливою є відносна вікова однорідність навчальної групи.

Дорослий учень – це людина зі сформованими життєвими цінностями. Необхідність їх трансформації у процесі освіти дорослі люди сприймають болісно, вони виставляють *бар'єри сприйняття*. До чинників, які сприяють формуванню таких бар'єрів відносяться:

- *стереотипи професійної діяльності*, які спричиняють установку та те, що і так все відомо (бар'єр упередженого ставлення стосовно нововведень і змін);

- *внутрішня невпевненість*, зумовлена і необхідністю перебудовувати діяльність у нових умовах, і зниженням професійної самооцінки при зміні виду діяльності (для осіб, які втратили роботу або вирішили її змінити з певних обставин);

- *відсутність (втрата) сформованих навчальних умінь і навичок*, зокрема стосовно самоосвіти.

Дорослий виявляється безпорадним перед фактом своєї некомпетентності, функціональної неграмотності, часто не розуміючи, що це природня ситуація, яка вимагає усвідомленого постійного навчання.

Навички навчання та самоосвіти у дорослої людини сформовано у відмінній від сьогоднішньої ситуації. Сучасне життя характеризується зміною стратегій роботи з інформацією. Доросла людина дивується множинності, дискретності, варіативності, кліповості відомостей, які він отримує. Її бентежить неможливість охопити весь масив знань навіть зі своєї сфери. Фактично перед нею знову постає шкільне завдання – вчитися. Насамперед робота в інформаційному середовищі за допомогою сучасної техніки. Це диктує необхідність оволодівати новим типом спілкування – дистанційним, інтерактивним у складі мережевих суб'єктів.

Це спричиняє невпевненість або небажання виконувати завдання і вимоги, що обумовлені роллю учня. Що вищим є професійний статус дорослого, то складніше йому «сісти за парту».

Що старшою є людина, то складніше їй включатися в освітній процес через різні *внутрішні перепони*, які формувалися роками. Розглянемо окремі з них.

Психофізіологічні. У декотрих дорослих людей виникають сумніви стосовно своїх можливостей навчатися. Це у певному ступені ґрунтується на міфах про зниженні з віком здатності сприймати, запам'ятовувати, відтворювати навчальну інформацію. Але вченими доведено, що успішно навчатися можна у будь-якому віці. У різні періоди життя на перший план виступають розмаїті функції пам'яті, інші типи уваги, змінюється мотивація, але загалом доросла людина завжди здатна до вироблення відповідних індивідуальних способів оптимальної роботи з інформацією. Це стає можливим, якщо вона володіє знаннями про свої особливості як суб'єкта навчання і має стійку мотивацію до навчання.

Соціально-психологічні. Багатьом дорослим людям некомфортно, а деколи і страшно, опинитись у позиції учня. Особливо це стосується осіб, які займають певне соціальне положення, високі посади. Психологічно вони не готові до зміни ситуації і перетворенню на «об'єкт педагогічного впливу».

Соціальні. Відсутність затребуваності нового рівня освіченості з боку соціуму або його надлишок для професійного статусу знецінюють для дорослої людини продовження (збагачення) своєї освіти.

Психолого-педагогічні. Відсутність установки на необхідність безперервної освіти для сучасної людини. Неперервності навчання може перешкоджати відсутність необхідних для цього знань про себе, про свої здібності, особливості сприйняття і засвоєння навчального матеріалу, інформаційні потреби. Людина може навіть не знати про наявні форми освіти дорослих.

Оскільки для дорослої людини навчання стає одним зі способів самореалізації у професії або у житті загалом вона завжди хоче знати навіщо їй вивчати конкретний навчальний матеріал. На відміну від дитини, її смислові установки і мотивація навчання є значно усвідомленішими і відрізняються чіткістю.

Визначення і врахування конкретних труднощів і проблем дорослих у процесі планування та реалізації процесу їх навчання дає змогу досягати потрібних результатів, створювати належні умови для самореалізації дорослого у навчанні.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Назвіть специфічні характеристики, притаманні дорослій людині.
2. Як Ви розумієте поняття «дорослість» і «зрілість»?
3. Як освіта допомагає дорослій людині усвідомлювати проблеми дорослого життя?
4. Визначіть і охарактеризуйте етапи, на які поділяють життя дорослої людини.
5. Розкрийте основні психофізіологічні закономірності розвитку дорослих і можливості їх врахування у діяльності андрагога.
6. Проаналізуйте особливості ставлення дорослих учнів до навчання.
7. Опишіть кризи розвитку особистості дорослої людини.
8. Дайте визначення кризового періоду. У чому полягають особливості кризи самоідентифікації фахівця?

Навчально-дослідні завдання

1. Проаналізуйте десять заповідей творчої особистості за книгою «Десять заповідей творческой личности» (П. Вайнцвайг).
2. Студійуйте літературу з теми «Основні психофізіологічні закономірності розвитку дорослих і можливості їх урахування у діяльності андрагога». Оформіть у вигляді реферативного огляду.
3. Доберіть необхідні джерела та інформацію для розкриття теми «Освітні орієнтації дорослих». Оформіть у вигляді статті до збірника наукових праць.
4. За запропонованим алгоритмом віднайдіть інформацію та виробіть спільну позицію щодо проблеми: «Кризи розвитку особистості дорослої людини».

Алгоритм дій:

- 1) визначення головних слів пошуку;
- 2) обґрунтування актуальності досліджуваного питання;
- 3) визначення провідних дослідників проблеми з аналізом їх основних позицій;
- 4) зіставлення власних поглядів із поглядами науковців на проблему (виконати у вигляді таблиці).

Тема 3

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

3.1. Освіта як соціокультурний феномен

Дослідження природи і сутності освіти обумовлено потребами практики, насамперед, активізацією цього феномена під впливом сучасних інформаційних та глобалізаційних змін. Бути освіченим стає необхідністю. Освіту розглядають як провідний чинник економічних, політичних і соціокультурних трансформацій. Змінюючись разом із ґрунтовними трансформаціями світу, освіта охоплює кожного, обумовлює не тільки інформаційне насичення людини, але й ціннісно-нормативне становлення її як особистості.

Освіта розглядається як динамічна частина культури, яка швидко реагує на соціальні зрушення. У 1978 році ЮНЕСКО визначило, що освіта є процесом і результатом удосконалення особистості та її поведінки, що впливає на свідому зрілість та індивідуальне зростання. Починаючи з 90-х років освіта розглядається як соціокультурне явище, яке функціонує на основі процесу глобалізації.

У Законі України «Про освіту» стверджується, що освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного і соціально-економічного розвитку суспільства й держави. У той самий час освіта визначається як суспільний процес розвитку і як процес саморозвитку особистості, який передбачає здобуття соціально-важливого досвіду, в основі якого є знання, навички і вміння творчості особистості. Основною метою освіти є людина, яка перебуває у стані постійного розвитку, гармонізація її стосунків зі собою та іншими; освіта передбачає інтеграцію особистості в систему живої та неживої природи. Тому освіта конструюється для людини, сприяє її розвитку, змінюється з урахуванням інтересів особистості.

С. Гончаренко розглядає освіту як духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних ціннос-

тей, що є надбанням її культурного кола, а також процес формування людини. Дж. Дьюї вважав освіту експериментальним процесом, спрямованим на вирішення дискусійних питань, які виникають у людини у процесі взаємодії з навколишнім середовищем. Американські науковці при дослідженні освіти як соціокультурного феномену виокремлюють чотири її головні характеристики, а саме: *цінність, системність, процесуальність і результативність, що взаємодіють між собою.*

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці відсутнє загальноприйняте визначення поняття «освіта», оскільки вона є складним і комплексним явищем, яке здебільшого розглядають як:

- форму розвитку особистості та частину об'єктивної дійсності; соціокультурне явище, оскільки визначення її цілей і завдань обумовлено суспільними потребами і процесами, але й освіта здійснює значний вплив на розвиток суспільства;
- відкриту гнучку систему освітніх програм, стандартів, закладів освіти й органів управління;
- цілеспрямований і неперервний процес і результат розвитку особистості шляхом її навчання, виховання і самоосвіти;
- культурний феномен, який передбачає її трансформацію;
- мережу закладів освіти, у яких реалізуються освітні програми;
- результат, який характеризує засвоєння людиною знань, формування вмінь і навичок для вирішення особистісних і суспільних проблем.

На початку ХХІ ст. ЮНЕСКО пропонує визначення концепту «освіта», подане у міжнародній стандартній класифікації освіти. У запропонованому визначенні *освіта розглядається як цілеспрямовані та систематичні дії, що мають на меті задоволення освітніх потреб, організований і стійкий процес комунікації у процесі навчання.*

Цікавим є розуміння освіти у дискурсі суспільно-гуманітарних і філософсько-педагогічних наук. У філософії поняття «освіта» розглядається як загальний процес формування людини й результат цього процесу – духовний образ людини. Освіта досліджується як культурно-історичне явище, засіб збереження, передачі й множення надбань духовної культури людства, народів, націй. Освіта являє собою сукупність

систематизованих знань і практичних навичок, що дають змогу розв'язувати теоретичні та практичні завдання за профілем підготовки з урахуванням вимог виробництва, освіти, науки, культури та перспективи її розвитку.

Освіта – один із головних чинників розвитку суспільства і людської цивілізації.

Соціокультурна функція освіти полягає у тому, що вона є:

- провідним механізмом соціокультурного наслідування в розвитку суспільства;
- основою відтворення духовного потенціалу країни і розвитку індивідуальності;
- потребою, формою життя людини в динамічному суспільстві;
- механізмом відтворення науки і культури;
- основою збереження історичної і національно-етнічної самоідентифікації народу;
- базисом сучасної інтелектуально, науково, і освітньо-наповненої економіки;
- умовою історичного здоров'я нації;
- механізмом відтворення і розвитку суспільного інтелекту.

Освіта є багатовимірним явищем, що виявляється в різних аспектах:

– *гносеологічному* (пізнавальному) – освіта є предметом дослідження багатьох наук, описується в світлі багатьох підходів та парадигм;

– *структурному* – освіта складається з декількох інституційних рівнів та безлічі організацій різного рівня, напрямів підготовки, форм власності;

– *змістовому* – цей вимір містить відповіді на питання «чому навчає освіта», оскільки вона поєднує процеси навчання та виховання, дисципліни гуманітарного, природничого, технічного циклу;

– *педагогіко-технологічному* – де пропонується велика кількість відповідей на питання «як навчати» і поєднуються класичні та новітні технології, технології, є універсальними і залежать від специфічної сутності людини як суб'єкта пізнання, і педагогічні технології, що диктуються техніко-інноваційними умовами конкретного суспільства і часу;

– *функціональному* – через багатоманітність явних та латентних функцій, що виконуються нею відносно людини, регіону, суспільства та цивілізації загалом.

Розмаїтість визначень освіти пов'язана з тим, що вона є предметом вивчення та осмислення багатьох галузей соціогуманітарного знання – педагогіки, психології, соціології, філософії. Психологія приділяє особливу увагу дослідженню навчальної діяльності, процесів засвоєння знань, умінь і навичок, розвитку відчуттів, сприймання, пам'яті, уяви, мислення, мови, почуттів, уваги, волі, формуванню свідомості й самосвідомості. Педагогіка, не оминаючи, ціннісний, емоційний, функціональний аспекти освіти зосереджується на системах навчання, технологіях, методиці навчального та виховного процесу. Соціологія розглядає освіту як соціальний інститут, що має певні функції та знаходиться у динамічній кореляції із системою суспільства загалом. У межах функціонального аналізу є також дослідження функцій освіти з погляду їх впливу на соціальні зміни, на диференціацію суспільства, на соціальну мобільність.

Розглядаючи освіту в філософсько-педагогічному дискурсі, взаємодію системи освіти як соціального інституту з духовною сферою суспільства, філософія та соціологія освіти виходять на проблеми процесу соціалізації особистості, місця освіти в системі її культурних цінностей та соціальних орієнтацій. В поле зору теорій освіти попадає аналіз процесів збереження і передачі знань, формування соціальних норм, засвоєння духовних цінностей, вплив рівня освіти на спосіб життя індивіда. Значне місце в гуманітарних галузях знань займає проблема поведінки людини в системі освіти, її відношення до інститутів освіти, наміри, запити, мотиви та стимули освіти, орієнтації на одержання знань, вибір відповідних навчальних закладів.

Аналіз нової ролі освіти у суспільстві зроблено американськими аналітиками А. Тоффлером, Дж. Нейсбітом та Д. Беллом. Вони охарактеризували нове суспільство як «суспільство знання», (а не знання на службі у суспільства чи економіки), та новим мегатрендом світового розвитку визначили поєднання технологічних досягнень з новою якістю людського життя.

Освіта у гносеологічному аспекті постає багатовимірним та поліфункціональним соціокультурним феноменом. Існує велика кількість концепцій, які різняться між собою у визначенні пріоритетів стосовно соціального значення освіти, в аргументації та вибудовуванні логіки взаємозв'язку освіти з іншими підсистемами. Вони висвітлюють феномен освіти в різних аспектах:

- діяльнісний аспект передбачає вивчення мети, змісту, мотиваційної структури, організації освітньої діяльності;
- культурологічний аспект передбачає аналіз освіти як одного з чинників відтворення і розвитку культури;
- інституціональний аспект передбачає аналіз сталості та визначеності впливу освіти на цілеспрямоване формування особистості;
- технологічний аспект передбачає аналіз методів, способів, процедур освітньо-виховної діяльності;
- соціологічний аспект передбачає аналіз проблем освіти як соціального інституту, системи ролей та практик, управління освітою її зв'язок з іншими підсистемами соціуму;
- інформаційний аспект аналізу освіти вивчає місце її як каналу інформації в інформаційних системах.

Погляд на освіту як на соціокультурний феномен зумовлює декілька основних парадигмальних підходів до її аналізу. З одного боку, освіта є видом людської практичної і пізнавальної діяльності. Тому систему освіти спеціалісти вивчають з гносеологічного (теоретико-пізнавального) погляду. З іншого боку, освіта є системою певною мірою пов'язаних між собою установ, організацій, які, насамперед, виконують функції навчання й виховання. Крім того, метою освіти є відтворення культурного досвіду, гармонійна соціалізація, патріотичне та ціннісне виховання, створення інтелектуального потенціалу та економічна адаптація суспільства тощо.

Як елементи цієї системи є підсистеми, які, своєю чергою, можуть розглядатися як системи меншого масштабу.

Виділяють *ціннісну, комунікативну, педагогічну, виховну, управлінську, нормативно-правову підсистеми освіти*, кожна з яких є базовим елементом функціонування й окремо взятого освітнього закладу, й системи освіти держави загалом.

Освіта дорослих сьогодні розглядається як самостійна галузь, яка має велике значення для суспільного прогресу. Зокрема, в рекомендації Міжнародної ради з питань дорослих, направленої у Міжнародну комісію з розробки у рамках ЮНЕСКО програми «Освіта і навчання у XXI столітті», зазначено, що потенціал освіти дорослих має величезне значення як засіб внесення змін у всі сфери життя суспільства. Головним покликанням вищої освіти XXI століття є забезпечення духовного розвитку людини до розуміння сенсу і сутності свого життя в природному, соціальному і культурному середовищі».

Відповідно до соціальних функцій освіти дорослих науковці І. Колесникова, Т. Браже, А. Марон, Н. Василенко, В. Вершиніна та інші розрізняють такі її види й форми: додаткова або розвиваюча (спрямована на задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого росту), компенсаторна (передбачає заповнення пробілів у базовій освіті), адаптуюча (оперативна підготовка й перепідготовка в умовах виробничої і соціальної ситуації, що постійно змінюються), випереджаюча.

Провідною в освіті стала концепція навчання людини впродовж усього життя, концепція неперервної освіти, яка розглядається як стадійний і цілісний у своїх елементах позитивний процес, що забезпечує поступовий розвиток творчого потенціалу особистості й всебічне збагачення її духовного світу.

Це перетворює рису багатомірності та гетерогенності освіти на принцип її системності. Принцип системності вказує на те, що освіта це – цілісне формоутворення, своєрідний організм, сукупність певних елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Освіта у світлі принципу системності постає як цілісне, системне утворення, яке своїми багатогранними зв'язками входить у систему вищого виміру – суспільство загалом, взаємодіє з усіма його структурними підрозділами і водночас – як особливий суб'єкт, що має власні структурні елементи, внутрішні зв'язки між якими визначають її (освіти) сутність і спрямованість.

Отже, до сфери освіти належать різні за формою інституції, організації та компоненти навчальної діяльності. Вона є полем взаємодії навчання з іншими формами і видами життєдіяльності суб'єктів, що забезпечують функціонування освіти.

Тому предметом аналізу сфери освіти мають бути не тільки процеси навчання, соціокультурного розвитку людини, а й все те, що впливає на них, супроводжує їх. Сфера освіти загалом охоплює всю життєдіяльність людей, соціальних груп – тих, хто навчається, навчає та обслуговує навчальний процес.

За даними світової статистики, загальна кількість дорослих, які навчаються, починає перевищувати сумарну кількість учнів в інституціях шкільної освіти. Відповідно до соціальних прогнозів міжнародних організацій, у XXI ст. освіта дорослих відіграватиме важливу роль у контексті забезпечення сталого й збалансованого прогресу особистості, суспільства. Так, за даними *Global report on adult learning and education* кількість дорослих, які навчаються в системі формальної й позаформальної освіти у першому десятилітті XXI ст. в країнах Євросоюзу перевищувала 37 %. Найвищих показників досягли Швеція – 73,4 %, Норвегія – 54,5 %, Фінляндія – 55 %.

Загалом за участю дорослих в різних освітніх програмах країни об'єднано у чотири групи. Країни, де понад 50 % дорослого населення навчаються, належать до першої групи (Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія, Ісландія); у другій групі країн кількість людей, які навчаються становить 35–50 %, це Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Австрія; до третьої групи країни належать Бельгія, Франція, Іспанія, Чехія, відповідно кількість дорослих, які навчаються, становить від 20 до 35 %. І нарешті четверта група країн, до якої входить Україна, – загальна кількість дорослих, які навчаються, становить менше 20 %.

Основною теоретичною новацією сучасної парадигми стало розширення поняття освіти. Освіту розглядають як сукупність дій, спрямованих на зміни установок й моделей поведінки людей шляхом передавання їм нових знань, розвитку нових умінь і навичок упродовж життя. Головним споживачем у сфері освіти дорослих стає окрема особистість з її конкретними освітніми запитами, соціальні групи, соціальні інститути, включаючи державу, і суспільство загалом. Це зумовлює вимогу широти і гнучкості системи, її адаптації за усіма параметрами (місце, час і терміни навчання, розмаїття програм, рівні сертифікації тощо), а також застосування особливих технологій навчання дорослих як споживачів освітніх послуг.

3.2. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих

Починаючи з другої половини ХХ ст., перебіг суспільного розвитку позначається глибокими соціокультурними змінами та кардинальними перетвореннями економічного устрою. Особливу роль у цьому процесі відіграє стрімке збільшення утворюваної інформації, відбуваються пролонговані зміни інформаційного поля суспільства, що призводить до вагомої невідповідності між темпами цивілізаційного розвитку та традиційною системою освіти.

Людина, яка ще вчора вважалася освіченою, за сучасними критеріями є носієм застарілої інформації та недостатньо пристосованою до умов існування, а завтра буде повністю непридатна до повноцінного життя внаслідок функціональної неграмотності. Усе це зумовлює втрату актуальності попередньої освіти, яка не забезпечує вирішення актуальних проблем.

Система освіти ХХІ ст. характеризується наявністю двох взаємопов'язаних компонентів: освітою дітей і молоді та освітою дорослих. Основне завдання першої складової – соціалізація і перша професійна орієнтація. Головним завданням другої складової є коригування соціальних орієнтирів дорослої людини, розвиток, оновлення і вдосконалення її професійних знань і умінь з урахуванням нових умов і вимог професійної і суспільної діяльності.

Провідні чинники, які зумовлюють зростання ролі освіти дорослих у сучасному соціумі:

1. Зміни в усіх сферах життя – головний елемент сучасності. Швидке вдосконалення й ускладнення технологій, впровадження нових технічних й інформаційних засобів і технологій, кардинальні зміни у виконанні певних видів робіт потребують відповідної кваліфікації, яку не забезпечує раз і назавжди здобута освіта, а отже, вимагають неперервного навчання фахівців. За розрахунками економістів, система освіти дорослих, що ґрунтується на концепції освіти впродовж життя, позитивно впливає на світову економіку завдяки підвищенню якості людського потенціалу та уможливить надання «другого шансу» тим, хто давно здобув професійну освіту.

2. Світ перетворюється на ринок із високим рівнем конкуренції між країнами, а країни, які мають якісну систему освіти і програми неперервної освіти, стають лідерами в умовах цієї конкуренції. Вони мають можливість у стислі терміни

відповісти на будь-який виклик економіки та культури. Основним показником конкурентоспроможності національних систем освіти, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, є рівень розвитку систем перепідготовки персоналу (оцінка України за цією складовою майже вдвічі менша від країн-лідерів у рейтингу конкурентоспроможності (Фінляндії, США, Швеції, Сінгапуру, Німеччини)).

3. Освіта стає затребуванішою в період підйому економіки або її кризового стану. У період економічного зростання посилення ролі освіти дорослих обумовлено позитивними змінами (формування мотивації розвитку й саморозвитку особистості, можливості раціонального використання вільного часу), тоді як у період стагнації привернення уваги до освіти дорослих зумовлено необхідністю опанування нових професій, набуття нових навичок тощо.

4. Інтенсивне старіння населення вимагає обґрунтування нової філософії сприйняття цього феномену та стратегії забезпечення старості в життєвому циклі кожної особистості. Підтримка активного старіння, коли продовжується економічно активний вік завдяки когнітивній адаптації, набутої внаслідок реалізації програм навчання старших дорослих. Більшість освітніх програм для дорослих покликані формувати активну життєву і громадянську позицію людини.

5. Відбувається посилення міграційних потоків, феномен міграції став складовим чинником всіх глобальних проблем, що суттєво впливає на соціально-економічне і політичне життя, а також ринок праці багатьох країн. Кількість мігрантів у світі збільшилася з 2,8 % від світового населення у 2000 р. до 3,4 % – 2017 р., тобто зросла на 49 % й наразі становить близько 258 млн осіб. Досвід європейських країн показує, що ефективність політики інтеграції мігрантів у суспільство може бути досягнута через навчання та освіти дорослих. У багатьох європейських країнах для успішної адаптації та інтеграції мігрантів здійснюються розмаїті заходи, серед яких важливе місце посідають різні програмами навчання дорослих.

Найбільш значущими *концептуальними засадами розвитку освіти дорослих* є:

- філософсько-педагогічна ідея неперервності освіти;
- законодавче забезпечення освіти дорослих;
- професіоналізація освіти дорослих.

Сучасна модель освіти дорослої людини виходить із визнання дорослої як суб'єкта здатного до освіти і навчання. У дорослому віці мають місце дискретні освітні періоди, які виникають унаслідок впливу економічних, суспільних і політичних криз. Через реальну соціокультурну ситуацію доросла людина, на відміну від дитини, перебуває у несприятливих умовах (професійна зайнятість, соціальна відповідальність, перенавантаження, низький рівень винагороди за роботу, постійна стресогенність), що створює необхідність збереження фізичного, психічного і соціального здоров'я дорослої людини.

Сучасна освіта дорослих має прогнозувати і створювати адекватні й варіативні умови для участі дорослих у процесах неперервної освіти, набуття ними нових загальних і професійних знань, цінностей і компетентностей, які сприятимуть універсалізації дорослої людини в сучасних соціокультурних умовах, а також формуванню світоглядних прагнень, активізації її участі у розвитку інститутів суспільства.

Розвиток освіти дорослих є об'єктивним процесом, що сприяє зміцненню громадянського суспільства. Освіта дорослих як одна з найважливіших підсистем соціальної сфери держави є ресурсом, винятковість якого визначається ефективністю, відносно низькою собівартістю, здатністю гнучко та оперативно реагувати на зміни ринку праці.

В умовах активної трансформації сучасного суспільства на освіту дорослих покладаються важливі завдання, головними з яких є:

- а) соціалізація особистості, яка триває впродовж усього життя;
- б) соціальна адаптація дорослих до нових реалій життя;
- в) вирівнювання соціальних шансів та зменшення суспільної нерівності.

Освіта дорослих забезпечує набуття знань, умінь і навичок з метою особистісного розвитку та професійного зростання, підвищує індивідуальну професійну компетентність, професійну кваліфікацію, можливості працевлаштування на ринку праці. Вона координує соціальну і просторову мобільність, підвищує культурний рівень, розвиває творчі сили і самостійність особистості. Ця освітня сфера поступово перетворюється з особистої у державну справу. Оскільки саме ринкова

економіка вимагає принципово нових професій, знань, навичок і вмій у процесі реформування державного, регіонального і муніципального управління, виробництва, менеджменту, маркетингу, фінансів, обліку, аудиту тощо. Водночас поняття «конкурентоспроможність» вживається і до фахівця, і до освіти та держави загалом.

Відбувається диверсифікація системи освіти дорослих. Головними спонукальними мотивами людини щодо навчання впродовж життя стають підтвердження, зміцнення, підвищення набутого професійного статусу, набуття нових знань і навичок, оволодіння новим фахом, розширення кола знайомств і ділових зв'язків.

Андрагогічна модель освіти має низку переваг, зокрема позитивні мотиваційно-технологічні аспекти, створює широкі можливості для успішної навчальної діяльності людини, відіграє важливу роль у розвитку особистісних якостей і ціннісних орієнтацій, оскільки враховує психологічні, фізіологічні особливості, соціальний та професійний досвід дорослих людей.

Освіта дорослих набуває важливого значення у світі та в Україні зокрема. Це пов'язано зі світовими соціально-економічними процесами інтеграції, інформатизації, збільшенням активного віку людини, міжкультурною взаємодією, зрослими міграційними процесами, збільшенням ролі людського капіталу, що спонукає систему освіти дорослих до інтенсивного розвитку.

На початку XXI ст. винятково важливого значення набуває орієнтація освіти дорослих на забезпечення соціально-культурного прогресу, довготривале підтримання особистісного, інноваційного потенціалу кожного дорослого члена суспільства. Соціальне значення освіти дорослих посилюється сучасною демографічною ситуацією, притаманною для європейських країн; складним соціально-політичним середовищем, де повноцінний розвиток особистості стає неможливим без активної участі в мінливих суспільних процесах й адаптації в умовах зростаючої мобільності до культурної, етнічної та мовної розмаїтості.

Новий тип економічного розвитку зумовлює необхідність неодноразово впродовж життя і професійної кар'єри змінювати соціальний і професійний статус, постійно підвищувати

кваліфікацію. Освіта взаємопов'язана з економічною й іншими сферами суспільства, а освітня діяльність стає важливою компонентою його розвитку. Інформація, знання, а також мотивація щодо їх постійного оновлення й навички, необхідні для цього, стають головним чинником цивілізаційного розвитку, ефективності і конкурентоспроможності будь-якої діяльності, а відтак чинником суверенітету та національної безпеки кожної країни.

Розвиток освіти дорослих як цілісної системи забезпечує гарантії і права кожного громадянина країни на неперервну освіту впродовж життя. Освіта дорослих зорієнтована на загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму, на гармонізацію інтересів особистості й суспільства. Розвиток системи освіти дорослих сприяє забезпеченню її доступності для всіх верств населення, створенню об'єктивних умов для максимального розвитку особистості, реалізації усіх особистісних потенційних можливостей, що сприятиме й успішній адаптації до мінливих соціально-економічних умов, і соціальній захищеності дорослої людини.

3.3. Законодавче і нормативно-правове забезпечення освіти дорослих

Законодавство з освіти дорослих – це сукупність законів, виданих вищим органом державної влади, а також підзаконних нормативних актів, що визначають порядок і умови реалізації прав дорослих членів суспільства на освіту впродовж життя.

Предметом правового врегулювання освіти дорослих є дві основні сфери:

- 1) діяльність освітньої установи;
- 2) відношення між дорослою людиною, яка навчається, і установою, де вона працює (право на додаткову відпустку, сприятливий для навчання режим праці, визнання результатів навчання тощо).

Першими офіційно зафіксованими документами, які унормовують доступність дорослих до освіти, є:

- створення першої школи для дорослих (Ноттінгем, Велика Британія, 1798 р.);

– виокремлення у державному бюджеті спеціальної статті на дотації «народних селянських шкіл», що були прототипом народних вищих шкіл у Данії (Данія, 1852 р.);

– прийняття Закону про суспільну освіту, спрямованого на підтримку створення вечірніх і недільних класів для дорослих, які не здобули освіти або прагнуть підвищити рівень своїх знань (Іспанія, 1857 р.);

– визнання освіти дорослих та обов'язків держави щодо її підтримки (Конституція Веймарської Республіки, 1919 р.).

Завдання освіти дорослих обговорювалися на Всесвітній конференції з освіти дорослих, що відбулася під егідою ЮНЕСКО (Гамбург, Німеччина, 1997 р.). Форум відбувся під гаслом «Освіта дорослих – ключ у XXI століття». У Гамбурзькій декларації сформульовані провідні ідеї освіти дорослих упродовж життя й рекомендації урядам усіх країн уважати освіту дорослих пріоритетним напрямом державної політики. Ці ідеї набули подальшого розвитку на Європейському саміті в Лісабоні (2000). У прикінцевих матеріалах саміту зазначено, що успішний перехід до суспільства, заснованого на знаннях, має супроводжуватися навчанням упродовж життя.

Проблема розвитку дорослих визначена як «проблема номер один» на міжнародному рівні на зустрічах «Великої вісімки» (Кельнська хартія, Кельн, 1999 р., Освіта в змінюваному світі. Кінцевий документ зустрічі міністрів освіти «Великої вісімки», Токіо, 2000 р.). У 1997 р. країнами Співдружності Незалежних Держав підписано «Угоду про співробітництво в галузі поширення знань і освіти дорослих». У цьому ж році прийнято Модельний закон про освіту дорослих, яким встановлено правові засади для розроблення і реалізації загальнодержавної політики в галузі освіти дорослих, спрямованої на створення ефективної системи безперервної освіти, що забезпечує професійне вдосконалення й розвиток особистості впродовж життя.

На світовому рівні освіта дорослих має низку не вирішених проблем, які повною мірою стосуються й України. Так, у 2000 р. у Дамаску (Сирія) на засіданні Міжнародної ради з освіти дорослих висловлено занепокоєння щодо малоефективних результатів у справі забезпечення доступності й можливості для дорослих реалізувати право на освіту та прийнято

Декларацію «Заклик до дій у сфері грамотності для усіх й освіти дорослих». На Софійській конференції з освіти дорослих (Болгарія, 2002) зазначалося, що в багатьох країнах відсутні національна політика, рамки і структури, необхідні для фінансової підтримки освіти дорослих, а також ефективні системи управління, критерії якості та інші умови для результативного партнерства й підтримки в цій сфері.

Освіта дорослих в усіх її вимірах – формальна, неформальна, інформальна, – спрямована на саморозвиток особистості й відповідно, має мати підтримку на державному рівні. Саме такий підхід разом із гарантією права особистості на освіту в будь-якому віці є основною нормою законодавчих актів у прогресивних європейських державах. У Глобальному звіті з освіти і підготовки дорослих, представленому ЮНЕСКО 2010 р., зазначається, що головна проблема полягає в тому, щоб підтримувати політику освіти дорослих у комплексних межах політики з освіти впродовж життя, яка визначає цілі та масштаби освіти дорослих. Це має охоплювати увесь спектр – від початкової грамотності до професійної підготовки, розвитку трудових ресурсів і безперервного професійного навчання. Державна політика має самостійно створювати юридичну та фінансову основу, так само як і структури управління, що можуть ліпше поєднати формальну, неформальну та інформальну освіту дорослих у єдину систему.

Здебільшого європейські країни мають нормативні акти щодо законодавчого регулювання освіти дорослих, де визначено її цілі освіти, принципи й механізми державної підтримки, основні суб'єкти, їх права й обов'язки, способи координації між різними провайдерами освітніх послуг, а також принципи та схеми отримання коштів із бюджету.

Досвід зарубіжних країн переконливо свідчить, що для ефективної реалізації неперервної освіти, зокрема освіти дорослих, має бути сформована законодавча база, що передбачає відповідальність держави, підприємців, територіальних громад і громадських організацій за підтримку професійного й особистісного розвитку громадян, визначає порядок фінансування цієї діяльності тощо. Більшість європейських країн мають закони й підзаконні акти щодо механізмів нормативно-правового урегулювання освіти дорослих, якими визначено

її цілі, принципи й механізми державної підтримки, взаємодію між основними суб'єктами освітнього процесу, їхні права й обов'язки, способи координації між різними провайдерами освітніх послуг, а також принципи та схеми отримання коштів із бюджету.

В Австрії Закон «Про сприяння освіті дорослих» (*Erwachsenenbildungs – Förderungsgesetz*) набув чинності 21.03.1973 р. Зміни до Закону були внесені у 1990 і 2003 рр. У документі описано напрями освіти дорослих, типи закладів, способи їх акредитації, принципи і джерела фінансування, форми контролю і перевірки діяльності закладів освіти дорослих. Спрямовано на підтримку освіти дорослих Закон «Про стимулюючі заходи», в якому містяться положення щодо технічного обслуговування і керування федеральним центром сприяння освіті дорослих (*Förderungsstellen des Bundes für Erwachsenenbildung*) в межах окремих провінцій.

У Норвегії «Акт про освіту дорослих» набув чинності ще 1976 р., у Німеччині діють відповідні земельні закони. На пострадянському просторі Закон «Про освіту дорослих» першою прийняла Естонія. Керуючись гамбурзьким символом, більшість країн Європи активно користуються цим потужним «ключем у XXI століття».

У чинному законодавстві Великої Британії освіта дорослих не представлена окремими законами. Відповідну нормативну платформу закладено 1964 р. Законом «Про професійну підготовку на підприємствах», мета якого полягала у поліпшенні зв'язків між професійною освітою та технічним розвитком, підвищенні загального рівня професійної підготовки, встановленні мінімальних стандартів, а також у врегулюванні питань рівномірного розподілу коштів на професійну підготовку між різними галузями економіки.

Підґрунтя сучасної моделі системи освіти дорослих поступово закладено з прийняттям низки законів. У 2000 р. набув чинності Закон «Про освіту і професійну підготовку» (*Education and Vocational Training Act*), який надав повноваження Раді з освіти і професійної підготовки (*LSC*) провадити керівництво і забезпечувати фінансування коледжів подальшої освіти (навчальних закладів для дорослих) і громадських організацій, які опікувалися освітою дорослих, а також заохочувати робото-

давців та фізичних осіб до участі у навчанні. Законом встановлено такі обов'язки: надання інформації, консультацій і рекомендацій з послуг, забезпечення рівних можливостей та задоволення освітніх потреб людей з проблемами у навчанні.

У Законі «Про освіту та навички» (2008) (*Learning And Skills Act.*), йдеться про офіційне підтвердження права дорослих не лише на безкоштовну первинну професійну підготовку, навчання грамотності та навичкам рахування, але і можливість досягнення першого повного рівня другої кваліфікації. З прийняттям 2009 р. Закону «Про учнівство, навички у професійному навчанні дітей та навчання дорослих» (*Apprenticeships, Skills, Children And Learning Act*) продовжено реформу системи освіти дорослих. У країні систематично відбуваються офіційні консультації з проблем освіти дорослих, ухвалюються відповідні документи.

Греція має доволі розгалужене законодавство у сфері освіти дорослих. Перший Закон, який унормовував усі заходи з неперервної освіти у країні, прийнято 2005 р. (*Systematisation of Lifelong Learning and Other Regulations*). Цей документ визначив неперервну освіту як необхідну діяльність людини впродовж життя, спрямовану на набуття й поліпшення рівня загальних і наукових знань, навичок і умінь, а також особистісний розвиток і працевлаштування. Одним із головних пунктів Закону передбачалося створення Національного комітету з неперервного навчання (*the National Committee for Lifelong Learning*), мета якого полягала у з'ясуванні освітніх потреб і професійної підготовки, а також координації та оцінці якості діяльності інституцій неперервної освіти та підготовки.

У вересні 2010 р. набув чинності Закон «Розвиток навчання впродовж життя», мета якого – раціоналізація державної системи освіти і навчання дорослих. Закон скасовував низку попередніх законів й передбачав розробку загальної стратегії навчання впродовж усього життя. У 2013 р. прийнято важливий Закон «Організація і діяльність Інституту у справах молоді та неперервної освіти і Національної організації з сертифікації кваліфікацій і професійної орієнтації та інші положення». У Законі уперше порушено питання про знання і навички, набуті внаслідок неформальної й інформальної освіти, та механізми їх визнання.

У 2013 р. прийнято ще один Закон, відповідно до якого діє фундація Директоратів неперервного навчання (*Life Long Learning Directorates*) регіонального і місцевого рівнів, що представляють децентралізовані відділення Генерально-го секретаріату з питань навчання впродовж життя. Їхнім головним завданням є управління, контроль і нагляд за Інститутами професійної підготовки (*Vocational Training Institutes, IEK*), Школами професійної підготовки (*Vocational Training Schools, SEK*), Школами другого шансу (*Second Chance Schools, SDE*) і Центрами навчання впродовж життя (*Life Long Learning Centres, KDBM*). У країні діє Закон «Зміцнення неперервної освіти в Греції» (*Enhancing of Lifelong Learning in Greece*), спрямований на впровадження заходів щодо посилення участі громадян в ініціативах навчання впродовж життя.

Естонія була однією з перших пострадянських країн, які розробили й прийняли спеціальні закони про освіту дорослих. Закон «Про навчання дорослих» набув чинності 1993 р. Через три роки до Закону внесено перші зміни, які оновлювалися майже щороку. Загалом в Естонії законодавче забезпечення сфери освіти дорослих представлено так:

- загальна освіта дорослих – формальна і неформальна освіта;
- освіта дорослих у межах університетів та вищих шкіл;
- професійне навчання, яке здійснюється державними і приватними провайдерами;
- навчання для потреб ринку праці, зокрема для безробітних.

У 2015 р. набув чинності новий Закон «Про навчання дорослих», згідно з яким навчання поділяється на рівневе і додаткове. Окрім Закону «Про навчання дорослих», в країні діють багато інших нормативних актів, що регламентують різні аспекти освіти і навчання дорослого населення.

У *Китаї* окремого закону про освіту дорослих немає. Починаючи з 1980 р. в країні прийнято низку освітніх законів і нормативних актів, які певною мірою стосувалися освіти дорослих. У Законі «Про освіту» передбачено, що держава стимулює розвиток різних форм освіти дорослих. У 1987 р. затверджено Рішення Державної комісії з освіти щодо Реформування і розвитку освіти дорослих, в якому наголошувалося на ролі освіти

дорослих у соціально-економічному розвитку, зокрема сформульовано принцип «енергійного розвитку освіти дорослих».

В Іспанії немає окремого закону про освіту дорослих, але окремі аспекти цього освітнього напрямку розглядаються різними законами. Основоположним документом у сфері освіти дорослих Іспанії є Закон «Про загальну структуру системи освіти» (*Ley de Ordenación General del Sistema Educativo*) (*LOGSE*), який набув чинності 1990 р., де уперше використано термін «освіта дорослих». У Законі представлено нову концепцію освіти дорослих, а неперервність закріплено як провідний принцип усієї системи освіти.

У Законі, прийнятому 2006 р. (*Ley Organica de Educación*), закріплено правову основу освіти дорослих. У Законі зазначено, що освіта дорослих має на меті надати можливість людям віком старше 18 років (іноді від шістнадцяти років) набути, оновити, поповнити або розширити свої знання та сприяти їх особистісному і професійному розвитку. Вона інтегрує базове навчання, а також постобов'язкове навчання, яке підвищує рівень шкільної освіти і професійної підготовки. Закон визначає такі цілі освіти дорослих: дати можливість дорослим здобути базову освіту; підвищити професійну кваліфікацію або набути навички, необхідні для нової професії; сприяти розвитку кадрового потенціалу (комунікативні навички та культури міжособистісних відносин); залучити громадян до активного суспільно-політичного життя; сприяти зменшенню соціальної ізоляції; сприяти зростанню гендерної рівності. Іспанія докладє значних зусиль щодо підвищення рівня професійної освіти дорослих.

З метою розвитку освітньої діяльності та навчання дорослих Асамблея Республіки Косово 2001 р. ухвалила Закон «Про освіту і навчання дорослих». Метою Закону є сприяння навчанню впродовж життя для всіх людей.

Закон має такі розділи:

- спеціальне забезпечення;
- освітні програми, умови;
- заклади оцінювання, управління;
- фінансування;
- адміністративні санкції.

У Законі акцентовано на тому, що Міністерство освіти, науки і технологій має у межах своїх правових обов'язків створювати необхідні умови для дорослих, що навчаються, задля набуття знань і навичок відповідно до своїх потреб та інтересів суспільства.

У законодавстві *Польщі* відсутній окремий закон про освіту дорослих. Загалом нормативно-правова база функціонування освіти дорослих у *Польщі* визначена низкою законів, головними з-поміж яких є Закон «Про систему освіти», а також закони «Про вищу освіту», «Про вищі професійні школи», «Про сприяння зайнятості та установи ринку праці», Трудовий кодекс, Податкове законодавство та інші документи, що містять кваліфікаційні вимоги до окремих професій (наприклад, учителів, лікарів, психологів тощо).

Закон «Про систему освіти», що набув чинності 1991 р., докорінно змінив умови функціонування польської освіти, неодноразово оновлювався і доповнювався. Згідно з цим законом громадяни мають можливість поновлювати загальну освіту, здобувати нові спеціальності, змінювати або підвищувати професійну кваліфікацію. Неперервність освіти забезпечується такими інституціями, як: установи неперервної освіти, заклади практичної освіти та центри перепідготовки й підвищення кваліфікації, що забезпечують отримання й поповнення знань, навичок і професійної кваліфікації Здійснювати освіту дорослих можна у профільних ліцеях для дорослих, професійних училищах для дорослих, спеціальних професійних школах для дорослих. Окрім Закону «Про систему освіти», питання врегулювання освіти і навчання різних категорій дорослих прописано і в інших документах.

Основним документом, згідно з яким формується вся система освіти *Південної Кореї*, зокрема й освіта дорослих, є Конституція, в якій знайшов своє місце конфуціанський принцип постійного духовного, морального самовдосконалення. Особливість законодавчої політики в галузі освіти *Південної Кореї* полягає в тому, що на відміну від інших систем одночасно ухвалюється і закон, і документ, який прописує конкретні заходи щодо його реалізації.

Стосовно освіти дорослих у розгорнутому вигляді ці положення викладено у Законі «Про неперервну освіту», метою

якого є створення правової бази для реалізації принципу освіти впродовж життя, що визначає відповідальність держави і місцевих органів влади у цій сфері. Міністерством освіти і розвитку людських ресурсів і Міністерством праці прийнято й інші закони, які відграють важливу роль у заохоченні дорослих людей до навчання. У Південній Кореї зусилля зазвичай спрямовувалися саме на формування «системи практичного розвитку людських ресурсів».

У 2003 р. Міністерство праці Південної Кореї видало Оновлений закон «Про професійну підготовку працівників», основні положення якого наголошують на необхідності створення урядом умов для неперервного професійного розвитку, зокрема, розвитку компетенцій працівників, поширення і диверсифікації урядової підтримки для підприємств та працівників, забезпечення доступу до професійної підготовки вразливих груп населення, створення в суспільстві атмосфери поваги до технічного виробничого персоналу, поліпшення акредитаційної системи та інфраструктури для професійної підготовки. На державному рівні закріплено право здобуття якісної освіти тими, хто раніше був позбавлений цієї можливості: трудовими мігрантами, їхніми родичам, біженцями з Північної Кореї.

У Фінляндії прийнято п'ять законів, що регулюють освіту дорослих. З 1998 р. у країні діють Закон і Указ про професійне навчання дорослих та Закон і Указ про добровільну просвітницьку діяльність. У 2000 р. набув чинності Закон про матеріальну підтримку в системі навчання дорослих, у 2003 р. прийнято Закон і Указ про професійну підготовку вчителів для дорослих, а в 2010–2011 рр. прийнято Закон про неформальну освіту дорослих.

Професійна освіта дорослих регулюється додатково окремим законом. Навчання, що здійснюється за програмами працевлаштування, фінансується державою окремо, оскільки цей вид навчання характеризується певними особливостями. Університети Фінляндії мають свої спеціальні організації з навчання дорослих.

Данія має сукупність законодавчих актів, якими врегульовується система освіти дорослих. У 1985 р. набув чинності один із перших законів – «Закон про освіту робітників», що врегульовує освіту дорослих у країні, чинними є «Закон про освіту

для дорослих іммігрантів», «Закон про спеціальну освіту для дорослих», Закон «Про оплачувану відпустку для навчання», Закон «Про освіту для дорослих та подальше навчання». Деякі закони розроблено урядом спеціально для матеріальної підтримки і заохочення дорослих до освіти і навчання, зокрема «Закон про допомогу для освіти дорослих».

У *Сполучених Штатах Америки* підтримка освіти дорослих та її фінансування забезпечується низкою законів і законодавчих актів. Загалом законодавча база сфери освіти дорослих є потужною і розгалуженою. Основу законодавчої бази становлять: Закон «Про професійну освіту», 1963 р. (*Vocational Education Act*), Закон «Про освіту дорослих, 1966 р., з доповненнями 1970 р., 1998 р. (*the Adult Education Act*), Закон «Про загальну зайнятість та професійну підготовку», 1973 р. (*the Comprehensive employment and Training Act*), Закон «Про освіту впродовж життя», 1976 р. (*Lifelong Learning Act*), Національний акт про освіченість, 1991 р. (*National Literacy Act*). Окрім того, різні аспекти освіти дорослих відображено в інших законах США.

Кожен штат розробляє свої законодавчі документи з урахуванням регіональних потреб. Мета – консолідувати, координувати та поліпшити зайнятість, навчання, освіченість та професійні програми. Закони містять положення про реформування федеральної зайнятості, про освіту дорослих, професійно спрямовані реабілітаційні програми, урегулювання інвестицій з метою створення безперервної системи інвестицій в робочу силу та навчальну діяльність дорослих та молоді. Фрагментарні освітні послуги, спрямовані на окремі групи дорослого населення в кожному штаті, об'єднано, а їх фінансування доручено урядам штатів та місцевим органам влади, які стали їх «головними спонсорами». Саме вони визначають навчальні потреби дорослих в регіонах, фінансують і здійснюють навчання згідно з федеральним курсом. Послуги, що фінансуються, охоплюють навчання на робочому місці, аудиторне навчання, послуги щодо зайнятості населення.

Закон про партнерство у галузі професійної освіти (*Job Training Partnership Act*) сприяв подальшій децентралізації федеральних програм професійного навчання на рівні штатів та місцевих громад, зокрема у забезпеченні навчанням юних

дорослих американців, представників меншин, колишніх військових.

Закон В. Мондале про освіту упродовж життя або Білл Мондале, 1976 р. (*Walter Mondale Lifelong Learning Act of 1976*) передбачає надання освітніх послуг близько 20 категоріям населення: базова освіта дорослих, навчання батьківству (догляду за малими дітьми та вихованню дітей), післяшкільна освіта, неперервна освіта, самоосвіта, лікувальна освіта, спеціальні освітні програми для груп чи окремих осіб із особливими потребами, навчальні програми на робочому місці, передпенсійна освіта, освіта людей похилого віку, пенсіонерів тощо.

Франція має тривалу історію та багаті традиції у сфері освіти дорослих, відображені у відповідному законодавстві. Перші правові акти щодо освіти дорослих видано у Франції ще в кінці XVIII ст. Однак освіта дорослих загалом не була предметом законодавчого регулювання аж до XX ст. У XIX ст. ухвалювалися важливі акти, але вони стосувалися лише окремих аспектів освіти дорослих.

Нині у Франції існує детально розроблена система правових актів, які регулюють різні напрями освіти дорослих. Важливим аспектом, який регламентується цими правовими документами, є взаємовідносини держави, підприємців і громадян. Водночас і сама система освіти дорослих країни, і законодавча база, що регулює цей освітній напрям, перебувають у процесі неперервного розвитку і перетворень.

Одним із перших законів, що унормовував сферу освіти дорослих у Франції, був Закон Дебре «Про соціальне просування», прийнятий 1959 р., який давав змогу центрам освіти організовувати вечірні курси для дорослих і надавав можливість робітникам здобувати професійну підготовку, яка з 1966 р. стала національним обов'язком, прийнятим на рівні уряду країни. У 1968 р. укладено угоди Гренеля, провідними цілями яких стали: задоволення потреб підприємств у кваліфікованій робочій силі; задоволення особистісних прагнень щодо індивідуального розвитку; подолання нерівності в освіті.

З огляду на зростаючі потреби в освіті дорослих і пропозиції теоретиків неперервної освіти Франції проведено підготовку урядових рішень, що регулюють систему навчання і професійного розвитку. Ця робота сприяла розробленню

й прийняттю одного з перших у світі законів про неперервну освіту. Найбільш вагомим сектором неперервної освіти Франції є неперервна професійна освіта (FPC), що забезпечується великою кількістю організацій і установ з різним статусом.

Францію можна вважати однією з перших європейських країн, яка почала формувати законодавчу базу щодо ідентифікації, визнання і оцінювання результатів неформальної та інформальної освіти. Перші французькі ініціативи з цього питання прийнято ще 1985 р. із запровадженням системи реєстрації компетентностей, мета якої полягала у сприянні роботодавцям і працівникам з ідентифікації в оцінюванні професійних компетентностей, а також сприянні професійного зростання особистості. У 1992 р. законодавчо надано право отримувати свідоцтво про професійну освіту на основі оцінки неформальної освіти і попереднього навчання. Такі нововведення означали фактичне визнання формальної, неформальної та інформальної освіти як рівноцінних підсистем освіти дорослих, що відіграють активну перетворюючу роль у соціально-економічному і культурному розвитку суспільства.

Законодавство *Німеччини* у галузі освіти дорослих має дво-рівневий характер та регламентується такими документами:

1) на федеральному рівні: положенням Конституцій, що закріплюють правовий статус і гарантії підтримки освіти дорослих;

2) на рівні земель: земельними законами «Про освіту дорослих».

Законодавство України щодо освіти дорослих ґрунтується на Конституції України, законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про освіту дорослих» та інші нормативно-правові акти, що регламентують систему освіти дорослих.

Освіта дорослих як складова освіти впродовж життя не посідає належного місця й не набула відповідного визнання в Україні, а ставлення української держави і громадян до непрофесійної або неформальної освіти можна скоріше охарактеризувати як ставлення до особистої справи й переважно завдань комерційної освіти. За винятком відомчих програм щодо під-

вищення кваліфікації працюючих у державній сфері та міжвідомчих програм перенавчання безробітних навчальні програми для дорослих фінансуються самими учасниками навчання.

У Концепції розвитку освіти дорослих в Україні (2011) наголошується на необхідності визнання освіти дорослих на державному рівні як невід'ємної складової національної системи освіти й розроблення нових підходів її правового регулювання, насамперед на необхідності підготовки проекту Закону України «Про освіту дорослих».

В Україні освіта дорослих здійснюється в законодавчих межах, визначених Основним законом, рамковим Законом України «Про освіту» та іншими законами, які певною мірою стосуються освіти («Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність») та нормативно-правовими актами, що регламентують освіту працездатного зайнятого і незайнятого населення. У цих та інших законодавчих актах, прийнятих за останні десятиліття, декларуються й унормовуються ідеї, спрямовані на розвиток, самореалізацію особистості впродовж життя.

Віднедавна Україна зробила вагомий внесок у законодавче забезпечення освіти дорослих. У Законі «Про освіту» (від 05.09.2017 р.) включено ст. 18 «Освіта дорослих», прийнято рішення про необхідність підготовки окремого Закону України «Про освіту дорослих». У МОН України створено робочу групу, члени якої активно працюють над законопроектом.

Освіта дорослих у сучасній Україні представлена переважно системою післядипломної освіти. Забезпечуючи фахове та особистісне зростання людини, післядипломна освіта, покликана уможливити пристосування до швидкоплинних змін і в економічній сфері, і в інформаційно-технологічному суспільстві. Загалом щорічно через цю освітню систему проходять понад 300 тис. фахівців, що недостатньо з огляду на необхідність задля ефективної реалізації суспільних перетворень принципово по-новому (за змістом, характером) перенавчити не менш як 25 % дорослого працездатного населення країни.

Важливу ланку освіти дорослих становить *професійне навчання на підприємстві*. Стимулювання професійної підготовки персоналу організацій регулюється Законом України

«Про оподаткування прибутку на підприємствах», яким передбачено, що витрати на означену діяльність можуть включатися до валових витрат у розмірі 3 % фонду оплати праці.

Досвід конкурентоспроможних на світовому ринку окремих вітчизняних і багатьох інноваційних зарубіжних підприємств свідчить про те, що видатки на професійне навчання персоналу сягають 5 % й більше від фонду оплати праці. У структурі витрат на робочу силу витрати на професійне навчання по країнах Європейського Союзу становлять 1,0 %. В Україні роботодавці витрачають більше на податки, які відносять до видатків на робочу силу, ніж на професійне навчання працівників. Водночас дешева робоча сила, зокрема за рахунок низьких витрат підприємств на її професійне навчання, зумовлюють невисокий рівень кваліфікації персоналу, а відтак й низький рівень продуктивності праці та якості продукції і послуг, низьку конкурентоспроможність на вітчизняному та світовому ринках.

Незначні видатки на професійне навчання персоналу на підприємстві зумовлені насамперед відсутністю належної зацікавленості керівників організацій щодо професійного навчання персоналу та відповідним скороченням чисельності працівників структурних підрозділів з професійної підготовки в кадрових службах. Недостатність відповідної правової бази формування зацікавленості та стимулювання роботодавців також уповільнює розвиток соціального діалогу і прийняття збалансованих рішень щодо розвитку освіти дорослих та перепідготовки (підвищення кваліфікації) кадрів як стратегічного ресурсу держави.

Політика в галузі фахового навчання персоналу має спрямовуватися на забезпечення прав громадян на здобуття якісної безперервної освіти відповідно до їхніх інтересів, покликань, здібностей, задоволення потреб усіх сфер економічної діяльності у кваліфікованих і конкурентоспроможних працівниках.

Важливим є використання потенціалу соціальних партнерів для стимулювання професійного навчання працівників на підприємстві. Одним із шляхів освіти і навчання дорослих є розроблення в колективних договорах організацій розділу «Професійний розвиток персоналу», в якому передбачаються

форми і методи первинної професійної підготовки, адаптації, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників; взаємоузгодження процесу професійно-кваліфікаційного кар'єрного просування з формуванням постійно діючої системи професійного навчання; здійснення моніторингу розвитку персоналу підприємства, організації.

Окрему категорію дорослих людей, навчання яких у дорослому віці відіграє важливу роль, становлять *безробітні*. Перевиробництво кваліфікованих кадрів окремих фахових спрямувань впливає на зростання кількості безробітних й спонукає до подальшого навчання, перенавчання, перекваліфікації часто одразу після закінчення вищого або професійно-технічного навчального закладу. Навчальні заклади недостатньо враховують вимоги та особливості регіонального і місцевого ринків праці, не мають налагоджених зв'язків з реальними працедавцями, що утруднює працевлаштування випускників за фахом.

Для вирішення цих проблем на державному рівні виникає питання стимулювання працедавців до довгострокової співпраці з закладами освіти, проведення систематичного аналізу та здійснення прогностичних розробок щодо потреб національного, регіонального і місцевого ринків праці.

Стратегічний підхід до вирішення таких проблем демонструє Європейський Союз. Так, у Стратегії інтелектуального, стійкого та інклюзивного зростання «Європа 2020», прийнятій Європейською Комісією (COM (2010) 2020) у Брюсселі 2010 р., серед пріоритетних напрямів діяльності зазначено «План з розвитку нових можливостей та збільшення кількості робочих місць». Метою цього напряму є створення необхідних умов для удосконалення ринку праці, враховуючи необхідність збільшення зайнятості та гарантування стабільності суспільства. Надаючи європейцям нових можливостей за допомогою отримання ними нових знань і умінь, ЄС націлює робочу силу на адаптацію до змін умов на ринку праці, що веде до зменшення безробіття та зростання продуктивності праці. Розвинута економіка знань з більшою кількістю можливостей допомагає людині працювати довше та зменшує напруження в суспільстві.

Спеціальної уваги потребує професійна підготовка, перепідготовка *дорослих з особливими потребами*. Для суспільства

професійне навчання інвалідів – це зниження напруженості на ринку праці, підвищення суспільної продуктивності, вирішення соціальних проблем. Міжнародна практика демонструє надання людям з особливими потребами широкий вибір доступних форм здобуття освіти: індивідуальну, дистанційну, екстернат, «школи консультаційних класів», «школи другого шансу», «вечірні школи», а також «включені» («інклюзивні») форми навчання.

В умовах економічної нестабільності, кризового стану гуманітарної сфери люди з інвалідністю виявилися однією з найбільш соціально незахищених верств населення, зусилля відповідних державних органів, які займаються проблемами інвалідів, громадських, благодійних організацій, спрямовані на створення сприятливих педагогічних, психологічних, медичних, соціально-економічних, організаційно-правових умов і гарантій для реалізації прав інвалідів на здобуття освіти відповідно до психічних та фізичних можливостей особистості. Віднедавна в Україні активізувалася робота, спрямована на адаптацію людей з інвалідністю у суспільстві, забезпечення умов для здобуття ними освіти, фахової підготовки відповідно до їхніх потреб і можливостей, творчого використання зарубіжного досвіду.

Соціально-економічні зміни, які відбулися в другій половині ХХ ст., спонукали посилення уваги до «старших дорослих» та підвищення їх ролі в соціумі. Сучасна демографічна ситуація в більшості країн світу на початку ХХІ ст. характеризується значним збільшенням частки населення літнього та похилого віку. У зв'язку з цим розбудовується нова філософія сприйняття старіння населення та стратегії забезпечення старості у життєвому циклі кожної окремої особистості.

Однією з поширених можливостей задовольняти свої освітні потреби є навчання в *університетах третього віку*, діяльність яких сприяє зменшенню соціальної диференціації і напруги в суспільстві, наданню людині поважного віку нових можливостей самореалізації.

Університети третього віку – це інноваційні проекти, що мають на меті впровадження та практичну реалізацію принципу навчання впродовж життя. В Україні вони створені в окремих містах, зокрема Києві, Львові. Водночас, окрім універ-

ситетів третього віку, *освітні установи геронтологічної освіти* можуть також представляти академії, народні школи, дискусійні клуби, проектні групи, курси, консультаційні установи, творчі майстерні, технічні, спортивні, оздоровчі, реабілітаційні, комп'ютерні й інші центри, лекторії, спеціалізовані інституції тощо.

У законодавстві України щодо освіти дорослих є певні прогалини, найбільш суттєвими серед яких є: відсутність законодавчої і нормативно-правової бази, які конкретизують мету, завдання, функції освіти дорослих, регламентують діяльність суб'єктів навчального процесу, їх права й обов'язки, характер взаємодії з державою, механізми координації між суб'єктами управління, а також принципи та форми фінансування, і як наслідок невизначеність статусу освіти дорослих у суспільстві, що гальмує розвиток цілісної системи освіти впродовж життя; невизначеність ролі та завдань центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення взаємодії між державними установами, недержавними організаціями і соціальними партнерами у сфері освіти дорослих; відсутність системного визнання і сертифікації формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих, важливою складовою яких є система акредитації й оцінювання попереднього досвіду, набутих компетентностей особистості.

Розробка і реалізація державної політики в галузі освіти дорослих потребує законодавчого закріплення вимог щодо координації та взаємодії різних суб'єктів діяльності зі системного і послідовного здійснення цієї освіти, визнання права людини на освіту впродовж життя, на доступ до освітніх й інформаційних ресурсів усіх видів. Необхідним є визнання на державному рівні суспільної користі освіти дорослих і закріплення гарантії її розвитку через виокремлення спеціальних статей бюджету, розробки фінансової підтримки найбільш «віддалених» від системи освіти соціальних груп; забезпечення доступності освітніх послуг для всіх дорослих громадян незалежно від віку, рівня попередньої освіти, місця проживання, соціального статусу. Важливого значення в цьому процесі набуває формування й реалізація стратегії, визначення пріоритетів, засад організації та управління, ресурсного

забезпечення цієї сфери, розвитку соціального партнерства усіх зацікавлених сторін в її здійсненні. Особливої уваги освіта дорослих потребує з боку органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських організацій, зокрема в питаннях неформальної і додаткової освіти дорослих.

3.4. Професіоналізація освіти дорослих

Провідною світовою освітньою тенденцією поступово стає професіоналізація та сертифікація підготовки педагогів-андрагогів. У резолюції Гамбурзької декларації «Порядок денний для майбутнього» наголошено, що ефективність функціонування системи освіти дорослих суттєво залежить від підготовки добре інформованих, кваліфікованих, відданих своїй справі педагогів для дорослих. Проте статусу андрагога (педагога дорослих) приділяється недостатньо уваги, проблема підготовки таких фахівців є однією з головних, що потребує негайного вирішення.

У зарубіжних джерелах людину, яка працює з дорослими, називають «тренером дорослих» (*adult trainer*), «викладачем дорослих» (*adult educator*), едукатором, адуктором, андрагогом.

Андрагог – спеціаліст, який безпосередньо навчає дорослих в освітніх закладах для дорослих (наприклад, інститути підвищення кваліфікації, курси тощо; спеціаліст у сфері управління, консультування, соціальної, реабілітаційної, корекційної роботи в середовищі дорослих людей; це провідний спеціаліст, який працює з дорослими.

Педагог-андрагог – це фахівець, який професійно здійснює організацію навчання дорослих; консультує, є співавтором індивідуальної програми навчання, проте у своїй професійній діяльності поєднує й інші функції, виконуючи водночас різні соціальні ролі. Зокрема, надає допомогу у відновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, володіє змістом і андрагогічної, і професійної діяльності тих, хто навчається, а також методологією андрагогічного супроводу самоосвіти дорослих.

Андрагог працює з дорослими у різних напрямках формальної, неформальної, інформальної освіти, «веде» його не тільки до розв'язання конкретних завдань, але й до критичного

осмислення реальності, свідомого розширення партнерських зв'язків у цивілізованому суспільстві, діалогу цінностей і культур світового освітнього простору, толерантності.

У міжнародних програмних документах з освіти дорослих можна знайти *узагальнене визначення цієї категорії працівників – педагогічний персонал/кадри для роботи з дорослими – це фахівці з організації процесу навчання, цілеспрямованого поетапного керівництва і супроводу учнів/слухачів у процесі набуття знань, умінь, навичок; створення простору для самостійної діяльності, допомоги у визначенні їх освітніх потреб; помічники, «поводирі» учня у процесі його навчання, використовуючи для цього усі когнітивні та ціннісні стосунки у навчальному спілкуванні.*

Відповідаючи на запитання хто є андрагог та у чому полягає його роль і місія, М. Ноулз зазначав, що у суспільстві дуже мало фахівців-професіоналів з освіти дорослих, саме тих, хто отримав спеціальну професійну підготовку з навчання дорослих і зробив успішну кар'єру у цій сфері. Підготовка андрагогів за кордоном проводиться давно (майже століття). Розроблено і впроваджено розмаїті освітні програми з підготовки педагогічного персоналу для навчання дорослих.

Першочерговим завданням світової педагогічної спільноти є підготовка компетентних фахівців у сфері освіти дорослих (*adulteducators*). Обґрунтовуючи необхідність розвитку системи підготовки фахівців для освіти дорослих, дослідники вказують на розмаїтість *професійних ролей*, які вони виконують у суспільстві:

- викладачі педагогічних і андрагогічних дисциплін;
- викладачі вузькоспеціалізованого профілю (наприклад, з етики, психології, економіки), який, окрім спеціальних предметних знань, володіє андрагогічними знаннями й технологіями;
- спеціалісти-дослідники в галузі освіти дорослих;
- консультанти, методисти, експерти, організатори, тьютори, інспектори;
- соціальні працівники, працівники апарату управління тощо (в установах, організаціях, на підприємствах виробничої і соціальної сфери).

С. Вершловський виділяє три ролі, які виконують андрагоги:

- «лікар-психотерапевт» (надає допомогу у поновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, знижує рівень тривожності суб'єктів навчання);

- «експерт» (володіє змістом й андрагогічної, й професійної діяльності тих, хто навчається);

- «консультант» (володіє методологією андрагогічного супроводу процесу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджувальне навчання основам науково-дослідницької роботи, допомога у створенні проектів професійного і особистісного розвитку)).

На основі структурно-функціонального аналізу професійної діяльності фахівців-андрагогів, розроблена *рольова карта і функції андрагога*:

- андрагог-експерт (оцінює ситуації та рівні розвитку досвіду дорослих, дає рекомендації);

- андрагог-консультант (надає консультаційні послуги з індивідуального і організаційного розвитку);

- андрагог-інспектор (оцінює динаміку індивідуально-особистісного розвитку дорослих;

- андрагог-організатор (регулює процес освітньо-професійної діяльності; провайдер (надає науково- та навчально-методичні й інформаційні ресурси);

- андрагог-агент зі зв'язків (встановлює контакти, створює партнерські мережі);

- андрагог-радник (проводить підтримку професійних й ініціативних проектів);

- андрагог-фасилітатор (мотивує дорослих на особистісний і професійний розвиток, надає супровід у груповій динаміці й індивідуальній кар'єрі членів організації);

- андрагог-генератор ідей (інтелектуальний лідер, інноватор).

У контексті визначення рольових позицій педагога-андрагога виокремимо *провідні професійні завдання*, виконання яких покладається на андрагога у роботі з дорослими:

- зменшення у навчанні залежності дорослого від андрагога;

- надання допомоги у використанні навчальних ресурсів;

- підтримка у визначенні особистісних і навчальних потреб;
- сприяння розвитку відчуття відповідальності за визначення цілей у навчанні, планування та оцінювання навчальних успіхів;
- допомога у вирішенні особистісних проблем;
- стимулювання в ухваленні відповідальних рішень та прогнозуванні подальшої перспективи;
- заохочення до визначення критеріїв оцінки їхньої навчальної діяльності та компетентності, самооцінки;
- розвиток навичок рефлексії;
- використання нових методів навчання на основі досвіду, співробітництва, моделювання та навчальних контрактів тощо.

З позиції критичної андрагогіки *головне завдання андрагога* полягає у підготовці дорослої людини до використання зміненої інформації в життєвому досвіді, допомозі у віднайденні джерел об'єктивізації, у визначенні обмежувальних чинників суспільного життя, розумінні зв'язків особистості з реальним життям та особистісних й позаособистісних чинників, що окреслюють цей зв'язок.

Виконання андрагогом різних ролей окреслює *зміст його діяльності* та спонукає до визначення інтегрально-рольової позиції. Загалом ця позиція має сукупний зміст, який *реалізується у трьох складових*:

1) *предметно-змістова* (теоретичне обґрунтування й відбір змісту навчальної інформації, спрямованої на особистісний і професійний розвиток, створення умов для її свідомого сприйняття з подальшим використанням на практиці);

2) *проектувально-технологічна* (відбір і структурування змісту, форм спільної діяльності, розробка навчального плану, технології реалізації програм підготовки, індивідуального просування);

3) *організаційно-діагностична* (забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальному процесі, визначення особистісних потреб, можливостей розвитку дорослого учня з урахуванням його індивідуальних досягнень).

Професійна діяльність андрагога має допомогти дорослій людині зрозуміти життєву ситуацію, узагальнювати

і пояснювати необхідні життєві цілі й компетенції, а також презентувати адекватні програми та способи їх реалізації.

Таке розширення професійних ролей, функцій і завдань андрагога обумовлюється тим, що цивілізаційні виклики суспільства (глобалізація економіки, інформаційний бум, зміни у сфері професій, прискорення науково-технічного прогресу тощо) змушують активно розвиватися сферу освіти дорослих як систему, соціальний інститут, що забезпечують адаптацію дорослих людей до суспільства, до нових умов життя через освіту. Безперервність є основним принципом цієї системи, проголошеним у Європі у відповідь на виклики інформаційної епохи.

Відповідно до ролей андрагогів в освіті дорослих існує умовна *класифікація андрагогів* за різними стилями роботи з дорослою аудиторією, а саме: «просвітителі», «викладачі-джерела інформації», «дослідники», «ремісники», «артисти», «аніматори», «критичні аналітики», «активатори», «агенти», «громадські діячі», «тренери», «фасилітатори», «модератори».

«*Просвітителі*», навчаючи дорослих, несуть «світло» в їхній розум. Доволі поширеним типом вважаються «*викладачі – джерела інформації*», функції яких зазвичай обмежуються передаванням і розподілом знань. Процес навчання, здебільшого створюється на основі предметно орієнтованого підходу. Для викладачів типу «*артисти*» процес навчання – це імпровізація, інноваційність, відповідальність, креативність; вони не висувають конкретних цілей навчання. «*Дослідники*» вважають, що успішність навчального процесу залежить від їхніх наукових відкриттів. «*Ремісники*» добре володіють методикою викладання, основним принципом їхньої роботи є гасло: «дивися, розумій і роби, як я». «*Тренери*» орієнтовані на формування в дорослих певних умінь та навичок, які знадобляться у професійній або побутовій діяльності. «*Аніматори*» належать до гуманітарної освіти, їхні функції передбачають орієнтацію на дієве навчання та професійне зростання. «*Критичні аналітики*» спрямовують свою діяльність на формування особистості дорослого через виховання позитивного ставлення до культурних цінностей, самовпевненості і віри у свої сили, орієнтації на зміни у суспільстві. Особливою групою є «*фасилітатори*» і «*модератори*». Найчастіше це керівники семіна-

рів або інших видів групової роботи, які ставлять перед собою мету – забезпечити умови навчання дорослих, надати необхідну допомогу, підтримку, турботу тобто «полегшити» адаптацію до процесу навчання. Їхня функція полягає не у викладанні матеріалу, а в посередництві між дорослими і прагненні зробити процес пошуку рішень якомога ефективнішим.

Американські дослідники обґрунтовують положення щодо залежності функцій андрагогів від основних характеристик розвитку суспільства. Названо п'ять провідних чинників, що зумовили зміни у підходах до навчання дорослих із позиції професійної діяльності андрагогів, а саме: швидкі зміни в суспільстві, домінування новітніх технологій, диверсифікація спеціалізацій, ускладненість взаємовідносин, широкі можливості.

Розмаїтість типології кадрів для системи освіти дорослих зумовлено їх професійною діяльністю у різних інституційних установах, що вимагає специфічних компетенцій, спрямованих на досягнення мети і виконання різних завдань та функцій. Викладач-андрагог – суб'єкт процесу навчання дорослих, в якому важливу роль відіграє рівень його професійної підготовки.

Інтегрально-рольова позиція фахівця, який працює в сфері освіти дорослих, вимагає сукупності знань, що становлять основу його професійної підготовки. Професійна діяльність педагога-андрагога полягає у навчанні, консультуванні, наданні соціальної допомоги та виконанні організаційно-управлінських функцій у середовищі дорослих людей.

Виконання покладених на андрагога функцій вимагає постійного підвищення *андрагогічної компетентності*, яка охоплює:

- розуміння особливостей освіти дорослої людини;
- знання особливостей дорослого як суб'єкта освітньої діяльності;
- володіння освітніми технологіями, адекватними особливостями позиції дорослого учня;
- здатність до взаємодії, заснованій на партнерській участі.

Специфіка професійної підготовки андрагога вимагає особливого міждисциплінарного підходу при визначенні змісту освіти для кожної окремої групи дорослих, а також використання такої системи форм і методів навчання, яка б дозволила враховувати і вікові, і професійні, особистісні та інші особливості слухачів.

Постановою ЮНЕСКО 1972 р. визначено, що підготовці фахівців для роботи з дорослими має надаватися особлива увага. Прийнято рішення:

1) скласти програми для підготовки вчителів за спеціальністю «освіта дорослих»;

2) до програм підготовки вчителів, бібліотекарів та інших працівників освіти включити навчальну дисципліну «освіта дорослих»;

3) провести семінари та практичні заняття для викладачів дорослих;

4) використовувати засоби масової інформації та інші форми дистанційного навчання для підготовки викладачів, які працюють з дорослою аудиторією.

У Рекомендаціях ЮНЕСКО щодо розвитку освіти дорослих (1976) наголошується на тому, що підготовка викладачів до навчання дорослих має передбачати знання з теорії освіти дорослих, розуміння та особистісне ставлення до предмета, певні професійні уміння. У разі взаємодії цих складових підготовка має забезпечити формування дійсних практичних умінь з навчання дорослих слухачів. Загалом у перспективних напрямках розвитку освіти дорослих передбачалося надавати беззаперечну пріоритетність підготовці відповідного педагогічного персоналу.

Професійна підготовка викладачів має відображати сформовані практичні уміння з навчання дорослих; принципи підготовки викладачів до навчання дорослих мають відображати такі положення, як реалізація співпраці з колегами; добровільне навчання; мінімальна кількість екзаменів, оцінок, акредитацій; доступність; потребу змінити самого себе.

На світових освітніх теренах ведуться пошуки найбільш раціональних шляхів розвитку системи підготовки й удосконалення педагогічного персоналу для роботи з дорослими. Йдеться і про теоретико-методологічний, законодавчий, і

технологічний рівні такої підготовки, спрямованої на формування і розвитку професійної компетентності андрагогів.

У розвинутих європейських країнах проблемі підготовки відповідних фахівців приділяється багато уваги. Майже в усіх європейських закладах вищої освіти є відділи, відділення освіти дорослих (*Department of Adult Education, Department of Continuing Education, Department of Further Education* та ін.) або факультети і кафедри андрагогіки (наприклад, в університетах Великої Британії, Німеччини, Польщі, Сербії, Словенії, Чехії, Угорщини тощо). В уряді Великої Британії є посада Міністра з подальшої освіти, кваліфікацій і навчання впродовж життя (*Minister of State for Further education, Skills and Lifelong Learning*).

Професійна підготовка андрагогів у США є багаторівневою й різноспрямованою, здійснюється на рівні університету, де створено можливості для здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів магістра, спеціаліста, доктора за різними напрямками підготовки в галузі освіти дорослих. Університети США забезпечують подальший професійний розвиток педагогічного персоналу для освіти дорослих завдяки створенню ресурсних освітніх центрів, професійних асоціацій фахівців освіти дорослих. У цій країні професійна підготовка андрагогів проводиться за програмами професійного навчання, післядипломної та додаткової освіти. Вона охоплює допрофесійний (базову вищу освіту) та професійний (додаткову освіту) рівні та забезпечує можливості для удосконалення професійної компетентності через участь у програмах підвищення кваліфікації. Освітні програми передбачають три рівні професійної підготовки: отримання ступенів бакалавра, магістра та доктора. Програми усіх трьох рівнів об'єднані спільними цілями і зберігають наступність в оволодінні знаннями, формуванні цінностей, набутті вмінь і навичок, необхідних для здійснення навчання дорослих. Ще 1957 р. у США створено Комісію професорів освіти дорослих (*Commission of Professors of Adult Education – CPAE*).

Фахівці, які надають освітні послуги дорослим в Україні, переважно не мають спеціальної андрагогічної підготовки. Зазвичай це викладачі закладів вищої освіти, які мають педагогічну освіту, проте без відповідного професійного спрямування, або практики, які не мають спеціальної андрагогічної

освіти. Постає питання спеціальної підготовки педагогічного персоналу для роботи з дорослими.

Міністерство соціальної політики України, враховуючи світовий досвід реалізації освіти впродовж життя й зростання потреби в освіті дорослих, а також формування андрагогіки як наукового напрямку в системі педагогічного знання, підтримало пропозицію МОН щодо затребуваності нової професії (лист № 1/12-2537 від 13.03.2018) – до проекту Зміни № 8 до Класифікатора професій внесено нову назву професії «Андрагог».

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Назвіть специфічні характеристики освіти як соціокультурного феномену.
2. Як Ви розумієте поняття «професіоналізація освіти дорослих»?
3. Що Ви розумієте під соціально-освітнім процесом?
4. Поясніть сутність тези «освіта – єдиний цивілізований шлях піднесення особистості і вивільнення її потенційних творчих можливостей».
5. Розкрийте основні завдання нормативно-правового забезпечення освіти дорослих.
6. Проаналізуйте концептуальні засади розвитку освіти дорослих.
7. У чому полягає нагальна потреба освіти дорослих у сучасних умовах?

Навчально-дослідні завдання

1. Проаналізуйте освітні завдання, які, на ваш погляд, постають перед сучасною дорослою людиною на щаблях персоналізації, індивідуалізації, універсалізації. Які з цих завдань актуальні для вас особисто?
2. Чи згодні Ви з висловленням: «Освіта дорослих – ключ до XXI століття»? Свою позицію представте у вигляді написання тез (3–5 сторінок).
3. Складіть бібліографію з проблеми «Реформи освіти у сучасному світі: глобальні і регіональні тенденції».

НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ

4.1. Сутність і значення неперервної освіти

Філософські засади неперервної освіти розроблені Сократом, Конфуцієм, Платоном, Сенекою. Ідеї освіти впродовж життя представлені у поглядах Т. Кампанелла, Ф. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо та інших, котрі безпосередньо пов'язували її з досягненням вершини розвитку людини. Її сенс зафіксовано у прислів'ях та приказках різних народів. Ідею про те, що базової освіти не вистачає на усе життя, також висловлювали В. Гете, А. Сен-Сімон та ін. Думку стосовно того, що освіта не має обмежуватися віком, представлено Платоном ще у IV ст. до н. е. Видатний німецький поет, драматург і мислитель Й. В. Гете писав, що наші пращури могли задовольнитися рівнем освіти, здобутим у молоді роки, але сучасна людина, якщо вона не хоче відстати від життя, має знову повертатися до навчання кожні п'ять років.

Визначення неперервної освіти вперше запропоновано Е. Ліндеманом, який наголошував на тому, що «освіта – це життя, а усе життя – це навчання, тому в освіті немає кінцевої крапки».

Поштовхом для створення теорії неперервної освіти стала глобальна концепція єдності світу, за якою усі складові людської цивілізації взаємопов'язані та взаємозумовлені. Концепцію неперервної освіти проголошено французьким теоретиком П. Ленграном (*P. Lengrand*) на форумі ЮНЕСКО 1965 року. У ній по-новому розглядаються етапи життя людини, що усувають традиційний поділ на період навчання, праці та професійної дезактуалізації. У такому розумінні неперервна освіта є процесом, що продовжується все життя, процесом, в якому важливу роль відіграє інтеграція й індивідуальних, і соціальних аспектів особистості та її діяльності.

У 70–80 рр. ХХ ст. ідеї неперервної освіти популяризували М. Нокс (США), Д. Кід (Канада), Ф. Джессап (Великобританія), П. Шукла, Р. Дейв (Індія), А. Кроплі (Австралія), Х. Фриз (Голландія), М. Дюрко (Угорщина), А. Корреа (Бразилія), Ф. Пеггелер (Німеччина), Т. Александер, Л. Турос (Польща), С. Змейов, Т. Колеснікова (Росія). Неперервна освіта впродовж життя стала однією з актуальних тем у міжнародних дискусіях із проблем освіти.

Загальні положення концепції неперервної освіти, представлені на форумі ЮНЕСКО 1965 р., ґрунтуються на людиноцентриській позиції, спрямованій на необхідності створення умов задля повного розкриття здібностей людини протягом життя. У рекомендаціях ЮНЕСКО 1976 р. неперервна освіта розуміється як глобальний проект, спрямований на реконструкцію чинної системи освіти і на розвиток усього освітнього потенціалу поза системою освіти.

Пропонують різні форми втілення та варіанти характеристики неперервної освіти. Для позначення поняття неперервної освіти застосовується низка термінів. У сучасній літературі трапляються такі стійкі сполучення: «освіта дорослих» (*adult education*); «продовжена освіта» (*continuing education*); «подальша освіта» (*further education*); «відновлювана освіта» (*recurrent education*) як освіта протягом усього життя завдяки чергуванню навчання з іншими видами діяльності, здебільшого з роботою; «перманентна освіта» (*permanent education*); «освіта протягом життя» (*lifelong education*); «навчання протягом життя» (*lifelong learning*) LLL. У кожному з цих термінів акцентовано на певному аспекті явища, але загальною є ідея довічної незавершеності освіти для дорослої людини.

Концепція LLL згодом змінювалася. У 1970–1980-х рр. неперервна освіта орієнтована на надання непривілейованим верствам населення можливості зміни свого статусу внаслідок підвищення освітнього рівня. На початку 2000-х рр. освіта протягом життя розглядалася переважно як засіб адаптації трудових ресурсів до швидких технологічних змін. Сьогодні в концепції LLL посилюються мотиви особистісного зростання. Опитування, проведене серед громадян країн ЄС, засвідчило, що 70 % опитуваних людей виявили ініціативу вчитися. Водночас 80 % вважають, що освіта має поліпшити їхнє професійне життя, а 72 % – особисте життя.

Окреслення сутності поняття неперервної освіти є доволі складним питанням, зважаючи на велику кількість пропонованих визначень. Перше наукове обґрунтування терміна «неперервна освіта» пов'язане з постаттю англійського педагога Б. Йекслі (1929), який запропонував концепцію «ціложиттєвої освіти» як природного процесу, покликаного сприяти адаптації особистості до змінюваних соціально-економічних умов, потреб життя, ринку праці.

Пропонують наступні *підходи до визначення поняття «неперервна освіта»*:

– єдина система, що охоплює всі можливі типи навчальних закладів, які забезпечують максимальний розвиток здібностей людини. Нерідко розуміється як «продовжена освіта», «освіта через все життя»;

– якісна характеристика системи освіти, яка виражається в такій побудові інфраструктури, за якої немає безвихідних форм і ступенів освіти і яка дає змогу людині, згідно зі своїми освітніми потребами та можливостями, у будь-який час її продовжити;

– освіта впродовж всього життя, що забезпечується єдністю і цілісністю системи освіти, створенням умов для самоосвіти та всебічного розвитку особистості, сукупністю спадкоємних, диференційованих освітніх програм різних ступенів і рівнів, що гарантують громадянам реалізацію права на освіту та надають можливість отримувати загальноосвітню і професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації протягом усього життя.

Б. Вульфсон розуміє сутність сучасної ідеї неперервної освіти не як навчання, а як учіння людини впродовж усього життя за особливої ролі андрагога у цьому процесі.

В «Енциклопедії освіти» констатується, що **неперервна освіта** є процесом, який триває впродовж життя, спрямований на забезпечення розвитку творчого потенціалу особистості, усебічного збагачення духовного світу людини, що сприяє систематичній цілеспрямованій діяльності людини щодо овоєння й удосконалення знань, умінь і навичок, які здобуті в загальних і спеціальних установах, а також завдяки самоосвіті.

С. Гончаренко вважає, що метою неперервної освіти є становлення і розвиток особистості і в періоди її фізичного

й соціально-психологічного дозрівання, розвитку та стабілізації життєвих сил і здібностей, і в процесі старіння організму, коли насамперед висувається завдання компенсації втрачених функцій та можливостей. Системотворчим чинником неперервної освіти є соціальна потреба в постійному розвитку особистості кожної людини.

Поняття «неперервна освіта» розглядається як:

- філософсько-педагогічна концепція, згідно з якою освіта трактується як процес, що охоплює усе життя людини;
- важливий аспект освітньої практики на різних ступенях системи освіти, що представляє її як постійне цілеспрямоване освоєння людиною соціокультурного досвіду різних поколінь;
- принцип організації освіти на загальнодержавному та регіональному рівнях;
- принцип реалізації державної політики у галузі освіти;
- сучасна світова тенденція в галузі освіти;
- парадигма науково-педагогічного мислення.

Неперервна освіта не є галуззю освіти або перепідготовки, оскільки є в основі освіти впродовж життя, яка розглядається як багатостороння освітня діяльність, що спрямована на підвищення рівня знань, формування умінь і навичок.

Неперервну освіту вважають процесом соціального, особистого та професійного розвитку, який є дієвим чинником підвищення рівня життя особистості та громади, головний чинник інтеграції формальної та неформальної освіти з метою підвищення якості функціонування всіх сфер громадянського суспільства.

Важливими особливостями розвитку освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. є зміна концепції «Освіта на все життя» на концепцію «Освіта впродовж життя», адаптація освітнього процесу до потреб особистості, створення умов для її саморозвитку й самореалізації. Життя людини нерозривно пов'язане з навчанням. Тільки тоді людина в змозі стати справжньою й цілісною особистістю. Сучасне розуміння неперервної освіти значно розширюється, до її змісту як соціального явища, додається активна форма практичної діяльності людини, а освіта набуває багатоплановості, тоді як принцип неперервності передбачає якісно інший тип взаємодії особистості та суспільства.

Неперервну освіту доцільно розглядати як філософську концепцію, згідно з якою освіта є: процесом, який охоплює всі етапи життя людини; передбачає застосування особистістю соціокультурного досвіду попередніх поколінь; ґрунтується на принципах організації освіти на загальнодержавному і регіональному рівнях, реалізації державної освітньої політики; має в основі спосіб науково-педагогічного світогляду.

Не менш значущим є розгляд освіти впродовж життя як політичного складника громадянського суспільства, що забезпечує соціальну єдність і зайнятість. Складниками освіти впродовж життя є освітній процес, що триває впродовж життя, у якому наголошується відсутність часових меж і освітній процес протягом життя, що проводиться завдяки диверсифікованим формам і методам навчання.

У Доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI ст., поданій ЮНЕСКО, зазначено, що освіта впродовж життя є багатостороннім діалектичним процесом, що побудований на повсякденному досвіді й позначений інтенсивними зусиллями для розуміння складних даних і фактів. Він передбачає повторення або імітацію різних дій та операцій, а також є процесом особистої творчості та оволодіння особливими навичками. У ньому поєднуються неформальні й формальні знання, розвиток вроджених здібностей та оволодіння новими навичками. Цей процес передбачає зусилля й водночас радість, пов'язану з відкриттям нового. Як індивідуальний досвід кожного, він є також найбільш складним видом соціальних відносин, оскільки стосується одночасно культури, праці та громадянськості.

Неперервна освіта – це особливий тип освіти, який ґрунтується на індивідуальній ініціативі до максимального розвитку інтелектуального потенціалу людини, через систему навчальних закладів, приватних послуг, Інтернет-технологій, відповідно до потреб власного та професійного розвитку, спрямований на постійне оновлення професійних знань з метою підвищення рівня професійної компетентності.

Вигоди від такої освіти є очевидними, якщо оцінити вартість постійно поновлюваних знань у сучасному суспільстві. Водночас перевага безперервної освіти полягає в постійному збільшенні інтелектуального надбання, яка має відносно довгий строк використання і залишається при власникові, незважаючи на будь-які обставини.

Із переходом більшості країн до інноваційного типу економіки, який передбачає домінування знань у всіх сферах суспільного та економічного життя країни, особливу увагу зосередили на освіті протягом життя. Потреба навчатися впродовж життя відображає набагато більше, ніж економічну необхідність, оскільки освіта дедалі виразніше відіграє головну роль у відновленні стабільності, динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної, побутової сфер.

Сьогодні індекс людського розвитку (ІЛР) є стандартним засобом у загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс розроблений 1990 р. й публікується у щорічних звітах у межах програми розвитку ООН. Під час підрахунку ІЛР враховуються три показники:

- очікувана тривалість життя;
- рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання;
- рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення.

Тривалість навчання визнається одним із головних індикаторів рівня людського розвитку. З 2010 року враховується не тільки рівень освіченості, а й тривалість навчання. Це свідчить про акцентування на продовженому навчанні (*continuing education*), або, у більш вживаному віднедавна терміні на «навчання протягом життя» (*lifelong learning – LLL*).

Рівень освіти визначає соціальний статус особистості, що, за М. Вебером, складається з трьох величин: рівня освіти, рівня кваліфікації і рівня навичок. Освіта є набутим статусом особистості. Що вищою є освіта, то імовірніше набуття вищого соціального статусу. Освіта впливає на статус особистості в суспільстві, задоволеність життям, соціальними умовами і навіть на її самопочуття.

«Освіта через усе життя» сприяє адаптації конкретної людини до соціально-економічних умов, що змінюються, дає змогу зняти соціальну напруженість у суспільстві. Безперервна освіта і самоосвіта – провідні чинники побудови людиною професійної кар'єри. Перспективи кар'єрного зростання пов'язані, насамперед, з підвищенням рівня професійної майстерності. Зацікавленість працедавця в кваліфікованих кадрах узгоджується з правом працівника на професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації.

Міністри освіти країн ОЕСР 1996 р. визнали, що у XXI ст. освіта впродовж життя буде життєво важливою для кожного і має бути доступною для всіх. Визнання цієї політики обумовило зміни у підходах до реформування освіти на наступні роки, зокрема, фундаментальні зміни у навчальних програмах та педагогіці, зростання ролі мотивації до постійного підвищення рівня освіти.

У документах європейських самітів наголошується, що освітні системи мають пристосуватися до нових реалій XXI ст., а безперервна освіта повинна стати головно політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності та зайнятості. Вона має відкрити можливості для всіх, ставлячи водночас різні цілі, чи то надання другого або третього шансу в житті, задоволення прагнення до знань і краси або вдосконалення і розширення підготовки, безпосередньо пов'язаної з вимогами професійної діяльності, охоплюючи практичну підготовку.

На конференції міністрів освіти європейських країн у Мілані (2003) зазначено, що соціальне та економічне зростання в Європі значною мірою залежить від політики в галузі освіти. Порівняно з минулим, ця політика має враховувати новий елемент: технології, які застарівають протягом п'яти років. Розв'язання актуальних економічних завдань і проблем полягає у заохоченні громадян Європи до безперервної освіти.

Освіта впродовж життя є необхідною передумовою розбудови економіки на базі знань, економіки, що заохочує організації та людей пізнавати, створювати, поширювати та використовувати знання ефективніше для економічного та соціального розвитку.

Суттєвий внесок у розвиток засад економіки знань зроблено самітом Європейської Ради у Лісабоні (2000), який серед стратегічних цілей розвитку Європейського Союзу до 2010 р. визначив підготовку до переходу до цифрової економіки та суспільства, що ґрунтується на знаннях. Перший форум з економіки знань «Розбудова економіки знань – можливості та виклики для країн-претендентів на вступ до ЄС», що відбувся у Парижі (2002), акцентував на підходах до формулювання політики по чотирьох складових економіки знань: економічного та інституційного режиму, освіченого

та кваліфікованого населення, інформаційної інфраструктури та національної інноваційної системи. На саміті Європейської Ради у Барселоні (2002) європейські уряди зобов'язалися активізувати наукові дослідження та інновації через збільшення видатків на такі цілі. Упровадження навчання впродовж життя необхідне для забезпечення динаміки генерування знань, посилення їх впливу на розвиток науки і техніки, економічне зростання та конкурентоспроможність держави.

Європейська Комісія об'єднала різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання впродовж життя (*Lifelong Learning Programme*), що прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, які набули поширення до 2006 року.

Принцип «освіта через усе життя» діє у всіх цивілізованих країнах. Кожна людина сьогодні відчуває брак певних знань і має потребу в їх регулярному оновленні. До професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації прагнуть і професійно успішні люди, і безробітні громадяни, які стали такими через неможливість працевлаштування або відсутність необхідної кваліфікації. Соціологічні дослідження показують, що в сучасних умовах зростає кількість людей, що продовжують освіту і засвоюють нові для них професії і кваліфікації. Це пояснюється багатьма причинами: швидко застарівають отримані людиною професійні знання; колись популярні професії стають незатребуваними; людина втрачає інтерес до вибраної професії; людина прагне підвищити якість професійних знань і побудувати кар'єру; людина підвищує свою конкурентоспроможність за допомогою здобуття додаткової спеціальності або кваліфікації.

Досвід розвинених країн доводить, що стара філософія освіти себе вичерпала. Сьогодні освіта є не підготовкою до життя, як було 40–50 років тому, а власне, і є способом життя. Людина має постійно вчитися, і саме навчання протягом життя стає формою захисту особистості проти невизначеності та непередбачуваності у сучасному світі. Безперервне поповнення та оновлення знань перетворює працівника на кваліфікованого та конкурентоспроможного фахівця.

Інноваційний розвиток суспільних процесів передбачає системний підхід у створенні та впровадженні інновацій.

Важливим чинником ефективності цих процесів є освіта через усе життя, яку розуміють не тільки як освіту дорослих з метою перепідготовки чи підвищення кваліфікації, а й як нову освітню систему, спрямовану на підвищення ефективності інновацій.

У сучасних умовах людина, яка дотепер вважала, що здобувши освіту може не хвилюватися за своє майбутнє, опиняється у ситуації, коли отримані нею знання застарівають, а сучасні вимоги життя, ринку праці та роботодавців вимагають поглиблення наявних знань або ж набуття нових компетентностей.

Старіння населення простежується нині майже у всіх країнах. За оцінками Організації Об'єднаних Націй (ООН), у глобальному масштабі кількість людей похилого віку (60 років і більше) зросте до більш ніж 1,4 мільярда до 2030 р. Якщо ці прогнози правильні, кількість літніх людей до 2030 року перевищить кількість дітей (0–9 років), а до 2050 – підлітків та молоді (у віці 10–24 років).

Дорослі особи вимушені будуть працювати триваліший термін, порівняно з попередніми поколіннями. Для них стане життєвою необхідністю пошук і знаходження можливостей для вдосконалення своїх знань, навичок, професійного вдосконалення і переорієнтації з метою продовження свого професійного та особистісного життя і розвитку.

Серед основних проблем, які зумовлюють *потребу у неперервному навчанні*, посідають:

- природне старіння населення та демографічна криза;
- зростаюча міграція населення;
- дисбаланс на ринку праці, пов'язаний зі значною кількістю працівників з вищою освітою і браком робітничих кадрів;
- недостатній для успішного працевлаштування й активної участі у суспільному житті рівень володіння сучасними компетенціями людьми вікової категорії «45+».

Розмаїття інтересів і запитів різних верств населення неможливо задовольнити в межах наявних форм традиційної освіти. Загострюється проблема невідповідності сформованої системи освіти новим потребам суспільства й людини. Це спричинює вимогу іншого підходу до організації масової

освітньої діяльності дорослих – навчання має відповідати різноманітним інтересам і можливостям громадян, органічно вписуватися в їхній спосіб життя, враховувати специфіку запитів того чи іншого контингенту й навіть окремих груп населення.

Освіта протягом життя виходить на чільні позиції у світових освітніх процесах, це диктується головними тенденціями сучасного розвитку людства. Усвідомлення важливості освіти протягом життя для людського розвитку призвело на початку XXI ст. до модернізації європейської політики у сфері освіти. Лісабонський саміт Ради Європи (2000) прийняв «Меморандум освіти протягом життя» (*A Memorandum of Lifelong Learning*), в якому зазначено, що безперервна освіта має стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності й зайнятості.

Неперервна освіта не може розглядатися тільки як сучасна тенденція освіти або обмежуватися аналізом освіти дорослих. Йдеться не лише про надолуження можливих недоліків базової освіти, прискорення професійної адаптації фахівців до швидко змінюваних вимог науково-технічного прогресу. Йдеться про стратегічну ґрунтовну ідею розвитку системи неперервної освіти дорослих як особливої цінності, такої як цінність розвитку особистості, суспільства, культури, яка поступово має стати основним принципом державної політики, визначатися як методологічний регулятор розвитку особистості зокрема, і держави загалом, забезпечувати нову якість розвитку, відкривати принципово нову історичну епоху розвитку суспільства. Нагальність розвитку системи освіти дорослих визначається тим, що рівень освіченості суспільства має випереджувати рівень його розвитку, зокрема, соціальної, виробничої сфери, економіки.

4.2. Мета, завдання і принципи неперервної освіти

Філософсько-педагогічна ідея неперервної освіти уособлює поєднання декількох змістових цілеспрямувань:

1. Пролонговане засвоєння особистістю соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок освітньої системи.

2. Дотримання принципів організації чинної системи освіти, освітньої політики, спрямованої на створення умов для навчання людини впродовж усього її життя.

3. Забезпечення логічного взаємозв'язку і наступності різних ланок освіти.

Постійне набуття нових знань, оволодіння методиками і технологіями є безумовним чинником підтримки відповідної кваліфікації спеціалістів, що й обґрунтовує провідний принцип сучасної освіти – її неперервність, який визначає стратегічний орієнтир суспільного прогресу.

Висновки наукових досліджень вказують на неспроможність навіть найкращих у світі університетів надавати довшу освіту. Головним завданням сучасних закладів вищої освіти є підготовка фахівців, здатних навчатися впродовж життя.

Метою неперервної освіти є розвиток особистості в періоди і її фізичного та соціально-психологічного дозрівання, розквіту і стабілізації життєвих сил та здібностей, і в періоди старіння організму, коли насамперед висувається завдання компенсації функцій і можливостей, що втрачаються.

Метою освіти впродовж життя є цілісний розвиток особистості протягом життя, підвищення її професійної і соціальної адаптації в швидкозмінюваному сучасному суспільстві; розвиток її здібностей і можливостей, де головну позицію ідеї посідає людина, її особистість, бажання й прагнення постійного розвитку.

Результатом освіти впродовж життя є особистість, яка розвивається, підготовлена до універсальної діяльності, має сформовані пізнавальні запити, духовні потреби, здатна самостійно планувати і реалізовувати свої цілі.

Найважливішим *завданням неперервної освіти* визнано створення умов для всебічного гармонійного розвитку кожної людини, незалежно від віку, попередньо здобутої професії або спеціальності, місця проживання, але з обов'язковим урахуванням її індивідуальних особливостей, мотивів, інтересів, ціннісних настанов.

Відповідно, за цілями, які ставляться й реалізуються в системі неперервної освіти, її умовно поділяють на *три складові*:

Перша складова системи освіти протягом життя – додаткова професійна освіта – сприяє формуванню професійної

основи кадрового потенціалу сучасної високотехнологічної економіки. Споживачами послуг цієї частини системи неперервної освіти є соціально адаптована частина населення, яке отримує освіту послідовно на всіх її рівнях.

Друга складова системи освіти протягом життя забезпечує різним групам населення можливість адаптуватися до мінливих умов життя. Ця підсистема передбачає освіту, спрямовану на адаптацію й реабілітацію соціальних і професійних груп, не здатних самостійно пристосуватися до швидкозмінного соціального середовища. Крім того, до цієї підсистеми залучаються громадяни, які з різних причин не мають доступу до формальної системи професійної освіти, що створює загрозу їх десоціалізації.

Третя складова системи LLL забезпечує задоволення розмаїтих індивідуальних освітніх потреб громадян (мовну підготовку, отримання психологічних, культурологічних та інших знань, комунікативних навичок, спеціальних умінь тощо).

Неперервна освіта – це сукупність засобів, способів і форм здобуття, поглиблення й розширення загальної освіти, професійної компетентності, культури, виховання, громадянської і моральної зрілості.

Роль неперервної освіти змінюється залежно від призначення, зокрема:

– *для людини* – це процес формування й задоволення її пізнавальних запитів та духовних потреб, розвитку задатків та здібностей у мережі державно-суспільних навчальних закладів і шляхом самоосвіти;

– *для держави* – провідна сфера соціальної політики зі забезпечення сприятливих умов загального й професійного розвитку кожної особистості;

– *для суспільства* – механізм розширеного відтворення його професійного та культурного потенціалу, умова розвитку суспільного виробництва, прискорення соціально-економічного прогресу країни;

– *для світового товариства* – спосіб збереження, розвитку і взаємозбагачення національних культур та загальнолюдських цінностей, важливий чинник й умова міжнародного співробітництва в галузі освіти та вирішення глобальних завдань сучасності.

Визнання важливості освіти впродовж життя для людського розвитку призвело на початку XXI ст. до радикальних змін в європейській політиці освітньої сфери. У 2000 р. Радою Європи прийнятий «Меморандум освіти впродовж життя», а згодом розроблені й прийняті Рекомендації Європейського Союзу «Про основні компетенції для навчання впродовж усього життя», в яких окреслені еталонні рамки базових компетенцій як засобів, необхідних для особистої реалізації, активного громадянського життя, можливості бути затребуваним на ринку праці.

З огляду на це визначені такі *основні компетенції для навчання впродовж життя*:

- спілкування рідною та іноземними мовами;
- знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки;
- навички роботи з цифровими носіями;
- навчання заради здобуття нових знань;
- соціальні та громадянські навички;
- ініціативність та практичність;
- самовираження у сфері культури.

Еталонні рамки передбачають: розвинуте критичне мислення, творчість, ініціативність, уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики, приймати рішення і керувати емоціями.

У *змісті неперервної освіти* виділяють три основні значущі компоненти, пов'язані з навчанням дорослого населення:

- навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, мовну, соціальну тощо;
- професійне навчання, що охоплює професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (*job qualification*);
- загальнокультурну додаткову освіту, не пов'язану із трудовою діяльністю (*life qualification*).

Освіта протягом усього життя має відповідати сучасним вимогам, а саме:

- поєднання світового досвіду організації навчання та новітніх освітніх технологій з найліпшими надбаннями традиційної системи навчання;
- гнучкість та прогностичність;
- інтеграція рівнів, видів, змісту освіти, навчальних потреб людей і держави, суміжних галузей (науки, виробництва тощо);

– розвиток основних компетентностей та навичок XXI століття;

– інноваційність.

Неперервна освіта *реалізується шляхом:*

– забезпечення наступності змісту та координації навчально-виховної діяльності на різних ступенях освіти, які є продовженням попередніх і передбачають підготовку до можливих наступних ступенів;

– формування потреби й здатності особистості до самонавчання;

– оптимізації системи перепідготовки працівників і підвищення їхньої кваліфікації (модернізації системи післядипломної освіти на основі відповідних державних стандартів);

– створення інтегрованих навчальних планів і програм;

– формування й розвитку навчально-науково-виробничих комплексів ступеневої підготовки фахівців;

– розвитку і запровадження дистанційної освіти; створення системи навчальних закладів для забезпечення освіти дорослих відповідно до потреб особистості та ринку праці.

Б. Л. Вульфсон зазначає, що в кожній країні процес розвитку теорії і практики неперервної освіти має свої специфічні риси. Водночас наявні й *загальні принципи неперервної освіти:*

1. Гнучкість і варіативність системи освіти. Наявність різних й одночасно взаємопов'язаних напрямів навчання, що відповідають інтересам і можливостям різних груп населення з урахуванням віку, статі, етнічної належності, соціального стану. Повага до неповторної індивідуальності кожної людини і створення сприятливих умов для її самореалізації та самовдосконалення, розкриття всіх її потенційних можливостей.

2. Удосконалення організації й діяльності системи загальної освіти. Наступність і доступність усіх етапів загальної освіти. Розвиток ефективної системи навчальної та професійної орієнтації в межах загальноосвітньої школи.

3. Перебудова систем професійної освіти. Узгодження діяльності професійних навчальних закладів із широкими інтересами виробництва. Створення багаторівневої системи професійної освіти, що включає і фундаментальну підготовку у стаціонарних навчальних закладах, і розмаїті за формою і метою курси для тих, хто працює. Це дасть можливість підви-

щити професійну компетентність всього активного населення і перейти до соціально орієнтованої та гуманістичної системи професійної освіти.

4. Задоволення непрофесійних потреб людей. Здобуття різних науково-популярних знань, поглиблене ознайомлення з літературою та мистецтвом, освіта з питань збереження здоров'я, сім'ї, залучення до спорту тощо.

5. Розвиток освіти для третього віку, що має допомогти літнім людям якнайдовше зберігати своє фізичне і психічне здоров'я, інтелектуальні здібності.

6. Активне використання найновіших технологічних засобів, що значно розширює можливості для навчання і різної інформації на всіх етапах життєдіяльності людини.

Розвиток неперервної освіти дає змогу створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи, забезпечує сукупність освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства, економіки.

На неперервну освіту покладаються важливі *функції*:

– використання соціального досвіду й залучення до вирішення сучасних проблем суспільства (соціальна);

– регулювання відносин у швидкозмінному зовнішньому середовищі (адаптивна);

– доступ до необхідної інформації, її пошук, відбір, систематизація, відтворення, використання (інформаційна);

– компенсування недоліків попередніх рівнів освіти й забезпечення балансу власної компетентності та сучасних вимог до професії (компенсаційна);

– оволодіння новими методами, способами дій (розвивальна функція).

Реалізація соціокультурної функції неперервної освіти уможливорює саморозвиток, самоорганізацію, оновлення, зміни та прогностичний вплив на соціальні процеси.

Функції неперервної освіти:

1. Адаптивна – пристосування до нових вимог життя в суспільстві, що змінюється.

2. Компенсуюча – відтворення освітніх можливостей, які раніше були відсутні або втрачені.

3. Розвивальна – збагачення діяльнісних можливостей людини та її духовного світу.

4. Аналітична – дослідження й аналіз чинників, що впливають на потребу громадян у неперервній освіті.

5. Перетворювальна – зміна освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня людини впродовж життя, а також інтелектуального та культурного рівнів суспільства.

6. Прогностична – наукове передбачення розвитку людини і суспільства.

7. Комунікативна – передача соціального досвіду від покоління до покоління.

8. Заохочувальна – стимулювання освітніх потреб людини.

Принципи неперервної освіти (A Memorandum of Lifelong Learning):

Принцип 1. Нові базові знання і навички для всіх.

Мета: гарантувати загальний неперервний доступ до освіти для отримання й оновлення знань і навичок, необхідних для включення людини в інформаційне суспільство. До таких знань і навичок належать: комп'ютерна грамотність, іноземні мови, технологічна культура, підприємництво та соціальні навички.

Принцип 2. Збільшення інвестицій в людські ресурси.

Мета: значно збільшити інвестиції в людські ресурси для підняття пріоритету найважливішого надбання Європи – її людей. В останніх документах ЄС пропонується підвищувати капіталовкладення в людські ресурси, діючи на основі соціального партнерства і поширюючи кращий досвід передових компаній.

Принцип 3. Інноваційні методики викладання й навчання.

Мета: розробити нові методології навчання для системи безперервної освіти протягом життя. З розвитком інформаційного суспільства освітні технології стають орієнтованішими на користувача. Методи навчання і у формальній, і в неформальній системі освіти мають орієнтуватися на користувача, змінюватися в напрямі особистісної мотивації, критичного мислення й уміння навчатися.

Принцип 4. Нова система оцінки отриманої освіти.

Мета: докорінно змінити підходи до розуміння і визнання навчальної діяльності та її результатів, особливо у сфері неформальної та інформальної освіти. Визнання такої освіти допоможе підвищити мотивацію до безперервної освіти. Актуалізується потреба у розробці якісної системи

«Акредитації попередньої і неформальної освіти» (*Accreditation of Prior and Experiential Learning – APEL*).

Принцип 5. Розвиток наставництва й консультування.

Мета: забезпечити кожному протягом усього життя вільний доступ до інформації про освітні можливості та до необхідних консультацій і рекомендацій. Має бути створена постійна консультаційна служба, яка надаватиме рекомендації в сфері освітнього, професійного та особистісного розвитку і буде орієнтована на інтереси та потреби активного користувача.

Принцип 6. Наближення освіти до місця проживання.

Мета: наблизити освітні можливості до місця проживання споживачів за допомогою мережі навчальних та консультаційних пунктів і використання інформаційних технологій. Люди не повинні бути вимушені залишати своє рідне місто чи село для отримання якісної освіти.

Реалізована на практиці концепція неперервної освіти (навчання тривалістю в життя – *lifelong learning*) дає змогу дорослій людині набувати необхідні на кожному етапі різні блоки компетентності. Для вирішення поставлених перед суспільством завдань освіти необхідно створити умови, за яких людина зможе:

- навчитися пізнавати;
- навчитися працювати, щоб здійснювати в навколишньому середовищі необхідні зміни;
- навчитися жити по-сучасному, щоб брати участь у різних видах діяльності та співпрацювати з іншими людьми;
- навчитися жити повноцінним життям.

4.3. Розвиток неперервної освіти в Україні

У національних Цілях розвитку тисячоліття, які прийнято Україною у 2000 р. відповідно до глобальних Цілей розвитку тисячоліття, проголошених ООН, забезпечення якісної освіти впродовж життя визнано однією з перших цілей.

Серед загальноосвітніх тенденцій розвитку суспільства, що обумовлюють поширення в розвинених країнах концепції «освіта протягом життя», для України актуальними є такі:

1. Зростання ролі людського капіталу у прирості національного багатства. Людський капітал у національному

багатстві світового співавторства становить 64 %; природний капітал – 20 %, а фізичний лише 16 %. Питома вага людського капіталу у розвинених країнах (Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, Японія, США) становить до 80 % їхнього національного багатства. Основний приріст національного багатства визначається сьогодні, передусім, умовами, створеними для розкриття людського потенціалу. Однією із найважливіших умов такого розкриття, беззаперечно, є неперервна освіта.

2. Несприятливі демографічні тенденції. Зниження народжуваності та старіння населення спричинили потребу в створенні умов для навчання дорослих людей. Освіта дорослих стає сьогодні важливим чинником соціально-економічного розвитку.

3. Прискорення темпів оновлення професійних знань. Одиниця виміру старіння знань фахівця, прийнята у США – період «напіврозпаду» компетентності, тобто зниження її на 50 % внаслідок появи нової інформації, показує, що за багатьма професіями цей період настає швидше ніж через 5 років. Вирішення проблеми полягає у переході до освіти протягом життя, де освіта людини періодично має доповнюватися і поглиблюватися, та розглядається не як завершена, а як підґрунтя для подальшого навчання.

4. Утвердження в європейському освітньому просторі концепції «освіти протягом життя». Освіта протягом життя передбачає зростання інвестицій у людей і знання; набуття основних навичок, охоплюючи інформаційну і комп'ютерну грамотність; поширення інноваційних, більш гнучких форм навчання. Мета полягає в забезпеченні людей будь-якого віку рівним і відкритим доступом до якісного навчання. Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один з основних компонентів європейської соціальної моделі. Таке навчання не обмежується лише сферою освіти – воно також є критичним фактором у сферах зайнятості й соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності.

Підходи та практичні дії модернізації та розвитку освіти в Україні ґрунтуються на концепції побудови незалежної демократичної держави та її державних пріоритетах:

– доступ до освітньої та професійної підготовки всіх, хто має здібності, мотивацію до відповідної підготовки;

- використання освіти й професійної підготовки для захисту соціальних інтересів суспільства;

- зменшення монопольних прав держави в освітній галузі через створення на рівноправній основі нових закладів освіти недержавних форм власності – навчально-виховних, професійно-технічних і навчальних;

- формування інвестиційної політики в сфері освіти.

З урахування цього стратегічними завданнями реформування системи освіти в Україні є:

- побудова національної системи освіти, формування творчої особистості, забезпечення пріоритетності розвитку людини;

- функціонування та розвиток національної системи освіти на основі принципів гуманізму, демократії, пріоритетності суспільних і духовних цінностей;

- вихід системи освіти в Україні на рівень освітніх систем розвинених країн світу завдяки докорінному реформуванню її концептуальних, структурних та організаційних засад.

Головними напрямками реформування системи освіти водночас визначено:

- забезпечення всебічної готовності громадян до одержання освіти будь-якого рівня;

- досягнення якісно нового рівня в оволодінні базовими навчальними дисциплінами соціально-гуманітарного та профільного циклів;

- створення умів для задоволення освітніх і професійних потреб особистості та можливостей її вдосконалення завдяки неперервній освіті, зокрема, перепідготовці та підвищенню кваліфікації.

Це можна досягти, якщо:

- створити в суспільстві атмосферу загальнодержавного сприяння розвитку освіти;

- подолати девальвацію загальнолюдських і гуманістичних цінностей;

- забезпечити розвиток освіти на основі нових прогресивних концепцій, упровадження передових технологій і науково-методичних досягнень;

- відійти від авторитарної педагогіки, підготувати нову генерацію педагогічних кадрів;

– інтегрувати освіту і науку, активно залучити до навчального процесу науковий потенціал навчальних закладів, науково-дослідних установ, мотивувати їх до участі в наукових дослідженнях і розробках;

– реорганізувати наявні та створити навчально-виховні, професійно-технічні та навчальні заклади нового покоління, змінити управління освітою.

За роки незалежності України на державному рівні реалізовано систему заходів, що сприяли розвитку неперервної освіти у складних умовах перехідного періоду. Насамперед йдеться про створення законодавчого освітнього правового поля. Прийняттям Конституції України, ухваленням законів «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» визначено основні правові норми демократичного функціонування та розвитку системи освіти. Освітня діяльність на всіх рівнях у порядку реалізації положень державних документів регулюється нормативними актами Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, положеннями, наказами й розпорядженнями Міністерства освіти і науки України.

З урахуванням соціальних потреб суспільства й фінансових можливостей держави поетапно реалізується програма системної модернізації всіх ступенів системи освіти, здійснюються заходи з організаційно-методичного, матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчальних закладів. Наявність багатоступеневого здобуття освіти в країні має принципове значення, оскільки гарантує особистості вільний вибір і дає їй можливість одержати освіту відповідно до розумових і професійних здібностей. Такі можливості додатково розширюють право громадян на одержання освіти завдяки можливості вибору форми навчання: очної, вечірньої, заочної, екстернатної, дистанційної.

Маючи на меті досягти статусу розвиненої держави, Україна сприяє розвитку системи неперервної освіти, зростанню інтелектуального потенціалу суспільства. За прогнозами ЮНЕСКО, рівня національного благополуччя, що відповідає світовим стандартам, досягти зможуть лише ті країни,

працездатне населення яких на 40–60 % матиме вищу освіту. Доступ громадян України до якісної освіти забезпечують:

- безоплатна освіта на конкурсних засадах;
- створення правових норм одержання освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів;
- надання освітніх кредитів студентам із малозабезпечених сімей на пільгових умовах;
- створення умов для одержання вищої освіти дітьми-сиротами, інвалідами;
- поліпшення інфраструктури вищої освіти з метою збільшення можливостей продовження освіти дітьми з менш розвинених регіонів;
- додержання повної справедливості під час вступу до вищих навчальних закладів й зарахування;
- запровадження ефективної системи широкої інформованості громадськості, майбутніх студентів, батьків про можливості одержання вищої освіти з усього спектру спеціальностей;
- розвиток розгалуженої мережі установ для одержання додаткової освіти дорослими, її зв'язок із системою професійної освіти, ринком праці, службою зайнятості;
- ефективна система широкої інформованості громадськості, майбутніх студентів, батьків про можливості одержання вищої освіти з усього спектру спеціальностей.

Розвиток України на початку третього тисячоліття визначається в контексті європейської інтеграції з орієнтацією на ґрунтовні цінності західної культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, обмеження ролі держави в суспільстві тощо. Розвиток неперервної освіти – це стратегічний ресурс подолання кризових процесів, досягнення вагомих успіхів у підвищенні якості життя, утвердження національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені, адже освіта є однією з найголовніших умов прориву інтелектуального й виробничого потенціалу на світовий ринок високих технологій. У цих умовах для України особливої актуальності набуває врахування чинників соціально-економічного розвитку, серед яких значна роль належить людському фактору. Важливе значення водночас має система освіти дорослих.

Освіта дорослих спрямована на максимальне задоволення потреб:

- особистості – у самовдосконаленні, адаптації до змін у соціально-економічному, політичному розвитку життя;

- суспільства – у формуванні соціально активних осіб, які мають адаптуватися до реалій життя, законслухняних та ініціативних громадян, членів суспільства, які орієнтуються на загальнолюдські цінності;

- держави – у підготовці компетентних працівників, здатних вивести країну на високий рівень соціально-економічного й культурного розвитку.

В Україні освіта протягом життя поки що розвинута системно. Навчання протягом життя виходить на чільні позиції у світових освітніх процесах, тому Україна намагається подолати відставання у цій сфері. Проблематику безперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою системи безперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти); друга із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду.

У сфері освіти дорослих проголошено сполучення принципу безперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. У такий спосіб зроблена спроба закріпити в суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів.

Законодавство України про освіту серед основних принципів державної політики визначає сприяння сталому розвитку суспільства завдяки підготовці конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. визначено, що державна політика України щодо неперервної освіти провадиться з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти впродовж життя, соціально-економічних, технологічних і соціокультурних змін.

У Концепції розвитку освіти дорослих в Україні наголошується, що головним завданням освіти дорослих в Україні є створення культурно-освітнього середовища, яке здатне забезпечити сприятливі умови для навчання й виховання

на принципах *Life education* (освіта впродовж життя). Це стане професійно-освітнім і культурним простором, який формує в людині духовно-етичні цінності й активно пропагує здоровий спосіб життя.

Основними компонентами неперервної освіти визначають:

1) навчання грамотності в широкому сенсі (зокрема комп'ютерній, функціональній, соціальній);

2) професійне навчання, що охоплює професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації;

3) загальнокультурну додаткову освіту, не пов'язану із трудовою діяльністю.

Новий Закон України «Про освіту» 2017 р. унормовує освіту дорослих (стаття 18), визначає її як складову освіти впродовж життя, що спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки. За цим законом органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих. У прикінцевих та перехідних положеннях закону Кабінету Міністрів України доручається підготувати пропозиції щодо увідповіднення інших законів до цього закону, розробити проекти законів про фахову передвищу освіту та про національну систему кваліфікацій. Відповідно Урядом передбачено розроблення проекту закону про освіту дорослих і наказом МОН України від 12 січня 2018 р. № 30 для цього утворена робоча група.

Державна політика України у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) ґрунтується на таких *принципах*:

– доступності та добровільності здобуття освіти громадянами впродовж життя;

– неперервності та наступності процесу освіти;

– цілеспрямованості, динамічності, прогностичності системи освіти дорослих (освіти впродовж життя);

– науковості, технологічності й перспективності;

– інтеграції системи освіти дорослих (освіти впродовж життя);

– державній підтримці системи освіти дорослих (освіти впродовж життя);

- фінансуванні державних і комунальних закладів та установ освіти дорослих (освіти впродовж життя) відповідно до їх структури, нормативів та обсягів надання освітніх послуг;
- врахуванні особливостей структури і змісту освітніх потреб особистості на різних стадіях її життєвого шляху;
- єдності формальної та неформальної освіти;
- конкурентоспроможності й гласності при визначенні й реалізації пріоритетних напрямів розвитку системи світи дорослих (освіти впродовж життя).

Віднедавна в Україні відбуваються позитивні зміни, спрямовані на інституалізацію неперервної освіти. Але постає проблема формування в суспільній свідомості адекватної оцінки і ставлення до формалізованої освіти дорослих. Здебільшого в свідомості сучасних українців освіта традиційно «прив'язана» переважно до молодого віку людини, важливими етапами якої є навчання у загальноосвітніх і закладах вищої освіти. Функціонування вітчизняних закладів вищої освіти орієнтовано на потреби молодіжної аудиторії, в них не завжди враховано перспективи роботи з дорослими. Розмаїті курси підвищення кваліфікації, тренінги та інші форми навчання значна частина населення досі сприймає як щось неважливе порівняно з отриманням атестата про загальну середню освіту або диплома про вищу освіту.

Розуміючи значення неформальної та інформальної освіти в Україні, внесено доповнення до Закону «Про освіту» щодо визнання неформальної та інформальної освіти дорослих як обов'язкової інтегральної складової системи неперервної освіти, що сприятиме подальшій варіативності освітніх можливостей дорослих для саморозвитку. У статті 29 додано абзаци такого змісту: «За ступенем інституційної формалізації освіта може бути: формальною; неформальною; інформальною.

У статті 3 Закону України «Про освіту» зазначено:

1. Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

2. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси,

стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

3. Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, зокрема шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих.

Стаття 8 Закону України «Про освіту» визначає такі види освіти:

1. Особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів.

2. Формальна освіта – це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою.

3. Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, зазвичай, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій.

4. Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

5. Результати навчання, здобуті шляхом неформальної та/або інформальної освіти, визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством.

Стаття 18. Освіта дорослих

1. Освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої

особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

2. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих.

3. Складниками освіти дорослих є:

- післядипломна освіта;
- професійне навчання працівників;
- курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;
- безперервний професійний розвиток;
- будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою.

4. Особа має право на вільний вибір закладу освіти, установи, організації, іншого суб'єкта освітньої діяльності, видів, форм, темпу здобуття освіти та освітньої програми в межах здобуття освіти дорослих.

5. Післядипломна освіта передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду.

6. Післядипломна освіта охоплює:

– спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності;

– перепідготовку – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями);

– підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

– стажування – набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань.

У перспективі очікуваним для України є формування розвинутої інноваційної культури навчання впродовж життя, коли заклади формальної і неформальної освіти стануть розробниками та поширювачами освітніх інновацій на основі органічної імплементації в освітнє середовище прогресивних ідей національного й зарубіжного досвіду.

4.4. Освіта дорослих у структурі освіти впродовж життя

У суспільстві знань освіта дорослих як складова неперервної освіти впродовж життя входить до життєвої парадигми особистості, забезпечуватиме підготовку особистості до успішної життєдіяльності в особистому й професійному аспектах в умовах трансформаційних змін. Сучасна людина має формуватися як така, для якої знання є основою життя й діяльності, методологією пошуку й ухвалення рішень. Мало побороти відстань між засвоєними знаннями й діяльністю людини, треба зробити знання основою всієї її поведінки і життя у будь-якій сфері, її сутнісною основою. Для такої людини навчання, отримання нової інформації має стати сутнісною рисою способу життя. Людина розумна у XXI ст. – це людина, яка постійно навчається.

Сучасне розуміння неперервної освіти значно розширюється, до її змісту як соціального явища додається активна форма практичної діяльності, а сама освіта набуває багатоплановості, тоді як принцип неперервності передбачає якісно інший тип взаємодії особистості та суспільства. Освіта дорослих є одним з важливих чинників впливу на життєдіяльність соціуму, засобом регулювання соціальної поведінки і соціального контролю, інструментом стабілізації соціокультурної ситуації. Без перебільшення можна стверджувати, що освіта дорослих, як складова освіти впродовж життя, стала нагальною потребою сучасності.

Освіта дорослих як складова освіти впродовж життя перетворюється із засобу на мету розвитку людини, що уможливорює утвердження людиноцентризму в освіті, провідною метою якої є самовираження, самореалізація, розвиток соціальних зв'язків і умінь діяти.

За визначенням ЮНЕСКО *освіта дорослих* означає весь комплекс організованих процесів освіти, формальних або інших, що продовжують або поповнюють освіту, яку отримують у школах, закладах вищої освіти, а також практичне навчання. На основі цих процесів особи, які розглядаються суспільством як дорослі, частиною якого вони є, розвивають свої здібності, збагачують знання, підвищують технічну та професійну кваліфікацію або отримують нову кваліфікацію та змінюють

погляди, поведінку з подвійною перспективою – всебічного особистого розвитку та участі у збалансованому та незалежному соціальному, економічному та культурному розвитку.

У міжнародному звіті «Неперервна освіта і навчання» (2015), зазначено, що *освіта дорослих* – це загальна чи професійна освіта, яку здобувають дорослі після первинної освіти чи навчання з професійною та/чи особистою метою, яка націлена на:

- забезпечення загальної освіти дорослим за темами, що їх цікавлять (наприклад, у відкритих університетах);
- забезпечення компенсаторного навчання з базових навичок, які особи могли не здобути раніше під час свого первинного навчання (читання, вміння працювати з цифрами);
- надання доступу до тих кваліфікацій, які особи не здобули з різних причин під час первинного навчання чи освіти;
- набуття, поліпшення, удосконалення знань, навичок та компетентностей у специфічній галузі, що є неперервною освітою та навчанням.

Процеси неперервної освіти розглядаються тепер не тільки як «навчання протягом життя» (*lifelong learning*), а й як «навчання шириною в життя» (*lifewide learning*). Останнє акцентує на різних *видах освіти* – *формальній, неформальній, інформальній*, – які супроводжують будь-яку сферу життєдіяльності сучасної людини.

У довіднику CEDEFOP (2008) зазначено, що:

– *Формальна освіта* – це навчання, що має місце в організованому і структурованому середовищі, тобто в освітньому закладі чи на роботі, і чітко сприймається як навчання (в термінах цілей, часу та ресурсів). Формальна освіта з погляду учня є потрібною для нього, усвідомленою як навчання. Здебільшого вона приводить до підтвердження результатів та отримання документа про освіту.

– *Неформальна освіта* – це навчання, що вкорінене в заплановану діяльність і не сприймається, на перший погляд, як навчання (в термінах навчальних цілей, навчального часу та навчальної підтримки. Неформальне навчання з погляду учня є необхідним, усвідомленим як навчання.

– *Інформальна освіта* – є навчанням унаслідок щоденної діяльності особи, що стосується її роботи, сім'ї чи відпочинку.

Таблиця 4.1

**Стандарт формалізації освіти (та відповідного навчання)
за глосаріями МСКО та ОЕСР, що актуальний для освіти дорослих**

№ з/п	Вид освіти (навчання) за ознакою формалізації	Головні ознаки (слова)	Сутнісний функціонал
1	Формальна (формальне навчання – результат формальної освіти)	Інституціолізована, здійснюється за участю державних та визнаних приватних організацій, а їхні освітні програми і відповідні освітні кваліфікації визнані національними та/або субнаціональними органами освіти, первинна, ієрархічна.	Основна, Інституціалізована
2	Неформальна (неформальне навчання – результат неформальної освіти)	Інституціолізована, здійснюється освітнім провайдером, додаткова (до формальної освіти), доступна для всіх, не потребує застосування безперервної структурованої освітньої траєкторії, здебільшого призводить до кваліфікацій, що не визнаються як формальні національними або субнаціональними органами освіти, або взагалі не завершується присудженням кваліфікацій, має освітні програми (зазвичай короткотермінові), що спрямовані на професійне, соціальне, культурне й інше вдосконалення, зокрема програми позашкільної освіти.	Додаткова, інституціалізована
3	Інформальна (інформальне навчання – результат інформальної освіти)	Неінституціолізована (самоорганізована), менш структурована, ніж формальна і неформальна освіта, відбувається в повсякденному житті, її спрямованість визначається самотійно.	Самоосвіта, неінституціалізована

Вона не організована, не структурована в термінах цілей, часу чи підтримки. Інформальне навчання здебільшого є мимовільним, що відбувається без усвідомлення його учнем як навчання.

Довідник Євростату «Класифікація видів навчання» пропонує такі визначення:

Формальна освіта – це освіта, що забезпечується в системі шкіл, коледжів, університетів та інших офіційних освітніх за-

кладів, що, зазвичай, утворюють неперервну «драбину» навчання упродовж повного дня для дітей та молодих людей, яке розпочинається у віці 5-ти–7-ми років і триває до 20–25 рр.

У деяких країнах верхні щаблі цієї «драбини» є організованими програмами одночасної праці та навчання неповного дня у шкільній та університетській системах: такі програми відомі як «дуальна система» чи під відповідними термінами цих країн.

Неформальна освіта – будь-які організовані та усталені види освітньої діяльності, що не підпадають під описане визначення формальної освіти. Тому неформальна освіта може мати місце і в освітніх закладах, і поза ними, та бути доступною для осіб будь-якого віку.

Залежно від особливостей країни, вона може охоплювати освітні програми для поліпшення освіченості дорослих, отримання базової освіти тими людьми, що не відвідували школу, набуття навичок для життя, роботи та загальної культури. Неформальні освітні програми не обов'язково утворюють «драбину» і можуть мати різну тривалість.

Інформальна освіта – усвідомлена, проте менш організована та структурована, може охоплювати навчальну діяльність, що відбувається вдома, на робочому місці, щоденно в житті кожної людини, є орієнтованою на себе, сім'ю чи на суспільство.

Застосовується термін «*випадкове навчання, освіта*», що визначається, як неусвідомлене, мимовільне навчання особи. Таке навчання не враховується у статистичних даних. Випадкова освіта/навчання може мати місце у щоденному житті. Це діяльність, яка не планується наперед і не пов'язана з особливим чи специфічним місцем (наприклад, класна кімната) чи з особою-провідником (наприклад, учителем). Випадкове навчання може вважатися природнім навчальним механізмом. Учні можуть не усвідомлювати, що вони вивчили щось. Таке навчання часто вважається синонімічним з «інформальною освітою/навчанням».

Зазвичай, формальне навчання дослідники трактують як таке, що переважно проводиться у навчально-освітніх закладах, є структурованим (відносно навчальних цілей, навчального часу, навчального забезпечення) та завершується отриманням

манням диплома/сертифіката. Мета формального навчання визначається з позиції учителя.

Неформальна освіта відбувається не у навчальному або професійно-освітньому закладі та не завжди завершується отриманням сертифіката. А втім може бути систематичною відносно навчальних цілей, часу і навчального забезпечення, тоді як її мета визначається з позиції учня.

Інформальне навчання відбувається у повсякденному житті, на робочому місці, у колі сім'ї чи у вільний час, є неструктурованим (відносно навчальних цілей, навчального часу, навчального забезпечення) і не завершується отриманням сертифіката. Здебільшого спонтанне.

Неформальна освіта – це навчальна діяльність, зумовлена освітніми потребами, прагненнями людини до набуття необхідних знань, умінь, відбувається за межами програм освітніх закладів. Тобто неформальна освіта охоплює усе навчання поза програмами формальних освітніх закладів і програм.

Зміст поняття «формальна освіта» доволі ґрунтовано представлено у наукових розвідках та офіційних документах, тоді як неформальна освіта, хоча і набуває дедалі більшої аргументації у змісті навчання впродовж життя, не має глибокого аналізу. Розгалуження неформальної освіти, яке віднедавна простежується, вимагає відповідної підготовки педагогічного персоналу.

Термін «неформальна освіта» (*non formal education*) застосовується для характеристики освітнього процесу, організованого поза межами традиційної (формальної, нормативної) освітньої системи й призначений для задоволення пізнавальних потреб певної групи людей. Як гадають зарубіжні експерти, цей термін набув поширення при характеристиці освіти країн, що розвиваються, не випадково. У цих країнах офіційна система освіти є доступною лише для невеликої частини населення, тоді як неформальна освіта створює більш дешевий та доступний шлях до освіти усім, навіть найбіднішим, верствам населення. Цей вид освіти призначений для усіх вікових категорій населення, має організований, цілеспрямований характер, але на відміну від формальної освіти, здійснюється поза офіційними навчальними закладами, акредитованими суспільством для освітньої діяльності.

Дослідники визначають неформальну освіту як «складову освітнього комплексу; програми, курси, по закінченню яких не виникає жодних правових наслідків, зокрема, права займатися оплачуваною діяльністю або вступати в освітні установи вищого рівня. Основною ознакою неформальної освіти – відсутність єдиних певною мірою стандартизованих вимог до результатів навчальної діяльності. Ця сфера освітньої практики зазвичай зорієнтована на поповнення знань і умінь в галузі аматорських занять, розваг, з метою розширити загальний кругозір й набути знань і вмінь, необхідних у побуті, у сфері міжособистісного спілкування, для компетентної участі в різних видах соціально значущої діяльності».

Неформальна освіта посідає проміжну позицію між полюсами формальної та інформальної освіти й на відміну від останньої є усвідомленою, певною мірою організованою й керованою. Функціонуючи поза межами формальної освіти, позбавлена жорстких правил і регламентів, неформальна освіта орієнтується на конкретні освітні запити різних соціальних, професійних, демографічних груп населення.

Головні характеристики неформальної освіти:

1. Неорганізоване навчання, немає жодного з параметрів, притаманних формальному навчанням.

2. Освіта, що здійснюється поза межами навчальних програм або навчальних закладів.

3. Неорганізоване навчання, програми і курси, завершення яких не обов'язково супроводжується отриманням сертифіката, який не забезпечує право займатися професійною діяльністю за профілем їх змісту. Зазвичай це аматорські заняття, захоплення в певній галузі науки або мистецтва, спрямовані на розширення світогляду.

4. Охоплює широкий діапазон соціальних та етнічних цінностей. Зокрема, права людини, толерантність, забезпечення миру, солідарність й соціальна справедливість, діалог поколінь, гендерна рівність, демократичне громадянство й міжкультурне вивчення.

Важливим впливовим чинником, що активно сприяє поширенню неформальної освіти, є формування нових вимог до результатів навчання. За таких умов монополія формальних навчальних структур втрачає силу й без неформальної освіти не зможе забезпечити гарантовану якість освітніх ресурсів.

Заклади неформальної освіти донедавна не визнавалися формальними навчальними закладами, проте на сучасному етапі розвитку суспільства знань потреба в неформальній освіті помітно зростає, а відтак постає питання щодо конкретизації місця і ролі цієї освітньої ланки. Тривалий час питання щодо чинності неперервної освіти та її співіснування з формальною викликало гострі суперечки. Однак обидві форми освіти, маючи певні відмінності, в жодному разі не заперечують, а, навпаки, доповнюють одна одну.

На відміну від формальної освіти, яка за сутнісним призначенням передбачає державні або недержавні форми управління і контролю, неформальна освіта здебільшого ґрунтується на рівні конкретних суб'єкт-суб'єктних відносин й фактично є поза межами державного регулювання. Неформальна освіта – це різні, гнучкі за організацією і формами освітні системи, орієнтовані на конкретні потреби та інтереси тих, хто навчається, має ознаки організованості, доповнюваності щодо попередньо набутих знань, може здійснюватися у будь-якому місці (відвідування клубів, гуртків, лекторіїв, секцій). Важливою ознакою є відсутність єдиних, певною мірою стандартизованих, вимог щодо організації та результатів навчальної діяльності.

Сутнісне визначення поняття неформальна освіта дорослих частково збігається з такими поняттями як додаткова та продовжена освіта. Проте саме неформальна освіта безпосередньо створює можливості задовольняти особистісні потреби й запити соціуму, мобілізуючи його природну здатність до самовдосконалення, внутрішнього духовного зростання. Водночас неформальна освіта стає умовою та спонукальним чинником цього зростання.

За таких умов однією з *важливих функцій неформальної освіти* стає уможливлення психологічного захисту від деструктивного впливу суспільства, оскільки у процесі розвитку власної пізнавальної активності, людина реалізує себе, своє позитивне ставлення до оточуючого світу, самої себе, інших людей. У такий спосіб доросла людина захищає себе від руйнівних тенденцій особистісної самореалізації в таких негативних видах діяльності як суперництво, агресія тощо.

Сьогодні система неформальної освіти у розвинених країнах посідає один щабель з формальною, а подекуди й вищий, оскільки саме тут людина знаходить оптимальні умови для творчого особистісного розвитку.

Одним із чинників, що активно впливають на поширення неформальної освіти в Україні, є формування нового типу задоволення, нових вимог до результатів навчання, освіти, розвитку особистості. Монополія формальних навчальних структур не має такої сили й без неформальної освіти вона буде неповною, не зможе забезпечити гарантовану якість освітніх ресурсів. Це можна пояснити постійними змінами на ринку праці, що передбачають постійне оновлення професійних компетентностей через зміни у професійній діяльності.

Специфіку системи неформальної освіти можна окреслити:

- відсутністю нормативних вимог щодо освітнього середовища (стандартів, навчальних планів, чітко окресленого часу й терміну навчання тощо);

- різновіковим складом суб'єктів навчання, які мають певний соціальний досвід, сформований тип соціальної поведінки;

- різною приналежністю до професійної сфери;

- гнучкою системою форм і методів навчання, що обумовлюють реалізацію індивідуальних освітніх потреб особистості.

Види неформальної освіти:

1. Професійні курси/тренінги – це тренінги та/чи семінари для працівників компаній, підприємств з підвищення кваліфікацій та/чи здобуття нових навичок. Професійні курси проводяться в короткі періоди. За цільовою аудиторією, професійні курси поділяються на корпоративні (за які платить працедавець) та індивідуальні (за які платить здобувач освіти).

2. Громадська освіта – освіта, що має на меті навчання населення країни виконання ролі громадянина, формування громадянської свідомості. Водночас громадянська освіта охоплює неформальні соціальні інститути (сім'ї, громади, бібліотеки, церкви, громадські організації, профспілки, спортивні команди, виборчі кампанії, ЗМІ тощо).

3. Онлайн-освіта – це інтернет-курси з великомасштабною інтерактивною участю та відкритим доступом до мережі

Інтернет. На додаток до традиційних матеріалів навчального курсу, такі як відео, читання, і домашніх завдань, МООС надає можливість використання інтерактивного форуму користувачів. Це одна з найновіших форм дистанційного навчання, що активно розвивається у світовій освіті.

4. Професійні стажування – навчання персоналу на робочому місці під керівництвом відповідальної особи після теоретичної підготовки або одночасно з нею з метою практичного оволодіння фахом, адаптації до об'єктів обслуговування та керування, набуття навичок швидкого орієнтування на робочому місці та інших прийомів роботи.

Неформальна освіта ґрунтується на трьох важливих принципах:

«*Вчитися в дії*» – отримання різних умінь під час практичної діяльності. Цей принцип реалізується на практиці насамперед, через велику кількість практичних вправ та обов'язкове опрацювання теоретичного матеріалу на практичному ґрунті (наприклад, через роботу в малих групах чи в рольових іграх).

«*Вчитися взаємодіяти*» – цей принцип передбачає навчання роботі в команді та спонукання до співпраці з оточенням.

«*Вчитися вчитися*» – отримання навичок пошуку та обробки інформації, а також умінь аналізувати свій досвід та здобувати з нього живі знання.

Інформальна освіта – це форми здобуття освіти, що є навмисними або свідомими, але не інституціалізованими. Вони менш організовані та структуровані, ніж формальна і неформальна освіта.

Поняття «інформальна освіта» зафіксовано у Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу і в перекладі означає «повсякденне, у потоці життя», тобто освіта спонтанна, здійснювана не за визначеною структурою і ліцензованими програмами.

Сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття інформальної освіти. Український дослідник І. Жукевич виокремлює такі причини цього:

– відносно нетривалий період існування концепції інформальної освіти (поняття остаточно введено у США в 1980-х рр. і в Європі у 2000-х рр., після видання «Меморандуму про неперервну освіту Європейського Союзу»);

– поняття трактується в контексті авторських позицій, авторських наукових шкіл, які іноді суперечать одна одній;

– інформальна освіта не може розглядатися поза контекстом формальної та неформальної освіти, оскільки вони становлять єдину освітню парадигму сучасного світу та являють собою сучасну систему освіти, сучасний освітній процес, однак дебати щодо визначення цих понять містять здебільшого суперечливі заяви про перевагу одного типу навчання над іншим;

– дефініція цього поняття (як і дефініція формальної та неформальної освіти) залежить від історично складених національних систем освіти.

Інформальну освіту розглядають як процес, що відбувається продовж всього життя, в якому кожен набуває поглядів, цінностей, навичок, знань з повсякденного досвіду й отримує освітній вплив із ресурсів свого середовища, починаючи від сім'ї та сусідів, від місця професійної діяльності, спілкування, ігор, бібліотеки та засобів масової інформації.

Головні позиції інформальної освіти – «навчання має відбуватись всюди» і «навчання має виходити з досвіду, здійснюватися через досвід». Зважаючи на це, інформальна освіта інколи розглядається як, власне, освіта «протягом усього життя», тобто неперервна освіта, яка охоплює усі можливі галузі знання і дає усім людям можливість повного розвитку особистості. Інформальна освіта у своїй парадигмі передбачає досягнення реальної рівності між людьми, залучення до інформаційно-освітньої діяльності все більшої частини дорослого населення.

Інформальну освіту іноді називають університетами життя – місцем, де ми навчаємося, часто не усвідомлюючи, що ми робимо. Під час розмови з друзями, близькими, колегами, випадковими людьми ми дізнаємося чогось нового. Намагаючись зробити щось вперше, людина також навчається. Навчанням можна вважати перегляд телевізійних програм, фільмів, відвідування музею, читання книг тощо. Різні курси, гуртки за інтересами, заняття в громадських об'єднаннях із метою збагачення знань також є видами інформальної освіти. Навчання через відвідування культурних установ, самонавчання також належать до інформальної освіти. Отже, в широкому сенсі людина навчається протягом всього життя.

С. Змейов розглядає інформальну освіту як таку, що відрізняється невисоким рівнем організації та може здійснюватися і на індивідуальному рівні (самоосвіта), і на груповому (на робочому місці чи в сім'ї). У процесі інформальної освіти відбувається становлення особистості, формування її професійних якостей та їх подальший розвиток.

У науковій літературі поряд із терміном «інформальна освіта» використовується термін «спонтанна освіта». О. Лазоренко визначає її як навчання у процесі повсякденної діяльності та спілкування. Спонтанна освіта не є структурованою щодо цілей навчання, часових обмежень або форм проведення, як і під час неформальної освіти, її учасники не здобувають певної офіційної кваліфікації.

Інформальна освіта – це індивідуальна пізнавальна діяльність людини, не структурована ні за програмними цілями, ні за тривалістю, це будь-яка освітня діяльність людини протягом усього життя: набуття різних цінностей, навичок і знань із повсякденного досвіду, спілкування (починаючи від сімейного спілкування та спілкування з колегами на роботі, і закінчуючи сучасними засобами інформації та комунікації), а також вплив соціального оточення. Саме інформальна освіта може ефективно вирішувати завдання формування життєвих установок людини, заповнення дефіциту її професійної компетентності.

З огляду на трансформаційні зміни, які зазнає сучасна освіта (масовість та збільшення доступності освіти; глобалізація освіти та посилення міжнародної конкуренції на ринку освітніх послуг; інтернаціоналізація освітнього простору тощо), інформальна освіта стає одним із стрижневих чинників особистісного та професійного розвитку дорослого.

Інформальна освіта має основні *характеристики*:

- освіта самостійного навчання, яка характеризується більшою мірою автономності, незалежності дорослого від зовнішніх дій (і несприятливих, і сприятливих);
- гнучка у проявах (за часом, місцем, формами та методами, змістом навчання).

Найбільш доцільною інформальна освіта є тоді, коли дорослий виявляє зацікавленість і відповідальність у навчанні, коли програма навчання не така складна. Умови ефективної інформальної освіти:

- наявність якісних і доступних джерел і засобів навчання;

– володіння дорослими навичками організації навчальної діяльності;

– кваліфікована допомога у навчанні тощо.

Віднедавна простежується тенденція щодо зближення та взаємного доповнення формальної, неформальної та інформальної освіти з огляду на інноваційну гнучкість та відкритість останніх та можливість трансформації у формалізований освітній простір технологічних здобутків, апробованих у межах неформальних та інформальних освітніх систем.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Розкрийте роль неперервної освіти у сучасних умовах.
2. Визначте чинники, що сприяли розвитку неперервної освіти в Україні.
3. Розкрийте основні цілі та завдання неперервної освіти.
4. Проаналізуйте місце освіти дорослих у структурі неперервної освіти людини.
5. У чому полягає сутність і завдання інформальної освіти?

Навчально-дослідні завдання

1. У практиці освіти дорослих на Заході широко застосовують різні поняття, які стосуються неперервної освіти:

- освіта дорослих – adult education;
- перманентна освіта – permanent education;
- тривала освіта – continuing education;
- освіта впродовж життя (довічна освіта) – lifelong learning;
- освіта, що відновлюється, – recurrent education;
- подальше навчання – further education;
- післядипломне навчання – postgraduate education;
- компенсаторне навчання – remedial education.

Запропонуйте своє тлумачення кожному поняттю. Що в них спільного? Чим, на ваш погляд, різняться ці поняття?

2. Проаналізуйте визначення неперервної освіти на основі аналізу різних підходів зарубіжних і вітчизняних вчених.

3. Доберіть необхідні джерела та віднайдіть інформацію для розкриття теми «Розвиток освіти дорослих в Україні у контексті реалізації міжнародних програм». Оформіть у вигляді статті / тез до збірника наукових праць.

РОЗДІЛ ІІ

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Тема 5

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

5.1. Освіта дорослих як соціальний інститут

Специфіка освіти дорослих є предметом дослідження різних наук: соціологічних (дорослі студенти / курсанти як особлива соціальна група, її статусно-рольові позиції у суспільстві), економічних (місце і роль освіти дорослих серед чинників, що формують та змінюють співвідношення на ринку праці та в економічній системі суспільства загалом), психологічних (вплив додаткової професійної освіти на показники психічного здоров'я, розвиток особистості у дорослому віці), філософських (освіта дорослих як особлива філософія буття у соціумі, філософські засади суспільства знань), медичних (роль і значення освіти для стану здоров'я дорослої людини, вплив знань, умінь і навичок на фізіологічні процеси дорослої людини), педагогічних (освіта дорослих як компонент системи освіти, розробка концепції і моделі освіти дорослих на методологічному, теоретичному, технологічному й діагностичному рівнях).

Оскільки освіта впродовж життя своїм змістовим наповненням у найбільшому ступені стосується дорослої людини звернемося до *трактування дефініції «освіта дорослих»*. М. Ноулз вважає, що поняття має три різних значення: широке, вузьке й сукупне.

У широкому розумінні – це процес навчання дорослих;

У вузькому розумінні – це комплекс організованих дій щодо навчання дорослих, які здійснюють багато закладів з метою досягнення специфічних цілей;

Сукупне значення об'єднує процеси й дії в ідею, яка реалізується в соціальній практиці, що й дозволяє розглядати освіту дорослих як *соціальний інститут* задля задоволення потреб дорослої людини в освіті, культурі, адаптації до соціуму.

Як свідчать результати соціологічних досліджень, у процесі економічних і соціальних перетворень, значна кількість дорослого населення втратила відчуття стабільності, віри у власні сили й можливості, що забезпечують успішність життєдіяльності. За таких умов саме освіта має відіграти головну роль у відновленні стабільності, динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної й побутової культури.

Для того, щоб означити потреби дорослого населення в поповненні системи професійних знань, зарубіжні вчені ввели спеціальне поняття «напіврозпад компетентності», яке окреслили як проміжок часу, за який рівень професійної компетентності (який може бути діагностований у різних галузях науки) знижується на 50 %. Найшвидше цей процес відбувається у представників медичної, освітньої галузі та у сфері управління.

Напіврозпад компетентності має не лише галузеву, а й індивідуальну специфіку; це залежить від структури самих професійних знань, частина з яких має більший період напіврозпаду (фундаментальні знання, знання соціально-гуманітарного змісту), частина – менший (переважно вузько-спеціалізовані інструментальні знання фахівця).

Окремі професії вимагають когнітивного й технологічного оновлення кожні 5 років. Це вказує на те, що після завершення професійної підготовки фахівець разом із професійною адаптацією має проходити професійну докваліфікацію. Інструментом вирішення цієї проблеми є формування здатності людини до навчання протягом усього життя. Це вимагає від фахівця розвинених навичок комунікації, прагнення до самовдосконалення. Крім того, необхідно створити умови для інституційного та позаінституційного отримання нових знань чи корекції наявного обсягу професійних знань залежно від завдань професійної діяльності.

Поняття освіти дорослих у зарубіжній науковій літературі корелює з такими поняттями, як «неперервна освіта», «продовжена освіта» (*continuing education*), «подальша освіта» (*further education*), «перманентна освіта» (*permanent education*), «освіта протягом життя» (*lifelong education*), «навчання протягом життя» (*lifelong learning*). Означені поняття виражають одну й ту ж саму концепцію – концепцію незавершеності освіти для кожної дорослої людини, спрямованої на саморозвиток. У межах зазначених понять поєднуються дві сторони освіти дорослих:

1) процес засвоєння нового досвіду у вигляді знань, умінь, навичок, тобто нового соціально-професійного досвіду;

2) процес побудови системи неперервної освіти як специфічного соціального інституту в суспільстві, який наділений певними функціями і відповідає соціальним запитам стосовно професійної стратифікації у соціумі.

Провідні чинники, що зумовлюють зростаюче значення освіти дорослих у сучасному соціумі:

1. Зміни в усіх сферах життя – головний елемент сучасності. Швидке удосконалення й ускладнення технологій, впровадження нової техніки, виробництво сучасних товарів, кардинальні зміни у виконанні певних видів робіт потребують відповідної кваліфікації, яку не може гарантувати здобута освіта, а отже, вимагають неперервного навчання фахівців. Система освіти дорослих, що ґрунтується на концепції розвитку освіти впродовж життя, може позитивно вплинути на світову економіку за рахунок підвищення якості кадрового потенціалу.

2. Світ перетворюється на ринок із високим рівнем конкуренції між країнами. Основним показником конкурентоспроможності національних систем освіти, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, є рівень розвитку систем перепідготовки персоналу як основи формування неперервної освіти.

3. Освіта стає більш затребуваною в період підйому економіки або її кризового стану. У період економічного зростання посилення ролі освіти дорослих обумовлено позитивними змінами (формування мотивації розвитку й саморозвитку особистості, можливості раціонального використання вільного часу). У період стагнації привернення уваги до освіти дорослих зумовлено необхідністю опанування нових професій, набуття нових навичок тощо.

4. Інтенсивне старіння населення вимагає обґрунтування нової філософії сприйняття цього феномену та стратегії забезпечення старості в життєвому циклі кожної особистості. Це підтримка і поширення активного старіння, коли продовжується економічно активний вік унаслідок когнітивної адаптації, набутої у результаті реалізації програм навчання старших дорослих.

5. Інтенсивне посилення міграційних процесів, що суттєво впливає на соціально-економічне і політичне життя, а також ринок праці багатьох країн. Досвід європейських країн показує, що ефективність політики інтеграції мігрантів у суспільство може бути досягнута через навчання. У багатьох європейських країнах для інтеграції та успішної адаптації мігрантів проводяться різноманітні заходи, серед яких важливе місце посідають різні навчальні програми.

Головні положення, що розкривають роль освіти дорослих в сучасному соціумі.

1. В умовах радикальної зміни ідеологічних переконань, соціальних уявлень, ідеалів і буття людей загалом саме освіта дорослих виконує стабілізуючу функцію й сприяє адаптації людини до нових умов.

2. Освіта дорослих є способом соціалізації дорослої людини і забезпечення наступності поколінь, середовищем спілкування й залучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки.

3. Освіта дорослих сприяє процесу розвитку дорослої людини як суб'єкта, забезпечує збагачення її духовності, світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів.

4. Освіта дорослих покликана допомогти дорослій людині побачити проблеми, суперечності цього світу, знайти нові комбінації відомих елементів і своєю діяльністю створити відсутні елементи, для того, щоб інсайт, творче осяяння уможливило нову діяльність задля творення культурних цінностей.

5. В умовах девальвації загальнокультурної компоненти, превалювання прагматично-утилітарних тенденцій освіта дорослих як сфера духовного виробництва виконує роль посередника між культурою й особистістю, яка здійснює вибір культурно-освітніх цінностей, культурних моделей, і у такий спосіб сприяє гармонізації і стабілізації сучасної соціокультурної ситуації.

Освіта дорослих як соціальний інститут виконує у суспільстві знань важливу місію і низку **функцій**:

Розвиваюча. Виявляється у реалізації потреби творчого зростання особистості, досягненні нею поставлених перед собою «акме», взаємовпливі особистісного й професійного зростання у процесі професійної та позапрофесійної діяльності.

Компенсаторна. Реалізується у процесі заповнення нестачі професійних знань – і недоотриманих у ході професійної підготовки (у коледжі, ЗВО, професійно-технічному навчальному закладі), і необхідних для виконання належних професійних обов'язків залежно від специфіки професійних ролей і професійного статусу.

Адаптивна. Вплив нових знань на швидку адаптацію до мінливого економічного і соціального середовища; взаємозв'язок отриманої додаткової освіти (докваліфікації, перекваліфікації) на адаптацію на новому робочому місці внаслідок зміни професії.

Інтеграційна. Реалізується в процесі входження фахівця в незнайомий чи малознайомий соціокультурний чи комунікативний простір у процесі мобільного поповнення знань про середовище, в якому доведеться працювати.

Ресоціалізаційна. Виявляється у здатності фахівця до ресоціалізації внаслідок зміни структури й змісту соціально-професійного середовища, зміни посади чи статусу, що визначає показники соціальної мобільності та соціальної адаптації.

Зв'язок освіти дорослих і ринку праці. Ринок праці стає дедалі складнішим і нестабільним, що зумовлюється такими чинниками: нові технології впливають на типи навичок, що необхідні людині на робочому місці; дорослі потребують підтримки у набутті нових навичок, підготовці до фізичних, психологічних, розумових потреб ринку праці; збільшується тривалість життя, тому старшому поколінню необхідна підтримка, якщо вони прагнуть залишатися на ринку праці; міграція в інші країни, а також із сільської місцевості у міську сприяє виникненню нових можливостей і проблем на ринку праці і в країнах реципієнтах, і в країнах донорах.

Освіта дорослих може суттєво допомогти окремим особам і країнам загалом адаптуватися до цих змін. Освіта сприяє активнішому розвитку навичок, а кваліфіковані люди

мають більше шансів знайти роботу, добитися кращих результатів, отримати вищу заробітну плату і простіше адаптуватися до ринку праці. На рівні державної економіки такі особисті переваги сприяють підвищенню продуктивності, активнішому розвитку підприємницької діяльності, збільшенню обсягів оподаткування та економічному зростанню країни загалом.

Освіта дорослих має й опосередкований вплив на ринок праці, а саме: сприяє зміцненню здоров'я; підвищує самооцінку і розширює можливості людей до організації свого життя. Такі переваги можуть виражатися у підвищеному задоволенні своєю роботою і підвищенні працездатності, що водночас сприяє ефективнішому функціонуванню ринків праці та соціальній згуртованості громадян.

Роль освіти дорослих у розвитку громадянського суспільства. У Гамбурзькій декларації з освіти дорослих (1997) зазначається, що освіта дорослих є одночасно результатом активної громадянської діяльності та умовою повноцінної участі в житті суспільства. Вона сприяє змінам у житті суспільства, але й структури громадянського і суспільного життя впливають на якість і доступність освіти дорослих. Допомогає громадянам ставати більш активними й ініціативними членами спільнот, розвиваючи життєво необхідні навички: стійкість, впевненість у собі, здатність вирішувати проблеми. Освіта дорослих сприяє формуванню у людей толерантного ставлення до різноманітності, уважного ставлення до проблем сталого розвитку, підвищення поінформованості про мистецтво, етику, культурне надбання.

В умовах соціальних змін, міграції та етнічного розмаїття освіта дорослих сприяє соціальній когерентності суспільства, заснованого на толерантності й довірі. Вона розвиває потенціал людей, надає їм знання, що необхідні для участі в політичному житті країни, регіону. Програми поширення грамотності серед дорослого населення сприяють формуванню демократичних цінностей, навичок мирного співіснування і зміцнення обцинної солідарності. Освіта дорослих розширює можливості знедолених груп населення, поліпшує їх соціальні зв'язки, розвиває навички взаємодії та комунікації.

Потенціал освіти дорослих у сприянні освіти жінок та найбільш уразливих категорій дорослого населення. Соціальний розвиток і розвиток спільноти багато в чому залежить від

активності жінок. У жінок часто не має достатньо можливостей для участі у програмах освіти дорослих, вони мають обмежений доступ до подальшої професійної підготовки на робочому місці, зазвичай, відсутня справедлива оцінка їхнього потенціалу. Тим часом, саме за допомогою освіти дорослих можна покращити увагу молоді та людей старшого віку до проблеми гендерної рівності й заходів задля її забезпечення.

Соціологічні дослідження вказують на те, що найбільш ізольовані й бідні групи населення цілеспрямовано виключаються з програм освіти дорослих. Наприклад, з-поміж категорій населення, яких найважче охопити програмами освіти дорослих, вважаються особи з інвалідністю, особи, що страждають на хронічні захворювання, або такі, що зазнають труднощів у процесі навчання.

В освіті дорослих простежуються позитивні **зміни**:

1. Розгалуження цілей і напрямів освіти, розширення її функцій (серед відомих й усталених цілей і функцій – соціальної, адаптивної, інформативної важливого значення набувають такі цілі, як відновлення стабільності, динамічного розвитку суспільства, саморозвиток особистості, розвиток її громадянської позиції, професійної, побутової сфер; серед нових напрямів освіти дорослих, що тільки набувають поширення в нашій державі, але відомі в європейських країнах, – освіта людей похилого віку, навчання людей з особливими потребами, освіта осіб позбавлених волі).

2. Урізноманітнення освітніх послуг, які надають дорослим на фірмах, корпоративне навчання, короткотермінові курси і семінари, навчання на підприємстві, а також поширене нині приватне навчання (наприклад, навчання іноземним мовам, керуванню автомобілем тощо).

3. Трансформація чинних структур освіти дорослих у більш гнучкі, відповідні до сучасних вимог (створення поліфункціональних Центрів освіти дорослих, об'єднання гуртків за інтересами в Університети для людей третього віку, модифікація курсів підвищення кваліфікації тощо).

4. Участь суб'єкта навчання у виборі освітнього напрямку, відборі й структуруванні змісту навчання, його форм, технологій, темпу навчання, активне використання сучасних інформаційних технологій.

Зміни в сфері освіти дорослих пов'язані з соціальними процесами та мають характер тенденцій.

Термін «тенденція» (лат. *tendentia* – схильність, прагнення, направленість) визначають як: напрям або розвиток чогось; прагнення, намір, притаманний, людині або явищу; скерованість у поглядах чи діях; характерні цілеспрямовані процеси, що супроводжують певне явище.

Основні тенденції освіти дорослих:

1. Зміна концепції освіти дорослих від функціонально-професійної підготовки до розвитку особистості.

2. Еволюціонування знання у важливе вартісне джерело інформаційного суспільства.

3. Концептуальна тенденція неперервності освіти дорослих.

Провідною тенденцією сучасної освіти дорослих є трансформація, розширення її змістового поля. Освіту дорослих перестають ототожнювати тільки з формальним навчанням. Будь-яка діяльність сьогодні трактується як освітня, якщо вона має на меті змінити установки й моделі поведінки особистості шляхом озброєння новими знаннями, вміннями і навичками. Відбулася інституціоналізація різних, зокрема не існуючих раніше, форм освіти. Так, за даними Інституту ЮНЕСКО, у розвинених країнах світу кількість дорослих учасників освітніх програм поза межами формального навчання набагато перевищує кількість дітей і підлітків, які навчаються; розмаїтою освітньою й просвітницькою діяльністю охоплено понад половину дорослого населення.

Тенденція зміни концепції освіти дорослих від функціонально-професійної підготовки до розвитку особистості. Донедавна освіту дорослих розглядали звужено, переважно задля забезпечення суто економічного зростання й підвищення шансу на працевлаштування. Сучасна місія освіти дорослих значно ширша і полягає в залученні громадян до повноцінного багатоаспектного суспільного життя не лише на ринку праці. Адже потреба навчатися впродовж життя дедалі виразніше відіграє головну роль у відновленні стабільності, динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної, побутової сфер. Освіта дорослих в усіх її вимірах – формальна, неформальна, інформальна, – спрямована на саморозвиток особистості.

Тенденція еволюціонування знання у важливе вартісне джерело інформаційного суспільства. У суспільному розвитку дедалі виразніше виявляється факт, що джерелом прибутку стають знання, інновації та форми і засоби їх практичного впровадження. Знання посідають повідні позиції в економічному розвитку, а відтак радикально змінюється роль освіти в структурі суспільного життя та співвідношення таких сфер, як освіта і економіка. Ще у 70-х рр. минулого століття більшість керівників американських корпорацій розглядали витрати на навчання як прибуткові капіталовкладення, а відділи розвитку персоналу й навчальні центри – як структурні підрозділи, що беруть активну участь у створенні прибутку. Так, у 80-х рр. ХХ ст. американські корпорації витрачали на освіту і професійну підготовку свого персоналу понад 60 млрд доларів, а на підприємствах, які їм належали, навчалася близько 8 млн осіб – приблизно стільки студентів налічували вищі навчальні заклади США. Один із варіантів оцінювання прибутку, заснований на теорії людського капіталу, за яким знання й кваліфікація найманих робітників є капіталом, що дає прибуток, а витрати часу й засобів на здобування знань і навичок – інвестиції в нього. Сфера освіти дорослих переплітається з економічною сферою суспільства.

Концептуальна тенденція неперервності освіти дорослих. У сучасному світі акцентується на пролонговане засвоєння особистістю соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок освітньої системи; створення умов для освіти людини протягом усього її життя; забезпечення наступності та послідовності між усіма ланками освіти.

У світовій теорії і практиці освіти дорослих сформульовано основні **принципи**, на засадах яких й відбувається розвиток цього освітнього напрямку:

- нові базові знання і навички для усіх;
- збільшення інвестицій у людські ресурси;
- інноваційні методики викладання і навчання;
- нова система оцінювання набутої освіти;
- розвиток системи консультування; наближення освіти до особистості.

Освіта дорослих є одним із важливих чинників впливу на життєдіяльність соціуму, усі його структурні елементи.

Вона є засобом регулювання соціальної поведінки, засобом соціального контролю та інструментом стабілізації соціокультурної ситуації. У контексті міжнаціональних проблем, освіта дорослих стає важливим цивілізованим (ненасильницьким, гуманістичним і демократичним) чинником гармонізації етнічних, культурних, релігійних, політичних, міжнаціональних і міждержавних відносин.

5.2. Психолого-педагогічні основи організації освіти дорослих

Освіта дорослих за своєю психологічною природою є процесом, через який доросла людини поєднує власний індивідуальний досвід, накопичений у практичній діяльності, з колективним досвідом інших людей, з узагальненим у науці і культурі широким соціальним досвідом.

Головне, чим відрізняються освіта дітей та освіта дорослих – це досвід та його використання в освіті. Саме досвід дає людині дорослість і зрілість, він також породжує проблеми, які дорослі прагнуть вирішити у процесі навчання. Дорослий учень сприймає освітній процес як засіб для вирішення власних труднощів у реальному житті. Це стало основою емпіричної теорії навчання (Е. Гуссерль, А. Нокс, Д. Колб, Р. Фрай, П. Джарвіс, Д. Шон, М. Ноулз та ін.). Сприйняття, пам'ять, мислення відображають індивідуальний досвід, який формує, шліфує, моделює психологічні процеси.

Аналіз тенденцій, які прослідковуються у практиці роботи різних інститутів освіти дорослих, дає змогу виділити дві основні ідеї, які розробляються у світі: перша стосується організації змісту навчання дорослих. У вирішенні цього питання простежується прагнення до проблемної побудови змісту навчання, що ґрунтується на відтворенні (моделюванні, імітації) у навчанні типових практичних ситуацій, притаманних для реальної діяльності дорослих. Орієнтація на реально значущі для дорослих проблеми впливає на зацікавленість та активне ставлення дорослих до змісту навчання.

У процесі вирішення практичних проблем у дорослих учнів формується вміння виявляти у практичній ситуації проблему, шукати необхідну для її вирішення інформацію, про-

гравати можливі альтернативи, приймати рішення, виконувати його, оцінювати отримані результати. Розвивальний ефект такого навчання залежить від того, у якому ступені воно дозволяє формувати відкритість людини до нового; реалізм у сприйнятті світу таким, яким він є, в усій його різноманітності, суперечливості та складності; дивергентність мислення, здатність розглядати явища з різних боків, бачити альтернативні рішення; гнучкість мислення, долання сформованих стереотипів; критичний аналіз досвіду, вміння робити висновки з минулого.

Проблемний підхід до навчання, який базується на моделюванні практичних ситуацій, реалізується через такі форми і методи, як аналіз практичних ситуацій, групові дискусії, розв'язання конструктивних задач, розробка проєктів, ділові ігри, мозковий штурм, синектика тощо. У цьому контексті по-новому розглядається роль теоретичних знань, їх особистісне значення для дорослих учнів. Для ефективного вироблення рішень необхідно володіти певними принципами розв'язання таких задач, критеріями їх оцінки, пояснювальними схемами, тобто тими засадами, які можна отримати з відповідної теорії, в її узагальненнях, категоріальних структурах, методології. Теоретичні знання починають виступати для дорослої людини засобом регуляції практично значущих рішень.

У навчанні дорослих простежується ще одна властива тенденція – зростаючий інтерес до організації різних форм спільної (групової) навчальної діяльності, в основі якої є спілкування, взаємодія, комунікації дорослих. Форми навчання дорослих (групові дискусії, ділові ігри тощо) передбачають активну участь дорослих у колективному обговоренні проблем, у спільній роботі з вироблення рішень, у програванні розмаїтих ролей і функцій (генератора ідей, критика), у спільному аналізі та осмисленні результатів. Водночас не заперечується роль традиційних занять (лекція, семінар, практичне), але вони розглядаються у загальній системі взаємодії між учнями (і викладачем). Принцип діалогізму, притаманний для цієї системи, передбачає:

– переосмислення функцій лекційних занять стосовно інших форм навчання (лекція з метою загальної орієнтації учнів у проблемі, яка вивчається; лекція з метою узагальнення того,

що пропрацьовано у груповій та індивідуальній навчальній діяльності);

– вимагає такої побудови змісту лекції, який би відображав процес вирішення проблеми, альтернативні підходи до неї, дискусійні питання, тобто визначає внутрішній діалогізм у монологічному викладі лекційного матеріалу.

У системі освіти дорослих застосовуються традиційні лекції, семінари, практичні заняття, але найдієвішими є ділові ігри та тренінги. У пам'яті залишається 10 % почутого, 50 % побаченого у процесі спілкування і до 100 % того, що людина виконала сама. У діловій грі відбувається прискорене оволодіння соціально-професійними ролями, варіюються різні способи поведінки особистості у реальних ситуаціях, створюються умови для вільного і позастатусного інтертипного інформаційного обміну. Стимулюється позитивна мотивація до навчання, оскільки інтертипний інформаційний обмін спонукає людину до постійного вдосконалення.

5.3. Сутність і специфічні особливості андрагогічного процесу

Для подолання кризи освітньої парадигми, яка найбільш гостро відчувається в освіті дорослих, необхідно переосмислити її основи, розуміння сутності освітнього процесу.

Андрагогічний процес характеризується організованим і цілеспрямованим навчанням та освітою дорослої людини при її конструктивній участі на всіх етапах.

Рушієм андрагогічного процесу є усвідомлення особистістю невідповідності реальних можливостей та потреб, розриву між потрібним рівнем освіти і реально досягнутим.

Андрагогічний процес (освітній процес стосовно дорослих) має специфічні особливості й вимагає осмислення його принципів, мети, завдань, змісту, організації діяльності, технологій реалізації.

Відмінності між андрагогічною і педагогічною моделями навчання потребують осмислення та систематизації.

Андрагогічна модель навчання формується зі свідомого прагнення людини до самореалізації, самостійності, самоуправління. Людині належить основна роль у процесі нав-

чання; вона має життєвий досвід (побутовий, професійний, соціальний), який може бути джерелом навчання і самої людини, і колеги; людина навчається для вирішення важливої життєвої проблеми і для досягнення конкретної мети; розраховує на негайне використання отриманих під час навчання вмінь, навичок, знань. Навчальна діяльність значною мірою визначається часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними чинниками, які можуть обмежувати процес навчання або сприяти йому; процес навчання організований на всіх етапах: планування, реалізація, оцінювання, корекція.

Таблиця 5.1

Порівняння педагогічної та андрагогічної моделей
(за М. Ш. Ноулзом)

Параметри	Педагогічна модель	Андрагогічна модель
Самосвідомість учня	Усвідомлення залежності	Усвідомлення зростаючого самоуправління
Досвід учня	Мала цінність	Багате джерело навчання
Готовність учня до навчання	Визначається фізіологічним розвитком і соціальним примусом	Визначається завданнями розвитку особистості й оволодіння соціальними ролями
Застосування отриманих знань	Віддалене, відстрочене	Негайне
Орієнтація у навчанні	На навчальний предмет	На вирішення проблеми
Психологічний клімат	Формальний, орієнтований на авторитет	Неформальний, орієнтований на взаємодію
Планування навчального процесу	Викладачем	Спільно з учнями
Визначення завдань навчання	Викладачем	Спільно з учнями
Формулювання цілей навчання	Викладачем	Спільно з учнями
Побудова навчального процесу	Логіка навчального предмету, змістові одиниці	Залежно від готовності учнів до навчання, проблемні одиниці
Навчальна діяльність	Технологія формування знань	Технологія пошуку нових знань на основі досвіду
Оцінка	Викладачем	Спільне визначення нових навчальних завдань, спільна оцінка програм навчання

Функціонування будь-якої освітньої моделі підпорядковане певній освітній меті. Освітня мета залежить від різних чинників: державної освітньої політики, рівня розвитку суспільства тощо.

Мета навчання в андрагогічній моделі зорієнтована на переосмислення сформованої системи знань, умінь, навичок, досвіду; розвиток критичного, творчого мислення. Цілі навчання дорослих є конкретними, чіткими, пов'язаними з соціально-психологічними, професійними, побутовими, особистісними проблемами, умовами, уявленнями про подальше застосування отриманих знань, умінь, навичок та якостей. Така специфіка цілей навчання в андрагогічній моделі зумовлює те, що головна роль в організації процесу навчання належить дорослому учню як рівноправному суб'єкту.

Особливістю андрагогічної моделі навчання є підготовка учня до самостійного оволодіння новою технікою, технологією, самостійного розвитку професійних компетенцій, які будуть основою професійного саморозвитку. Особлива увага приділяється:

- 1) розвитку інтересів і переконань, що сприяє адаптації людини до змін у житті;
- 2) розвитку здатності застосовувати отримані знання з метою вдосконалення діяльності;
- 3) розвитку особистості у процесі навчання;
- 4) розвитку навичок самоосвіти і саморозвитку.

Андрагогічний підхід до навчання передбачає врахування психофізіологічних особливостей, професійних знань, життєвого досвіду та соціальних характеристик учня і містить *обов'язкові складові*:

- формування реальної проблеми, що провокує навчання і вдосконалення власних знань і вмінь;
- формування реальної потреби у спільній діяльності з обміну досвіду;
- орієнтація на вирішення конкретної життєвої / професійної проблеми;
- алгоритмізація готовності фахівця до навчання через усе життя з врахуванням анатомо- і психофізіологічних особливостей і можливостей;

– критична оцінка студентом, виявлення позитивних і негативних аспектів у програмі запропонованого процесу навчання, корекція навчальних програм і процесу їх реалізації, досягнутих результатів із позиції освітніх потреб учня.

Андрагогічна парадигма вимагає виявлення і врахування фізіологічних і психологічних особливостей дорослих учнів, оскільки вони впливають на особливості їх пізнавальної і навчальної діяльності. При організації навчання дорослих здійснюється:

- попередня психолого-андрагогічна діагностика дорослих учнів;
- планування процесу навчання з врахуванням психологічних особливостей учнів;
- створення умов реалізації процесу навчання, побудованого на особистих досягненнях сформованих особистостей і фахівців.

Головна відмінність психолого-андрагогічної діагностики полягає у тому, що вона є важливим, самостійним і відносно тривалим етапом процесу навчання, на якому здійснюється велика, складна, ретельна попередня спільна робота дорослих учнів й андрагогів. Діагностика проводиться перед початком процесу навчання та на нього виділяють доволі багато часу.

На етапі психолого-педагогічної діагностики здійснюють такі операції: визначення освітніх потреб учня; виявлення обсягу і характеру його життєвого і професійного досвіду; визначення фізіологічних і психологічних особливостей; виявлення когнітивного і навчального стилів учня. Виконання цих операцій дає змогу отримати чітке уявлення про основні індивідуальні особливості учнів, відповідно до яких необхідно формувати процес навчання.

Така ідеологія навчання дозволяє андрагогу та дорослому учню ефективніше організувати процес навчання, досягати відчутних результатів у навчанні та розвитку особистості учня.

Навчання дорослих має свої особливості: дорослі учні свідомо підходять до здобуття освіти; цінують свій час; очікують від навчання конкретних результатів. Вони – активні, самостійні, схильні до самоуправління, відіграють визначальну роль у реалізації процесу навчання та у визначенні його основних параметрів.

Основні положення, на яких ґрунтується андрагогічна модель навчання:

1. *Учневi належить провiдна роль у процесi навчання.*
2. *Дорослий учень прагне до самореалiзацiї, до самостiйностi, до самоуправлiння та усвiдомлює свою здатнiсть до цього.*
3. *Дорослий учень має життєвий (соцiальний, професiйний, побутовий) досвiд, який може бути використано як важливе джерело навчання i його, й iнших.*
4. *Доросла людина навчається з метою вирiшення важливої життєвої проблеми i досягнення конкретної мети.*
5. *Дорослий учень розраховує на невідкладне застосування отриманих у процесi навчання знань, умiнь, навичок, якостей.*
6. *Навчальна дiяльнiсть дорослого учня у значному ступенi детермiновано часовими, просторовими, побутовими, професiйними, соцiальними факторами, якi можуть i обмежувати, i сприяти процесу навчання.*
7. *Процес навчання дорослого учня здiйснюється у виглядi спiльної дiяльностi того, хто навчається i того, хто навчає на всiх етапах навчання: планування, реалiзацiї, оцiнювання, корекцiї.*

Спiльна дiяльнiсть, яка б вiдображала у навчаннi реальну колективну дiяльнiсть дорослих, дає змогу дорослим учням не тiльки обмiнюватись iнформацiєю, але й адекватнiше – з позицiї iнших – оцiнювати свої сильнi i слабкi сторони. У процесi спiлкування доросла людина отримує можливiсть об'єктувати перед iншими виробленi в його досвiдi iдеї i методи, зiставляти їх з iдеями i методами iнших, пiдтвердити, збагатити або перебудувати те, що сформувалось в iндивiдуальному досвiдi. Рефлексивне ставлення людини до власного досвiду, його усвiдомлення i переоцiнка є необхідною умовою розвитку цього досвiду.

Цiкавою є **класифiкацiя дорослих учнiв** вiдповiдно до їх способiв навчання.

До *першої групи* входять учнi, якi дотримуються принципу конкретної логiчної послiдовностi. Вони отримують iнформацiю з безпосереднього досвiду, цiнують порядок, логiку, послiдовнiсть, безпосереднi вказiвки, їм подобається чiтко органiзована презентацiя матерiалу, спокiйна обстановка.

Другу групу формують учні, які віддають перевагу абстрактній хаотичності. Вони цінують навчання загалом, але вважають, що ліпше отримувати інформацію в неорганізованому, хаотичному вигляді.

Третя група – учні, які навчаються за принципом абстрактної логічної послідовності. Вони мають велику кількість різних концептуальних уявлень, на тлі яких вибудовують те, про що читають, що бачать або чують у графічній або образній формі.

Четверту групу утворюють учні, яким притаманний принцип конкретної хаотичності. Вони демонструють схильність до експериментування; навчаються завдяки пробам і помилкам, успішно працюють у малих групах, демонструючи високу ступінь самостійності.

Водночас багато дорослих учнів відчують труднощі у навчанні. Передусім це пов'язують із неготовністю до змін та певними психологічними чинниками: хвилюванням за свій авторитет, побоюванням виглядати некомпетентними серед колег, усталених поглядів на роль учня. Складність навчання дорослих загострюється й відчутним впливом старої парадигми навчання, з притаманними недоліками, такими як догматичний стиль навчання, монологічна форма проведення занять, орієнтація на засвоєння готових знань. Особливе значення у навчанні дорослих має досвід попереднього шкільного і професійного навчання. Він і позитивно, і негативно впливає на подальшу освіту. Один із головних постулатів андрагогічного процесу, окрім різних аспектів навчання дорослих вимагає обережного використання критики учасників процесу навчання, забезпечення свободи думки, поваги плюралізму життєвих позицій.

5.4. Основні закономірності та принципи навчання дорослих

Доведено, що ефективність навчання дорослих залежить від багатьох чинників: мотивації, рівня підготовленості, прагнення навчатися, підвищувати свій професійний рівень, а відтак вимагає різних підходів у реалізації цілей навчання. Дорослі люди прагнуть навчатись, якщо реально вбачають

необхідність навчання та можливість використати його результати для поліпшення своєї діяльності. Зазвичай дорослі активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та намагаються підпорядкувати процес навчання власним цілям і задачам.

У навчанні дорослих найбільшого успіху можна досягти, якщо організувати і здійснювати цей процес на основі **закономірностей навчання дорослих** – *суттєвих, об'єктивних, повторюваних зв'язків і залежностей, які виявляються у процесі навчання дорослих:*

Навчання залежить від мотивації.

Активність дорослих учнів у навчальному процесі значною мірою залежить від конструктивної мотивації. Для навчання дорослої людини мотивація – це не тільки сукупність мотивів, велику роль відіграють й ситуативні фактори (вплив інших людей, специфіка діяльності й ситуації тощо). Так, мотивація – це сукупність усіх факторів (і особистісних, і ситуативних), які спонукають до активності (діяльності) людину. У дорослої людини мотивація виявляється у постановці цілей, підтриманні уваги протягом діяльності, докладанні зусиль й наполегливості в досягненні. Мотивація управляє діяльністю, спонукальною причиною якої стає потреба дорослої людини, суб'єктивна ймовірність успіху, а також індивідуальна оцінка досягнень. Доросла людина очікує від навчання не тільки нових знань, але й прагне через навчання до самореалізації, шукає відповіді на запитання, що стосуються її життя.

Існують можливості примусити дорослу людину вчитися, але змусити її вчитися із задоволенням можна тільки через формування у неї відповідної мотивації. Водночас і до вивчення мотивації навчання доцільно підходити саме з погляду її формування. Результати вивчення мотивації можуть стати вихідною позицією для створення засобів її формування, розвитку або корекції наявної мотиваційної сфери.

Мотивування навчальної діяльності дорослих учнів є важливою складовою навчання дорослих. Мотивація навчання забезпечується через змістовну діяльність, актуальність тематики, можливість самопізнання й самооцінювання, використання розмаїтих методів, форм, засобів, практичну значущість навчання, можливість взаємодії, колегіальну підтримку тощо.

Реалізація цих підходів відбувається у конкретних ситуаціях – ситуаціях визнання, успіху, емпатії, колективного обговорення, логічного спілкування, самооцінювання, самоаналізу, самостійного зіставлення і порівняння.

Впливає на мотивацію навчання й організація навчального процесу, що також має враховувати специфіку дорослих учнів. Другорядними, але також важливими мотивами для дорослих, є очікування задоволення від спілкування, нових знайомств, змін у напруженому ритмі життя.

Навчання залежить від врахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається.

Ця закономірність акумулює усі зв'язки і залежності у процесі навчання дорослих й ґрунтується на них. Вона вказує на важливість врахування у навчанні більш широкого спектра відмінностей й індивідуального, й особистісного характеру. До індивідуальних особливостей належать вік, стать, тип вищої нервової діяльності, стан здоров'я, стан аналізаторів та інші характеристики природного, біологічного розвитку людини. До особистісних відмінностей належать особливості характеру, інтересів, мотивів, спрямованості, цінностей, досвіду, поглядів і переконань.

Для реалізації цієї закономірності у процесі навчання застосовуються різні методи виявлення індивідуальних особливостей дорослих учнів, від простого спостереження за поведінкою й діяльністю учасників, опитування, анкетування, до аналізу продуктів їхньої індивідуальної діяльності, створення нескладних експериментальних ситуацій природного характеру. Застосування методів активного навчання дає можливість насичувати навчальну діяльність формами роботи, які висвітлюють відмінності характеру, темпераменту, мотивів, інтересів, захоплень дорослих учнів.

Дорослі учні суттєво відрізняються від школярів. Маючи певний життєвий досвід, дорослі учні впливають на організацію і протікання процесу навчання через особистісні особливості, інтереси, уподобання, здатності, знання, звички, навчальні стилі, досвід попереднього навчання тощо.

Є різні підходи до визначення і врахування навчальних стилів дорослих. Дослідники виділяють візуальний, аудіальний і кінестетичний стилі навчання. Важливо враховувати

особливості сприйняття інформації, яким віддають перевагу дорослі учасники процесу навчання.

Оснoву індивідуального підходу утворює діагностика того, хто навчається, аналіз його життєвого і професійного досвіду, соціального статусу, особливостей взаємин у колективі тощо. Попереднє анкетування, інтерв'ю, бесіди, спостереження дозволяють побудувати соціально-психологічний портрет дорослого учня.

Навчання залежить від активного залучення усіх суб'єктів навчання до співпраці.

Урахування досвіду та особливості навчальної діяльності мають значення для вибору методів навчання, форм, засобів навчання, але не гарантують активного включення дорослих учнів у навчальний процес. У процесі навчання кожен учасник повинен мати можливість висловлюватися, брати участь в обговореннях, рольових і ділових іграх, виконанні практичних завдань, «мозкових штурмах», визначенні правил поведінки, розпорядку та в інших видах роботи. Природний рівень активності кожної людини є різним, але саме від майстерності педагога залежить створення умов для активного залучення учасників у процес навчання.

Ефективність навчання зумовлена облаштованістю аудиторії, кількістю та якістю роздаткового і демонстраційного матеріалу та інших засобів навчання.

Ефективність навчання залежить від створеної атмосфери комфорту й взаємоповаги.

Атмосфера в аудиторії значно впливає на мотивацію та активність дорослих учнів, полегшує усвідомлення розвитку необхідних професійно значущих рис, активізує процеси творчості й пізнання. Діяльність андрагога має спрямуватися на створення сприятливого психологічного клімату на заняттях. Досягається це, насамперед, через поведінку андрагога, який має підтримувати активність, міркування і висловлювання різного характеру, не робити зайвих зауважень, критикувати або ж принижувати. Андрагог має, крім заохочення до виконання навчальних завдань, зміцнювати впевненість дорослих учнів у своїх силах, їх позитивну самооцінку.

Дорослі, побачивши аудиторію та столи, за якими вони будуть навчатися, приймають психологічну позицію «Я – дити-

на», очікують вказівок, не хочуть висловлювати свою думку, можуть дратуватись і нервувати, коли їх залучають до колективної комунікації, поводять себе як діти. Цей стан необхідно долати на початку навчання, організовуючи особливим способом простір: столи мають бути розставлено не для сидіння «у потилицю», а для групової роботи; усунути трибуну, як бар'єр між викладачем і групою; підготувати опорні конспекти зі схемами для роздумів, обговорень. Забезпеченню рефлексивного режиму сприяє завершення кожного етапу групової роботи обговоренням її процесу і результату: які були труднощі у комунікації, який отримали результат.

Поняття сприятливої атмосфери охоплює якісне освітлення приміщення, зручні меблі, наявність місця для пауз, питної води, виділення часу на перерви – усе це суттєво допомагає створити атмосферу, в якій можна ефективно працювати.

Атмосфера залежить від педагогічних працівників, їх поведінки, організованості та старанності. Кожен суб'єкт навчального процесу також робить свій внесок у створення сприятливого мікроклімату. Велику роль відіграють відповідальність, толерантність, культура поведінки й повага до інших, моральні цінності й переконання всіх дорослих учасників процесу навчання.

Навчання дорослих є практичним і спрямовується на вирішення проблеми.

Суть цієї особливості навчання дорослих полягає у забезпеченні у процесі навчання дорослих учнів інтеграції здобутих знань, умінь і навичок у ефективне розв'язання життєвих і професійних проблем. Для досягнення цього важливим є ретельне планування навчального процесу, що забезпечується відповідною деталізацією матеріалу з тим, аби жодний важливий аспект або дія не були пропущені. Необхідно звертати увагу на формування практичних навичок, які будуть застосовуватися у подальшій діяльності дорослого учня. Спеціальний відбір завдань, вправ, формулювання спонукальних питань, перевірка якості виконання завдань, презентація результатів роботи в групах, які здійснюють самі учасники, уможливають вироблення певних навичок, які допоможуть у реальних ситуаціях.

Важливо постійно встановлювати зворотний зв'язок, який дає змогу конкретизувати практичні потреби тих, хто навчається, та вносити відповідні корективи, зміни.

Беручи до уваги вікові особливості дорослих учнів, їхню досвідченість, розвинену самосвідомість, викладач-андрагог може досягти успіху у навчальній діяльності за умови забезпечення практичної значущості змістових й методичних аспектів своєї роботи. Створюючи проблемні ситуації, стимулюючи розумові операції, міркування, практичні дії, андрагог робить навчання потрібним, вагомим для дорослих, вони одержують задоволення від навчального процесу і стають повноправними суб'єктами навчання.

Ефективність навчання дорослих учнів залежить від створення умов для їх максимальної активності.

Перелік цих умов охоплює питання планування навчальної діяльності з врахуванням потреб кожної особистості, потреб організації, компетентності та професіоналізму педагогів, підтримки і розуміння з боку адміністрації й колег. Сюди також входять узгодження навчальної діяльності з основними принципами навчання дорослих, орієнтація на чітку постановку мети, визначення і прогнозування конкретних результатів і труднощів цієї діяльності.

Важливою умовою роботи з дорослою аудиторією є застосування тільки випробуваних технік, технологій, видів і методів, опора на використання практичного досвіду учасників, розвиток лідерських навичок, використання стимулів і нагород, забезпечення зворотного зв'язку, звітності й оцінювання. За умови їх комплексного використання значно поліпшується вплив на цілісність моделей навчальної діяльності, успішність засвоєння дорослими учнями відповідних умінь і звичок.

Професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації та інші види навчальної діяльності дорослих набувають більшої ефективності за умови, коли вони самі беруть участь у плануванні цілей, видів та кінцевих результатів діяльності. Спланована за їх участю навчальна діяльність стає для дорослих учнів більш осмисленою і виконується з більшою готовністю та активністю. Досягається це шляхом обговорення планів, намірів, запитів, потреб, колективного відбору найефективніших форм роботи, визначення зручних термінів, сприятливого режиму роботи.

За умови комплексного урахування цих компонентів навчальної діяльності, а також попередженні можливих труднощів у проведенні навчання, воно стає максимально ефективним.

Навчання дорослих має:

- відповідати актуальним потребам дорослих;
- бути придатним для практичного використання в діяльності дорослих;
- створювати можливості для професійного та особистісного зростання;
- стимулювати дорослих до активної навчальної діяльності;
- враховувати попередній досвід дорослих учнів;
- заохочувати дорослих учнів до аналізу (рефлексії) набутого досвіду, досягнень і труднощів;
- приносити дорослим учням задоволення.

Важливою умовою ефективності навчання дорослих є чітке визначення його цілей і завдань.

Що більш конкретно й визначено завдання й сплановано результати навчання, то більшого вдається досягти. Завдання мають враховувати потрібні знання, уміння, навички, а головне, бути зорієнтованими на відповідну (вікову, професійну тощо) групу дорослих учнів. Цілі й завдання треба диференціювати залежно від загальної стратегії навчання, а також конкретизувати відповідно до окремих змістових складових або цілей навчання. Формулюючи цілі й завдання, необхідно враховувати інтереси аудиторії, вносити відповідні зміни й доповнення й досягти додаткових цілей у результаті роботи. За таких умов навчання дорослих зміцнює позитивне ставлення до навчання, активізує пізнавальну діяльність, підвищує відповідальність учасників занять, сприяє формуванню позитивної самооцінки.

Основоположні принципи, якими необхідно керуватися при організації навчання дорослих, розробляються з урахуванням усіх особливостей дорослих учнів та закономірностей їх навчання. Організація навчальної діяльності дорослої людини ґрунтується на **сукупності принципів**, провідними з яких є:

Принцип рівності. Організатор навчання є рівноправним учасником процесу навчання. Він організовує й веде бесіду,

налаштовує аудиторію на можливість обговорення будь-якої інформації. Обов'язковою умовою є повага до позицій аудиторії, право на особисту думку, урахування життєвого досвіду тих, хто навчається.

Принцип активної творчості. Оскільки попередній досвід учасників навчання впливає на стереотипи, аудиторію необхідно підготувати до сприйняття нового знання, генерації свіжих ідей; створити творчу атмосферу в групі, коли нове знання не тільки обговорюється, але й самостійно формулюється. Для цього важливими є цікава наочність, обговорення у мікрогрупах, поєднання непоєднуваного, рух, музика тощо.

Принцип особистості. Заняття відбуваються за універсальною схемою, яка ураховує принципів особливості усіх дорослих. Водночас потрібно пам'ятати, що кожен із учнів – особистість із притаманними особливостями.

До андрагогічних принципів навчання С. І. Змеєв відносить: *пріоритет самостійного навчання*. Самостійна діяльність учнів є основним видом навчальної діяльності дорослих учнів. Під самостійною діяльністю розуміють не виконання самостійної роботи як виду навчальної діяльності, а самостійне здійснення учнями організації свого навчання.

Андрагогічні принципи не лише не суперечать педагогічним принципам, але й утворюють єдине ціле, частково розвиваючи і корелюючи з ними. Головна відмінність принципів навчання дорослих полягає у тому, що вони визначають діяльність учнів з організації процесу навчання, тоді як педагогічні принципи здебільшого регламентують діяльність педагога.

5.5. Чинники мотивації навчальної діяльності дорослої людини

Одним із найбільш важливих шляхів оптимізації процесу навчання дорослих є управління мотивацією дорослих учнів, засноване на результатах наукового аналізу та закономірностях їх особистісного розвитку. Мотиваційна сфера процесу навчання є рушієм цього процесу.

Термін «мотив» (з франц. *motif* – спонукання). Мотиви є причинами особистісної поведінки, джерелом яких є потреби, і виступають рушієм будь-якої діяльності. Під мотивами розуміють усе, що спонукає людину до дії.

Мотивація – це система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини, вона необхідна для ефективного виконання прийнятих рішень і запланованих завдань.

Мотивація учіння – це складна система спонукань, що зумовлюють спрямування активності індивіда на отримання, перетворення і збереження нового досвіду (знань, умінь, способів, дій, вражень, уподобань).

Психологічну структуру мотивації учіння становлять три групи мотивувальних факторів.

Перша група (*потреби та інстинкти*) становить собою джерела активності. Їх аналіз дає відповідь на запитання, чому в індивіда розвивається стан активності (вважається, що природним підґрунтям мотивації учіння, у цьому сенсі, є рефлекс «що там?», який розвивається у відповідь на потребу в нових ураженнях).

Мотивальні фактори другої групи визначають спрямованість активності, тобто те, чому індивід обирає саме ці, а не інші види активності (цю групу становлять *власне навчальні мотиви* мотивації учіння).

Мотивувальні фактори третьої групи – це *емоції, почуття, суб'єктивні переживання (прагнення, бажання) та установки*, що зумовлюють і визначають спосіб регуляції і динаміки поведінки індивіда у навчальному процесі.

Мотивація навчання дорослої людини залежить від ситуативних факторів (специфіка діяльності, оточення, психологічна атмосфера тощо). Вияв мотивації дорослої людини відбувається через постановку цілей, зосередження уваги протягом усієї діяльності, докладання зусиль, наполегливість у досягненні мети діяльності.

Результати досліджень педагогічної психології свідчать про те, що у процесі навчання дорослої людини висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного чинника (у разі посередніх здібностей, брак знань тощо). Проте у зворотному напрямі компенсаторний механізм не спрацьовує: високий рівень знань та здібностей не може компенсувати низьку навчальну мотивацію або її відсутність, а отже, не може привести до високої успішності дорослого учня у навчанні.

Із віком у людини змінюються зміст і характер мотивів діяльності, почуттів, посилюється їхня зумовленість соціальними чинниками. Багато мотивів стають стійкішими, окремі з них набувають характер провідних протягом усього життя або на окремому його періоді. Такі мотиви безпосередньо або опосередковано впливають на весь характер навчання дорослої людини, на його вибіркоче ставлення до окремих галузей знань, навчальних предметів. Суттєву роль при навчанні дорослих відіграють їхні інтереси, вони завжди впливають на будь-яку, зокрема і навчальну діяльність.

На мотивацію навчання дорослої людини впливають *зовнішні та внутрішні фактори*:

1. Фактори навчальної діяльності (методи навчальної діяльності, зміст навчального процесу, організація навчальної діяльності, способи контролю і оцінки, соціально-психологічні феномени в навчальній групі, суспільно-економічні відносини).

2. Фактори особистості учня (загальні особливості мотиваційної сфери, здібності та здатність до навчання, ставлення до навчання – початкова умова формування його мотивації, внутрішнє самопочуття в навчальному колективі, його статус і самооцінка, попередній досвід).

Дорослий учень вступає в процес навчання зі своєю сукупністю запитів, інтересів, потреб і цілей. Через реальну соціокультурну ситуацію доросла людина, на відміну від дитини, може перебувати у несприятливих умовах (професійна зайнятість, соціальна відповідальність, перевантаження, низький рівень винагороди за роботу, постійні стреси).

Процес навчання дорослої людини стимулюють два типи чинників – *зовнішні чинники (фактори) й внутрішні чинники (мотиви)*.

Важливим зовнішнім фактором є трансформація ринку праці. Інтеграція у світову економіку, лібералізація й інтернаціоналізація торгівлі призвели до конкуренції не тільки на національному, але й світовому ринку. Цей чинник вплинув на зміну професійної структури, відмирання одних та створення інших професій, що загалом вимагає значної професійної мобільності, а відтак постійного навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації.

Ще один важливий фактор – *впровадження нових технологій в усі сфери суспільного життя*, що суттєво змінюють умови праці та висувають нові вимоги до людини, до її вмінь і навичок.

Такі зовнішні чинники навчання, як оцінки, заохочення, покарання відіграють для дорослої людини другорядну роль, або взагалі відсутні. На перше місце висувається внутрішня мотивація діяльності, заснована на розумінні значущості засвоюваного матеріалу. Внутрішня мотивація дорослого учня обумовлена прагненням вчитися. У ролі потенційних мотивів дорослої людини виступають цінності, інтереси й ідеали властиві цьому суспільству, а у разі їхньої інтеріоризації може набувати спонукальної сили.

Внутрішня мотивація навчальної діяльності дорослого неоднорідна, і може бути представлена як:

- 1) утилітарна мотивація,
- 2) мотивація престижу;
- 3) мотивація набуття знань заради знань, коли знання перетворюються на самоціль.

Утилітарна мотивація може бути вузькою, яка визнається тільки особистими потребами людини, і широкою, коли особисті потреби пов'язані з соціальними. В обох випадках мотивація має витоки зі соціально-професійної практики людини і ґрунтується на потребі удосконалювати цю практику. В іншому разі особиста потреба може збігатися з потребами виробництва або суспільства.

Мотивація престижу є важливим чинником активного включення дорослого у процес навчання. Доросла людина отримує задоволення від навчання, оскільки інші люди, які його оточують, не навчаються, що підвищує його статус, створює можливість виділитися в оточуючому середовищі.

Третій тип мотивації, коли *знання набуваються заради знань*, є менш поширеною, хоча віднедавна трапляється дедалі частіше.

Якщо для дорослої людини найбільш актуальним є мотив досягнення успіху, то в її навчальній діяльності цей мотив посідатиме не останнє місце. Якщо людині притаманний мотив уникнення невдачі, то у процесі навчання її переслідуватимуть ті ж самі проблеми, що і в житті (суттєві побоювання

під час складання іспитів, труднощі в разі вирішення негативних наслідків власних помилок тощо). Реальну структуру мотивів дорослого учня можна побачити тільки у контексті сукупної мотиваційної сфери особистості. Це дає можливість зіставити їх, виявити спільне і відмінне, виокремити очікування і потреби людини.

До вивчення мотивації учіння доцільно підходити саме з погляду її формування. Результати вивчення мотивації можуть стати вихідною позицією для створення засобів її формування, розвитку або корекції наявної мотиваційної сфери. Можна примусити дорослу людину вчитися, але зробити так, щоб вона вчилася із задоволенням можна тільки через формування у неї відповідної мотивації.

У разі вивчення мотивації учіння потрібно проаналізувати компоненти мотиваційної сфери, які можуть на неї суттєво впливати. По-перше, це загальне ставлення до навчання, тобто певний емоційний аспект; по-друге, це цілі, які ставить перед собою дорослий учень; по-третє, це навчабельність, тобто здатність людини навчатися.

Перший і другий компоненти спільно визначають те, для чого, з яким ставленням людина вчиться. Навигабельність характеризує можливості людини вчитися, а це відіграє важливу роль у самооцінці дорослого учня. Наскільки він вважає себе здібним і спроможним, настільки він буде включений у навчальний процес. Значення знання про свою навчабельність зростає для людей з вираженим мотивом уникнення невдачі. Відсутність віри у свої здібності та можливості може суттєво знизити бажання вчитися або спричинити виникнення негативних емоцій, небажання вчитися.

Для досягнення ефективності суб'єкт-суб'єктної навчальної діяльності з аудиторією дорослих учнів необхідно всебічно проаналізувати мотиви, які спонукають їх до навчання, з'ясувати потреби, інтереси, установки, схильності, що загалом значно впливають на результат навчання.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Охарактеризуйте освіту як чинник адаптації та розвитку особистості дорослої людини.

2. У чому полягає неоднозначність життєвого і професійного досвіду дорослих в освіті?

3. Розкрийте специфічні особливості мети в андрагогічній моделі навчання?

4. Поясніть сутність педагогічної взаємодії в андрагогічній моделі навчання.

5. Визначте основні мотиви навчальної діяльності дорослих.

6. Поясніть сутність і значення психолого-андрагогічної діагностики.

7. Охарактеризуйте принципи навчання дорослих.

8. Поясніть як Ви розумієте те, що андрагогічні принципи не лише не суперечать педагогічним принципам, але й утворюють єдине ціле, частково розвиваючи їх і корелюючи з ними.

Навчально-дослідні завдання

1. Деякі дослідники вважають, що у системі освіти дорослих усе більшого значення набувають неформальна та інформальна освіта. Представте й обґрунтуйте свою позицію (презентація, доповідь, реферат тощо (самостійний вибір форми)).

2. Розробіть порівняльну таблицю педагогічних та андрагогічних принципів навчання. Знайдіть спільне і відмінне між ними.

3. Напишіть реферат на тему: «Переваги андрагогічної моделі навчання».

МЕТОДИ І ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ

6.1. Емпірична модель процесу навчання (*Experiential Learning Model*) Д. Колба як основа організації навчальної діяльності дорослої людини

Зазвичай доросла людина набуває знання у процесі діяльності через досвід і теорію, які знову повертаються у діяльність задля її розвитку. Таку навчальну діяльність дорослої людини можна представити як етапи руху свідомості:

- дія;
- усвідомлення;
- знання;
- дія.

Андрагогічний підхід ґрунтується на урахуванні специфіки навчання дорослих, що має такі особливості:

- у процесі навчання провідну роль відіграють потреби, мотиви і професійні проблеми тих, хто навчається;
- дорослій людині необхідно надати можливості для самостійності, самореалізації, самокеруваності;
- досвід дорослої людини може бути використаний і під час її навчання, і в процесі навчання колег;
- навчальний процес необхідно орієнтувати не на набуття знань взагалі, а на вирішення значущої, для того, хто навчається, проблеми: надання допомоги у досягненні конкретної мети;
- результати навчання можуть відразу застосовуватися на практиці;
- навчання відбувається в умовах суттєвих обмежень (соціальних, часових, фінансових, професійних тощо);
- навчання вибудовується як спільна діяльність тих, хто навчає і навчається, внаслідок чого їх взаємовідносини у навчальному процесі наближуються до партнерських;

– доцільно враховувати попередній життєвий досвід, який, зазвичай, формує у дорослої людини низку бар'єрів, здебільшого, психологічного характеру, що може заважати ефективному навчанню (стереотипи, установки, страхи тощо).

У контексті врахування зазначених особливостей навчання дорослої людини набула популярності циклічна чотирьох-ступінчаста емпірична модель процесу навчання і засвоєння нової інформації (*Experiential Learning Model*), запропонована Д. Колбом та його колегами. Ними виявлено, що люди переважно навчаються одним із чотирьох способів, віддаючи перевагу одному з них: через досвід; через спостереження і рефлексію; за допомогою абстрактної концептуалізації; шляхом активного експериментування.

Отже, процес навчання складається з етапів виконання і мислення, які чергуються між собою. Це означає, що не можна вчитися тільки у теоретично-лекційному режимі, водночас не можна здобути високу кваліфікацію у будь-якій галузі без глибокого знання теорії. Проте й навчання, яке ґрунтується на практичних діях, без аналізу ситуацій, підбиття підсумків не може бути ефективним.

Спираючись на досвід попередників (Дьюї, Левін, Піаже), Д. Колб встановив, що для забезпечення повноти процесу навчання, його цикл має складатися з чотирьох обов'язкових процесів (рис. 6.1).

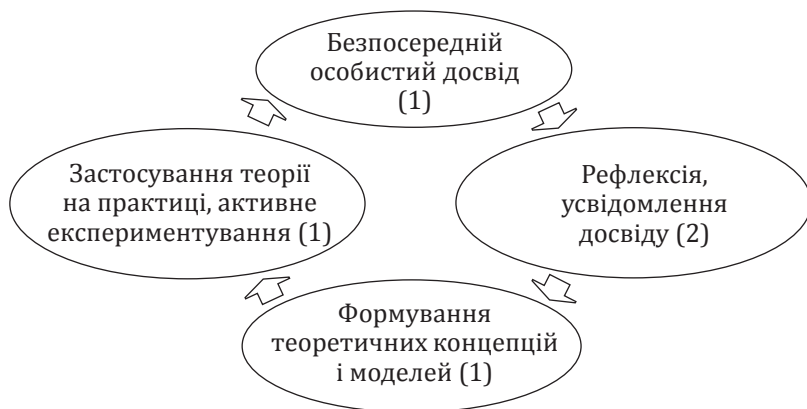

Рис. 6.1. Цикл навчання Д. Колба

Цикл Колба – це одна з моделей навчання, що заснована на поетапному формуванні розумових дій. Її автором є спеціаліст із психології навчання дорослих Девід Колб (*David A. Kolb*). Він гадає, процес навчання є циклом або специфічною спіраллю. Це своєрідний цикл накопичення особистого досвіду, надалі – осмислення та міркування, і внаслідок – дії.

Чотири основні етапи моделі Колба:

1. Безпосередній, конкретний досвід людини (*concrete experience*) – будь-яка доросла людина має мати певний досвід у тій сфері або галузі, з якої хоче навчитися.

2. Спостереження і рефлексія або мислительні спостереження (*observation and reflection*) – цей етап передбачає осмислення й аналіз людиною свого досвіду, знань.

3. Формування абстрактних теоретичних концепцій і моделей або *концептуалізація* (*forming abstract concepts*) – на цьому етапі відбувається побудова певної моделі, що описує отриману інформацію, досвід. Генеруються ідеї, вибудовуються взаємозв'язки, додається нова інформація відносно того, як все працює, як побудовано.

4. Активне експериментування (*testing in new situations*) – завершальний етап передбачає експериментування і перевірку створеної моделі, концепції на її придатність. Результатом цього етапу є безпосередній новий досвід. Коло замикається.

Цикл починається зануренням того, хто навчається у певний досвід, що надає йому можливості рефлексувати з метою знаходження ролі та значення цього досвіду. Ґрунтуючись на результатах рефлексії, ті, хто навчається, роблять певні логічні висновки (абстрактна концептуалізація) і додають власні висновки, теоретичні конструкції та інші узагальнення. Ці висновки і конструкції спрямовують рішення і дії (активне експериментування), які призводять до нового конкретного досвіду.

Процес навчання представлено у вигляді кола, в чотирьох точках якого по вертикальному і горизонтальному радіусу послідовно розташовані чотири головні компоненти:

- конкретний досвід;
- спостереження і роздуми;
- засвоєння абстрактних понять та узагальнень;
- випробування (перевірка) змісту понять у нових ситуаціях і знову повернення до конкретного досвіду.

Модель експериментального навчання Д. Колба створює підґрунтя для використання відбору більш широкої палітри видів діяльності, порівняно з традиційними.

Модель має низку **головних особливостей**:

1. Навчання організовано як циклічний процес взаємопов'язаних етапів, кожний цикл є початком для наступного. Процес починається з досвіду і ніколи не переривається.

2. Цикли не тільки змінюють один одного у певній послідовності, але й попарно протистоять один одному: конкретному досвіду протистоїть абстрактна концептуалізація, активному експерименту – рефлексивне спостереження.

3. Навчання відбувається у контексті повсякденного життя і досвіду і здійснюється не тільки у межах формального навчання.

4. Різні люди віддають перевагу певним циклам навчання. Їхні уподобання є доволі усталеними, хоча можуть зазнавати модифікацій. Д. Колб називає ці уподобання стилями навчання.

Весь процес навчання дорослих можна представити як завершений цикл з чотирьох етапів (від практики до практики), кожний з яких має певний зміст, а його результат використовується на наступному етапі (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Процес навчання за Д. Колбом

Етап	Зміст етапу	Результат, який використовується на наступному етапі
1	Конкретний досвід діяльності	Матеріал для виявлення сутності та взаємообумовлених відносин у діяльності
2	Рефлексія змісту набутого досвіду	Матеріал для формування узагальнених уявлень щодо взаємозумовленості деталей, відношень у діяльності
3	Концептуальне осмислення усвідомленого досвіду – розробка абстрактних уявлень і понять – концепцій	Матеріал для формування і здійснення планів конкретної діяльності з опорою на узагальненні уявлення щодо взаємозумовленості деталей, відношень у діяльності
4	Новий акт діяльності за планами, створеними на основі концепції	Матеріал, більш цінний у смисловому сенсі, щодо виявлення сутності та взаємозумовлених відношень у діяльності

Дії суб'єктів навчання на кожному етапі

Етап I. Практичний досвід. Викладач визначає провідні проблеми, які можуть визначати мотивацію і предмет навчання. Ті, хто навчається отримує нову інформацію, яка вимагає оцінки викладача. *Види діяльності:* групове розв'язання проблем; аналіз контекстних ситуацій; практичне заняття; рольові ігри; робота у малих групах. *Роль викладача* полягає у наданні допомоги щодо конструювання курсу, чітко встановлює цілі навчання, визначає види діяльності, надає інформацію щодо правил, за якими необхідно працювати. Значення цієї інформації спрямовано на усвідомлення ролі цих занять і посилити мотивацію.

Викладач має з'ясувати: Які виникли питання щодо виконання завдань? Чи потрібна додаткова інформація? Чи можуть дорослі учні дати більш детальні відповіді? Як можна узагальнити набутий досвід? Чи існують альтернативні можливості у вирішенні питань? Скільки потрібно ще часу на виконання роботи?

Етап II. Усвідомлення досвіду. Відбувається аналіз власного досвіду та інформації, набутої на першому етапі. *Види діяльності:* обговорення у малих групах; загальна дискусія, звіт малих груп. *Роль викладача* полягає у наданні допомоги в осмисленні подій першого етапу та осмисленні свого практичного досвіду. Ті, хто навчаються обмінюються ідеями та досвідом. Викладач активізує дискусію.

Викладач має з'ясувати: Як можна узагальнити події, які відбувалися на першому етапі? Думка тих, хто навчається щодо ефективності практичного заняття? Ви погоджуєтеся (не погоджуєтеся) з тим, як відбувається навчальна діяльність? Чи є інша думка? Чому Ви не ... (зробили, зробили саме так, обрали таку траєкторію, підхід).

Етап III. Теоретичні концепції. Відбувається інтерпретація підсумків дискусій, які відбулися на другому етапі. Формулюються нові знання на підставі здійсненого аналізу. Ті, хто навчається здійснюють інтерпретацію підсумків, зроблених на другому етапі з метою формулювання принципових висновків. *Види діяльності:* узагальнюючі групові дискусії, підсумкова лекція. *Роль викладача* полягає у наданні допомоги у про-

суванні дорослих у пізнавальному русі. Саме на цьому етапі важливе значення має компетентність викладача, його роль полягає у спонуканні учнів до навчання через пошуки відповідей на питання. Викладач спрямовує дорослих учнів, допомагає їм зосередитися на значенні та ролі їхнього практичного досвіду задля усвідомлення результатів навчання. Для цього є два способи: узагальнити висновки у вигляді заключної лекції; поставити запитання, що спонукають учнів до власних висновків у ході обговорення. Такий підхід вимагає від організатора навчання досвіду й умінь вести групову роботу та спрямовувати дискусію.

Викладач має з'ясувати: Чого саме навчилися дорослі учні внаслідок роботи? Яке значення це має для них? Чи є у цьому певна закономірність? Що допомогло би ліпше зрозуміти навчальний матеріал? Які важливі теми розглянули у процесі обговорення? Як предмет обговорення стосується вас? Які висновки Ви можете зробити для себе?

Етап IV. Практичне використання. Відбувається встановлення зв'язків між вивченим матеріалом і новими знаннями через доцільно використовувані технології навчання у процесі виконання практичних завдань, розробка програм подальшої самоосвіти. З метою усвідомлення важливості й значення навчання, воно має бути пов'язаним із реальними життєвими ситуаціями тих, хто навчається. На цьому етапі слухачі встановлюють зв'язки між навчальним матеріалом й реальним життям. Результати цієї роботи закріплюються у процесі виконання практичних задач і під час планування щодо майбутнього використання набутих знань після завершення навчання. *Види діяльності:* складання плану дій; дискусії; практичне відпрацювання нових навичок. Викладач на цьому етапі виконує роль наставника. У процесі самостійного виконання завдань він може допомагати слухачам, спонукати їх до практичного застосування нових знань і навичок.

Викладач має з'ясувати: Що найбільше сподобалося дорослим учням? Як можна на практиці у конкретній ситуації використати здобуті знання? Як можна використати набуті знання через певний час після завершення навчання? Чи є галузі, напрями, де набуті знання можна застосувати з найбільшою результативністю?

Кожен етап циклу вимагає певних методів і прийомів навчання. Практичні, лабораторні роботи, збір інформації, робота з першоджерелами використовуються для надання першого персонального досвіду роботи зі змістом. Дискусії, робота у малих групах примушують тих, хто навчається рефлексувати щодо власного досвіду і досвіду інших. Виконання спеціальних вправ прогностичного характеру, написання дослідницьких робіт розвивають абстрактну концептуалізацію. Розроблення проектів спонукають тих, хто навчається застосовувати розроблені моделі у проблемних ситуаціях.

Із метою досягнення кінцевої мети навчання необхідно пройти усі етапи циклу. Б. Барнетт додав до чотирьох складових циклу Д. Колба п'ятий компонент – планування для застосування (*planning for implementation*), який включається в навчальний цикл між фазами абстрактної концептуалізації та активного експериментування. Планування передбачає здатність вирішувати проблеми і приймати рішення, надає учням час для розробки конкретного плану дій, який потім впроваджується на фазі активного експериментування. Включення фази планування в навчальний цикл є доцільним оскільки, саме на цьому етапі відбувається підготовка учасників до завершальної фази активного експериментування; створюються механізми для подальших дій та подальшого навчання. У процесі аналізу результатів впровадження плану, який стає новим конкретним досвідом учнів, емпіричний навчальний цикл починається знову.

Виділяють *два головних компоненти в навчанні дорослих*, на які передусім мають звертати увагу андрагоги – *досвід і подальша рефлексивна діяльність (working with experience)*, що ґрунтується на цьому досвіді як реакція учня на здобутий досвід.

Рефлексія є одним із найважливіших видів людської діяльності, під час якої активізується набутий досвід, відбувається його оцінювання. Рефлексія у контексті навчання дорослих розглядається як загальна, родова категорія, що охоплює за своїм змістом інтелектуальну діяльність та емоційну активність учнів у процесі аналізу свого досвіду, що призводить до нового бачення явищ та їх адекватної оцінки.

Навчання дорослих відбувається при перетворенні наявного досвіду індивіда, незалежно від того, як сприймається нова інформація – через чуттєве сприйняття (первинний досвід) або вербальну комунікацію (вторинний досвід). Освітній потенціал досвіду виявляється тоді, коли виникає неузгодженість між минулим досвідом учня і новою інформацією. Нова інформація підлягає аналізу через перевірку відповідності до минулого досвіду у новій ситуації та з'ясуванням його придатності у нових умовах. За умови позитивного результату знання визнаються валідними, у разі негативного – вони вважаються недостовірними і не засвоюються дорослим.

Ідеї, закладені у моделі Д. Колба, ґрунтуються на зв'язках усвідомлення досвіду, аналізу проблем, засвоєння теорії та її перевірки на практиці. У процесі навчання дорослі віддають перевагу одному з етапів циклу – практичним діям або теоретичному навчанню. Такі переваги стосуються і тих, хто навчається, і тих, хто навчає.

Дорослі можуть навчатися на різних етапах циклічної моделі з різним рівнем успішності. Тих, хто має найбільші успіхи на першому етапі навчання називають Діячами, на другому – Мислителями, або Рефлексуючими, на третьому – Теоретиками, на четвертому етапі – Прагматиками. У кожного з них є свої переваги та недоліки, особливості поведінки, вимоги до процесу навчання і до інших його учасників. Люди, які віддають перевагу певному стилю майже не зустрічаються. Зазвичай, у кожного учня певною мірою представлені елементи усіх стилів. Проте домінуючі тенденції визначають особливості навчання, рефлексію суб'єктів навчання на певні методи і зусилля викладача.

При плануванні алгоритму, виборі засобів і методів навчання необхідно враховувати, що у групі будуть люди, які віддають перевагу різним стилям навчання. Викладач має здійснювати навчальний процес так, щоб учасники прагнули пройти усі чотири стадії циклу навчання від практики до практики. Потрібно включати завдання і методи роботи, привабливі для всіх учасників, допомагати застосовувати переваги стилю навчання, який є найбільш доцільним саме для цієї категорії учасників і дає можливість компенсувати недоліки.

Упровадження циклічної чотирьохступінчастої моделі навчання і засвоєння нової інформації в освіті дорослих надає можливість у більшому ступені враховувати розмаїтість індивідуальних вимог і підходів до їх навчання, забезпечити змістовність і збалансованість навчання, а також системно впроваджувати активні форми навчання.

Оскільки дорослі, які навчаються, не тільки отримують нову інформацію чи відпрацьовують конкретні навички. У процесі навчання відбувається зміна ментальних моделей: змінюється зміст професійної діяльності, удосконалюються навички, можуть змінюватися смислові установки і цінності. Розвивальний характер освітньої діяльності дорослої людини можна представити у вигляді трьох площин, у межах яких і відбувається розвивальна діяльність:

- власне діяльність;
- рефлексія діяльності;
- методологія як сукупність цінностей, ідей, концепцій, методів і засобів, спрямованих на вирішення проблем.

Процесуально схема відтворюється за таким алгоритмом: той, хто навчається виконує певну діяльність, у процесі якої стикається з проблемами (труднощами), що спонукає його увійти у рефлексивну позицію і послідовно взяти участь у трьох процесах, сукупність яких становить Модель розвитку діяльності:

(Ан) аналіз → (Кр) критика → (Нор) нормування

Модель розвитку діяльності уможлиблює конкретизацію як саме відбуваються етапи рефлексії та абстрактної концептуалізації у моделі Д. Колба.

1) (Ан) аналіз – дослідження, вивчення власної діяльності – реконструкція дій і пошук моменту виникнення проблеми. Результатом аналізу є відповідь на запитання «Що відбулося?».

2) (Кр) критика – виявлення причини труднощів. Для цього необхідно зіставити свої дії (дійсність) з нормою (що має бути за критеріями), яка знаходиться у методологічній площині → знайти точки неспівпадіння → зафіксувати суперечність і визначити проблему. Результатом критики є відповідь на запитання «Чому?».

3) (Нор) нормування – розвиток діяльності → висування ідей, формулювання гіпотез, створення нової норми, пошук способів вирішення проблеми. Результатом критики є відповідь на запитання «Як?».

Розвитком моделі Колба став цикл шведського фахівця у сфері навчання дорослих:

- Мотивація – сприйнятливість і психологічна готовність.
- Інформація – наявні дані та факти перетворюються на інформацію.
- Обробка – отримана інформація перетворюється у розуміння і досвід.
- Висновки – своєрідне перетворення розуміння і досвіду у знання.
- Застосування – отримання зі знань умінь і навичок.
- Зворотній зв'язок – удосконалення і подальше осмислення.

Схема навчання дорослих, що базується на моделі Колба (застосовується в разі складання тренінгу):

1. *Мотивація учасників, актуалізація нової теми* (10 % від усього часу). Цей етап передбачає зацікавлення дорослих учнів, зосередження їхньої уваги на темі, обґрунтування необхідності та користі для них запропонованого навчального матеріалу. Цей етап безпосередньо впливає на ефективність засвоєння дорослими нового навчального матеріалу.

2. *Закріплення і повторення пройденого навчального матеріалу* (20 % від усього часу). Цей етап призначено для формування у дорослих учнів із розрізнених знань послідовної логічної структури вмінь і навичок.

3. *Засвоєння нового матеріалу* (50 % від усього часу) – основний етап процесу навчання, на якому відбувається оволодіння дорослими учнями новими знаннями, уміннями, методиками, необхідними для вирішення задач, поставлених на початковому етапі.

4. *Оцінювання* (10 % від усього часу) – цей етап має на меті оцінити те, як засвоїли навчальний матеріал дорослі учні. Оцінювання обов'язково має бути наочним, об'єктивним, неупередженим, таким, щоб стати стимулом для продовження навчання. Оцінювання може здійснюватися й андрагогом (трененом), і самостійно кожним учасником процесу навчання.

5. *Підбиття підсумків, дебрифінг* (10% від усього часу) – цей етап містить у собі зворотній зв'язок: дорослі учні відзначають, що їм сподобалося, що не сподобалось у процесі навчання, висловлюють свої зауваження і побажання. Андрагог (тренер) мотивує учнів на подальше самостійне вивчення навчального матеріалу.

У разі формування програми навчання дорослих може бути застосовано принцип вкладеності, коли на етапі вивчення нового матеріалу (третій етап) присутні декілька додаткових вкладених моделей Колба.

Циклічна чотирьохступінчаста модель процесу навчання і засвоєння нової інформації створює можливості для більшого врахування різних індивідуальних вимог, потреб і підходів до навчання дорослих, забезпечити змістовність і збалансованість навчання, а також системно впроваджувати активні форми і методи навчання. Успішність й ефективність моделі Колба пояснюється тим, що вона є придатною і зручною для використання стосовно будь-якої людини. Така модель ґрунтується на досвіді людини, а отже, навчання дорослих людей на її основі буде максимально результативним.

6.2. Комбіноване навчання у системі освіти дорослих

У багатьох міжнародних документах наголошено на тому, що ніхто не може бути позбавлений можливості вчитися через соціальну незахищеність, географічну або часову ізолюваність, фізичні недоліки, професійну зайнятість тощо. Традиційні форми освіти і моделі навчання не здатні повністю забезпечувати потреби в освітніх послугах і суспільства загалом, і окремої особистості зокрема. Насамперед це стосується освіти дорослих.

Такими інноваційними пропозиціями, які мають вирішити проблему доступності освіти, стали засоби дистанційного навчання, зокрема, *E-learning*, *M-learning*, *Blended Learning*. Високий рівень Інтернет-комунікацій, комп'ютерна грамотність населення сприяють поширенню дистанційного навчання. Раціональне поєднання традиційної та електронної форм навчання призвело до появи нового виду навчання – комбінованого навчання.

Є декілька термінологічних варіантів для визначення поняття комбінованого навчання. Комбіноване навчання називають гібридним (*hybrid*), змішаним (*mixed-mode*), інтегрованим (*web-enhanced*). Не зважаючи на певні відмінності у термінах, головна сутнісна особливість усіх зазначених видів навчання полягає у раціональному поєднанні традиційної та електронної форми навчання.

Комбіновану модель навчання (*Blended Learning*) запроваджено західними університетами. Нині вона пройшла успішну апробацію. Саме ця технологія відповідає на головні виклики сучасного суспільства: освіта впродовж життя, доступність, адаптивність навчальних систем, мережеве співробітництво, гнучкість, варіативність, можливість урахування особливостей навчання різних категорій дорослого населення. В андрагогічній моделі провідна роль належить людині, яка навчається, вона є рівноправним суб'єктом навчального процесу. У процесі навчання дорослого учня акцентується з викладання на учіння; навчання організовується не як трансляція інформації, а як фасилітація усвідомленого учіння. Комбіноване навчання задовольняє усі ці вимоги.

Комбіноване навчання походить із двох історично відокремлених освітніх систем: традиційної (*face-to-face learning system*) і розподіленої (*distributed learning system*), в центрі якої знаходиться технологія. Комбіноване навчання розглядають як суміш (*mix*) різних методів і форм навчання, коли завдяки оптимальній комбінації та виваженому пропорційному співвідношенню традиційного, електронного навчання та самостійної роботи можна досягти високих результатів. Це поєднання різних форм навчання – формальних (навчання в аудиторії) із неформальними (обговорення важливих аспектів навчального матеріалу засобами електронної пошти й інтернет-конференцій). Його розглядають як комбінування різних способів викладу навчального матеріалу (очного (*face-to-face*), електронного (*online learning*) і самостійне навчання на робочому місці (*self-paced learning*) із використанням методики управління знаннями. Комбіноване навчання поєднує формальне й неформальне навчання, спілкування «обличчям до обличчя» й «онлайн» спілкування, керовані дії і самостійний вибір шляху, використання автоматизованих довідок і зв'язків із колегами.

У реалізації комбінованого навчання має місце конвергенція систем: традиційної, яка характеризується синхронною взаємодією суб'єктів навчання, і розподіленої, для якої притаманні асинхронні дії – незалежна від часу і місця взаємодії. Комбіноване навчання відбувається за програми, в яких заняття в аудиторіях поєднуються із дистанційними заняттями за допомогою онлайн інструментів (інтернет-форуми, відео-конференції, телефонні технології в Інтернеті, наприклад, скайп), які дають змогу дорослим учням отримати консультації викладачів і працювати у тому темпі й обсязі, який обирає кожний самостійно.

Комбіноване навчання не тільки доповнює традиційне, скорочуючи час перебування в аудиторії, воно є повноцінною складовою освітнього процесу, завдяки якому відбувається його органічний перехід в якісно новий стан через взаємний вплив та інтеграцію традиційного та електронного навчання. Головні переваги такого навчання полягають у його спрямуванні на скорочення витрат часу та коштів на навчання.

Виділяють три основні його компоненти комбінованого навчання:

1) традиційні аудиторні заняття на основі безпосереднього контакту суб'єктів навчального процесу;

2) самостійна навчальна діяльність тих, хто навчається (пошукові завдання в мережі Інтернет, веб-квести тощо) без допомоги викладача;

3) електронне навчання (виконання завдань у мережі, участь у вебінарах, онлайн конференціях, вікі тощо).

Глобальна інформатизація, формування нового інформаційного середовища передбачає масштабне та якісне оновлення системи освіти, обумовлене використанням інформаційних технологій (ІТ). Під інформаційними технологіями розуміють клас технологій (поряд з ігровими та іншими технологіями).

Використання ІТ у навчанні передбачає застосування різноманітних сучасних технічних засобів збереження, пошуку, відтворення і передачі інформації для організації освітнього процесу.

У комбінованому навчанні у системі освіти дорослих ІТ виступають як:

1. Засіб організації освітнього процесу – створює можливості для наближення процесу навчання до місця проживан-

ня дорослих учнів; інформування про освітні послуги, які надаються через інтернет-сайти; забезпечує розсилку за допомогою електронної пошти; дозволяє використовувати інтерактивні системи набору дорослих учнів на навчання; проводити тестування і самотестування у процесі навчання дорослих учнів; вести облік відвідування дорослими учнями навчальних занять, виконання навчальних завдань і робіт тощо.

2. Засіб, який розширює можливості навчального процесу – самостійно проектувати дорослими учнями навчальний процес; забезпечувати доступ до різної інформації з кращих бібліотек, музеїв, можливість слухати лекції провідних науковців і викладачів; посилювати міжпредметні зв'язки; розвивати мотивацію самостійного навчання; активно використовувати методи взаємонавчання; збільшувати можливості вибору засобів, форм і темпу навчання; моделювати процеси і явища, що вивчаються; проводити експерименти в умовах віртуальної реальності; формувати установки на неперервну освіту.

При всій цінності використання ІТ андрагог не має забувати про небезпеку перенасиченості освітнього процесу інформаційними ресурсами, що призводить до явних втрат у розвитку особистості дорослого: зниження комунікативних можливостей, ораторської майстерності; збідніння емоційно-чуттєвого сприйняття дійсності; обмеження реальних контактів при високій віртуальній активності; гіподинамія, пов'язана з використанням великого арсеналу приладів і засобів.

Нові інформаційні засоби змінюють принципи організації навчання. Такі засоби навчання полегшують перенесення навчання з традиційних форм його організації на самостійну навчальну діяльність учнів. Вони широко використовуються в організації і реалізації різних моделей комбінованого навчання.

Не існує загально визнаної класифікації моделей комбінованого навчання, зазвичай виокремлюють їх залежно від співвідношення навчального часу, витраченого на традиційне і мережеве навчання та ступеня вивільнення часу проведеного в аудиторії завдяки електронному навчанню. Так, Г. Річард наводить приклади співвідношення занять у режимі онлайн і Face-to-Face: 50 %-50 %; 40 %-60 %; 30 %-70 %; 20 %-80 %; понад 50 % – онлайн. На практиці, зазвичай, превалює співвідношення 50 % на 50 %.

Виокремлюють *моделі комбінованого навчання*:

Модель *Face-to-Face Driver* (модель обличчям до обличчя) – вивчення більшої частини навчальної програми відбувається в режимі безпосередньої взаємодії суб'єктів навчального процесу, робота з електронними носіями реалізується як додаткова до основної програми.

Модель *Flex* (гнучка модель) – більша частина навчання відбувається в умовах онлайн, роль викладача полягає у консультуванні зі складних питань.

Модель *Rotation* (ротаційна модель) – відповідно до графіка чергуються традиційне та онлайн навчання. Модель має підвиди: *station-rotation model, lab-rotation model, flipped-classroom model, Individual rotation model*.

Модель *Online Lab* (модель віртуальна лабораторія) – навчання відбувається в онлайн-лабораторії, доступний у спеціальному класі.

Модель *Self-blend* (модель «Змішай сам») – є можливість обрати необхідні онлайн курси у доповнення до традиційних занять. Модель вимагає високої мотивації студентів до навчання.

Модель *Online Driver* (інтернет модель) – більша частина навчання відбувається онлайн, а атестація проводиться наочно. Модель із кожним роком набуває популярності, кількість студентів щорічно зростає на 15 %.

Важливою особливістю моделей комбінованого навчання, що посилює доцільність їх використання у навчанні дорослих, є технологія «перевернутого класу» (*flipped classroom*), сутність якої полягає у перебудові головних етапів навчального процесу. Так, теоретичний матеріал вивчається самостійно під час перегляду відеолекцій, натомість аудиторна робота передбачає виконання важливих практичних завдань й обговорення найважливіших питань під керівництвом викладача.

Дидактичні дії у комбінованому навчанні мають три взаємопов'язані компоненти:

– створення доступного інформаційного продукту – електронних підручників, презентацій, тематики форумів, контрольних, курсових, залікових робіт, календарного плану вивчення дисципліни; критеріїв оцінювання завдань та забезпечення ресурсної карти, де зазначені основні й додаткові початкові матеріали, посилання на інтернет-джерела тощо;

– забезпечення комунікації – індивідуальної, через форум, електронне листування, обмін файлами, чат та групової, через форум, вікі-сторінки та ін.;

– організація контролю знань – тест-самоперевірки, тести-екзамен.

Ефективність комбінованого навчання залежить від організації роботи суб'єктів навчального процесу: викладачу необхідно керувати блендом (мікс аудиторної і позааудиторної роботи), стимулювати самостійну роботу, створювати онлайн підтримку. Дорослим учням необхідно чітко сформулювати кінцеву мету, створити індивідуальний план навчання тощо.

Переваги комбінованого навчання у навчанні дорослих:

– *відкритість і гнучкість* освітнього процесу (оскільки створюється можливість брати участь у навчанні особам, які за певних причин не мають достатньо часу для навчання; усім учасникам навчального процесу забезпечено вільний доступ до навчальних матеріалів у зручний для них час);

– *розвиток навчальної автономії та навчальної активності* на основі особистісно-орієнтованого підходу (оскільки самостійно обирається темп, ритм, обсяг навчального матеріалу, орієнтуючись на кінцевий результат, що уможливорює створення власної навчальної траєкторії і зручної для дорослої людини, яка виконує декілька соціальних ролей; участь у вебінарах, онлайн-конференціях, обговореннях на форумах і групових дискусіях сприяє підвищенню мотивації та стимулює інтерес до вивчення дисципліни);

– *зміна ролей суб'єктів навчального процесу* (оскільки викладач перестає бути транслятором знань, стає координатором, фасилітатором, організовує спільну та спонукає до самостійної діяльності). Той, хто навчається перетворюється з пасивного споживача готових знань в активного учасника навчального процесу, підвищується його самостійність і відповідальність за результати своєї діяльності.

Під час традиційного навчання (*teacher-centered*) учня навчають, у процесі комбінованого (*student-centered*) – допомагають вчитися; наявності зворотного зв'язку між учасниками процесу навчання (викладач здійснює моніторинг навчального процесу, вносить за необхідності корективи; студенти мають можливість своєчасно бачити результати своєї діяльності,

отримують оцінку своєї роботи і рекомендації викладача); забезпечується прозорість участі кожного, наочність результату виконаної роботи на кожному етапі навчання, мобільність, можливість раціонального розподілу часу на виконання завдань.

Упровадження моделей комбінованого навчання в систему освіти дорослих дає можливість суб'єктам навчального процесу досягти визначених цілей: *для тих, хто навчається*: розширити освітні можливості, зокрема, внаслідок збільшення доступності та гнучкості навчання, урахування індивідуальних освітніх потреб, а також темпу засвоєння навчального матеріалу; формування активної позиції, зокрема, мотивації, самостійності, соціальної активності, рефлексії і самоаналізу; *для тих, хто навчає*: трансформувати навчальний стиль, зокрема, перейти від трансляції знань до інтерактивної взаємодії; індивідуалізувати й персоналізувати навчальний процес завдяки ролі консультанта, наставника, коуча.

6.3. Тренінгові технології в освіті дорослих

Тренінги вважаються однією з нових форм навчання, що активно застосовуються віднедавна, проте вони ніколи не належали до методів масового професійного навчання. Дедалі частіше тренінг застосовують під час навчання дорослих для моделювання ситуацій міжособистісної взаємодії, відпрацювання певних навичок, розвитку здатності адекватно сприймати себе та інших людей. Сьогодні тренінги активно використовуються для розвитку комунікативних здібностей людини, підвищення ефективності процесу набуття й удосконалення професійних знань, умінь, норм і навичок, розвитку емоційно-вольових процесів, усвідомлення, виявлення та подолання особистісних, професійних та організаційних проблем.

Виникнення, науково-практичне розроблення та поширення тренінгових технологій пов'язано з іменами С. Геллерштейна, Е. Юркгейма, Г. Зіммеля, Д. Морено, Ф. Перлза, К. Роджерса, П. Шильдера та ін.

Метод групового тренінгу для навчання дорослих доволі давно застосовується і за кордоном, і в Україні. Тренінги, спря-

мовані на формування і розвиток особистої, професійної компетенції, стають провідними методами навчання дорослих. Цікавими прикладами впровадження цієї технології в педагогіці є програми з мікрОВикладання педагогічної майстерності, які розроблено і впроваджено у Стенфордському університеті ще у 60–70-ті рр. ХХ ст. Провідна ідея мікрОВикладання полягає в організації цілеспрямованого, систематичного відпрацювання професійного впливу на окремого учня або групу учнів. Навичка «упевненої орієнтації у виборі способів взаємодії» формується під впливом багаторазового повторення різних варіацій використання одного способу виховного впливу спочатку в подібних, а потім у протилежних умовах. МікрОВикладання розглядається його авторами як певний тренажер для педагога. Фахівці зі Стенфордського університету одними з перших описали технологію і методику проведення таких занять з педагогами, обґрунтували значення відеозапису та супервізорства для корекції навички, розробили алгоритм демонстрації й поетапного моделювання необхідної професійної навички.

Цей метод активно застосовується для роботи з дорослою аудиторією (вчителями, батьками, керівниками і працівниками установ і організацій). Метою спеціально організованих тренінгів є особистісне зростання, навчання новим психологічним технологіям, набуття знань, умінь і навичок ефективної соціальної взаємодії, організації продуктивної соціальної поведінки, організації продуктивної співпраці з іншими людьми у соціально значущій діяльності та міжособистісній рефлексії. Особистісні зміни під час тренінгу активізують творчий потенціал, позитивну трансформацію особистості, розширюють її самосвідомість та відбуваються за відповідним механізмом формування нових динамічних стереотипів. Розвиток як поступове та індивідуальне зростання або еволюція знань, умінь, взаємодій і поведінки стає можливим завдяки вияву групових феноменів, зокрема, згуртованості та групової синергії.

Термін **«тренінг»** (з англ. *train, training* – навчання, тренування, підготовка, виховання). В українській мові термін виник як калька з англійської, відтак вживається у двох значеннях: широкому, що адекватно передається словами навчання,

підготовка та вузькому – тренування. Вузьке розуміння – тренування – це система вправ для вироблення навичок, засіб автоматизації виконання професійних операцій, прийомів діяльності – є вторинним щодо тренінгів у широкому їх розумінні.

Така невизначеність виявляється і в наукових уявленнях про тренінг як педагогічну технологію, метод активного навчання. Так тренінг розглядають як багаторазове повторення однотипних вправ, що мають тотожні цілі та задачі; під тренінгом розуміють тільки рольові ігри з подальшою груповою дискусією.

Тренінг розуміють як:

- активне соціально-психологічне навчання, що характеризується обов'язковою взаємодією тих, хто навчається поміж собою;

- засіб психологічної взаємодії, спрямованої на розвиток знань, соціальних установок, умінь і досвіду в сфері міжособистісного спілкування;

- метод запланованих змін психологічних феноменів людини і групи людей з метою гармонізації професійного й особистісного буття людини;

- сплановані й систематичні зусилля щодо модифікації або розвитку знань й умінь засобами навчання.

Тренінг – це метод групової навчальної діяльності, коли в лабораторних умовах засобами спеціальних вправ, спрямованих на відтворення, виконання й аналіз ситуацій, в учасників не тільки формуються уміння й навички, але й створюються умови для розвитку.

Тренінг розуміють як широку галузь соціально-психологічної практики, що перетинається з груповою психологічною корекцією і навчанням.

Тренінгові технології розглядають як спеціально організовані й розгорнуті у часі процедури навчання, під час яких реалізується уся система взаємозв'язків між цілями, задачами, змістом, ігровими та неігровими інтерактивними методами навчання, а також система зворотного зв'язку і корекції. Тренінг уважають системою впливів, завдань, спрямованих на розвиток, формування, корекцію у людини необхідних професійних якостей; психологічним впливом, коли увесь курс тренінгу або кожне окреме його заняття можна розглядати як си-

туацію впливу. Методи впливу безпосередньо орієнтовані на втручання в розвиток групи чи особистості з метою викликати певні зміни.

Тренінгові технології є важливою складовою інтерактивного навчання. Їх доцільно розглядати у контексті діяльнісного навчання, вони ґрунтуються на основних принципах ігрового моделювання (ефекту, вправи, асоціації, спілкування, досягнення очікуваних результатів тощо), а головне, є збалансованими завдяки традиційним та нетрадиційним імітаційним методам навчання.

Доцільність впровадження тренінгів у процес навчання дорослої людини можна пояснити виконуваними функціями, головними серед яких є:

- навчальна – засвоєння дисципліни й формування необхідних умінь і навичок;
- розвивальна – створення умов для розкриття творчого потенціалу й розвиток індивідуальних здібностей;
- мотиваційна – налаштування на активне навчання й психологічне налаштування для засвоєння великих обсягів інформації;
- комунікативна – становлення й розвиток контактів поміж слухачами, формування прагнення до співпраці з високим рівнем довіри й сприйняттям інших членів команди;
- релаксаційна – зняття емоційного напруження, спричиненого навантаженням на нервову систему у процесі інтенсивного навчання.

Тренінгові технології сприяють процесу самопізнання, самореалізації людини, уможливають виявлення конструктивних змін особистості. Тренінги полегшують виявлення емоцій та почуттів; створюють відчуття приналежності до колективу; спонукають до саморозкриття; знайомлять з новими зразками поведінки; дають можливість проаналізувати особистісні риси окремих членів групи; сприяють розподілу відповідальності між керівником та іншими учасниками.

Тренінг, разом з іншими методами, дає можливість реалізувати необхідні психологічні умови розвитку професійної та особистісної самосвідомості людини, актуалізувати її ресурси, змінити поведінку, ставлення до світу та інших людей. Впровадження тренінгових технологій сприяє розвитку

впевненості, довіри до оточуючого світу, спроможності переборювати певну обмеженість особистісної свободи й поведінки, розвитку емоційної саморегуляції та нейтралізації агресивних виявів, формуванню толерантності до оточуючих, зниженню ризику дезадаптації у стресових ситуаціях, підвищенню контролю свідомості над поведінкою; поліпшенню соціально-комунікативної адаптованості, розвитку навичок самоуправління і творчого мислення.

Використання тренінгових занять сприяє: корекції та розвитку системи відносин особистості; розвитку здатності адекватно та повно пізнавати себе та інших; формуванню вміння виступати перед аудиторією, вміння правильно поводитися в конфліктних ситуаціях; розвитку і вдосконаленню позитивних якостей тощо. Тренінгові технології дозволяють сформувати у дорослої людини нові навички, які можна використовувати на практиці.

Особлива структура тренінгових програм забезпечує діагностування (виявлення непродуктивних форм поведінки з метою самопізнання), корекцію (самовдосконалення), формування (саморозвиток) та закріплення нових стратегій поведінки, переведення їх із форми діяльності в факт особистісного розвитку, що дає змогу дорослим відчувати себе впевнено, знижує рівень тривожності, активізує пізнавальні і творчі можливості.

Найбільш ефективним і доцільним є використання тренінгових технологій у колективній роботі з дорослими. Лекції та інші традиційні форми і методи сприяють розширенню і поглибленню теоретичних знань, тоді як тренінги дають можливість змінити поведінку дорослої людини. Занурення у життєві та професійні ситуації у створених умовах сприяє осмисленню наявного життєвого і професійного досвіду та формуванню нового, що повністю відповідає основним принципам навчання дорослої людини.

Під час проведення тренінгу застосовуються інтерактивні технології і методи, що враховують особливості і вимоги андрагогічної моделі навчання. Тренінг передбачає активну позицію тих, хто навчається, отже, вимагає забезпечення реалізації прав дорослого учня обирати, приймати самостійні рішення, вносити корективи у навчальний процес тощо.

Велику кількість професійних навчальних тренінгових ігор-вправ розроблено для спортсменів, акторів, учителів, під час яких тренуються комунікативні вміння, спостережливість, пам'ять, увага, здатність передбачати емоційні реакції та вчинки людей, вміння виразно передати свої переживання, впливати на інших. Поняття тренінгу розглядають безпосередньо разом з такими поняттями як трансляція, трансформація і прогрес особистості. Пояснюється це тим, що під час тренінгу інформаційні та прикладні особистісні здобутки (нові знання, вміння, навички, інсайти тощо) транлюються у свідомість-підсвідомість людини, результатом чого є формування нових спонукальних дій – перетворення наявних і побудова нових динамічних стереотипів, спрямованих на утворення запланованих особистісних змін.

Види тренінгів: командного згуртування, комунікації, поведінки в конфліктних ситуаціях, презентації, особистісного зростання, управління часом (тайм-менеджмент), стрес-менеджменту, розвитку лідерських якостей, з управління, ведення переговорів емоційної саморегуляції та ін.

Єдиної класифікації тренінгів немає. Експерти класифікують тренінги залежно від того, для якої категорії дорослих за соціальним і професійним статусом вони призначені (тренінги для керівників вищої і середньої ланок, навчальні курси для персоналу різних організацій, людей третього віку, безробітних та ін.).

Розроблено *універсальні тренінги*, які призначені для різних категорій дорослих (більшість тренінгів із самоорганізації, ефективної комунікації тощо). За типом проведення виокремлюють тренінги відкриті й корпоративні.

Тренінги, що мають на меті розвиток особистісних і професійних якостей дорослих: тренінги із самоорганізації, підготовка до командної роботи, навчання організації інших, навчання орієнтації на клієнта.

Особливість тренінгів з самоорганізації полягає у тому, що вони спрямовані на розвиток здібностей, які поліпшують діяльність фахівця. У межах цих програм навчають ефективного управління своїм часом, правильного виставлення пріоритетів, прийняття самостійних рішень.

Тренінги командної роботи мають на меті навчити дорослих координувати свою діяльність з діяльністю колег (принципи побудови команд, ефективна командна взаємодія, позитивне сприйняття керівництва тощо).

Тренінги з організації інших призначені головно для топ-менеджерів. Учасники тренінгів навчаються ефективної мотивації інших, делегування повноважень, технологіям лідерства і контролю.

Тренінг розглядають як *метод навчання, як форму організації навчання і як педагогічну технологію*.

Тренінг як *метод навчання* – це спосіб навчання, що забезпечує одночасно із формуванням сукупності певних умінь і навичок формування життєвої і професійної позиції, коли під впливом спеціально організованої групової навчальної взаємодії суттєво змінюється система поглядів на різні процеси та явища. Тренінг для дорослої людини – це не стільки повторювані вправи з опанування тактичними прийомами його роботи, скільки усвідомлення загальних закономірностей і вироблення на цій основі власної концепції, яка передбачає відбір для її здійснення тих чи інших професійних умінь і навичок.

Тренінг як *форма організації навчання* – це цілісна циклічна організація особливих занять, об'єднаних загальною структурою, обмежених певним часом і дидактичним простором і спрямованих на всебічний аналіз різних життєвих і професійних ситуацій.

Тренінг як *педагогічна технологія* передбачає покрокову діяльність:

1. Пошук підстав для поділу змісту на частини, тобто вибір принципу, за яким проводитиметься структурування навчального матеріалу. Для тренінгових технологій важливим принципом є послідовний рух у формуванні знань та вмінь від простих (елементарних) до складних, що віддзеркалюється в методах тренінгового навчання. Перший крок – методи групової роботи (кейси, рольові ігри тощо), спрямовані на формування конкретних комунікативних умінь. Останній крок – навчальні ігри, засновані на глибокій рефлексії, об'ємні за змістом і часом, спрямовані на розвиток комунікативної компетентності.

2. Визначення кількості та характеру кроків, їх спрямованість щодо змісту навчання. У тренінгових технологіях кількість кроків визначається на основі діагностичних кроків, що дозволяють зробити корекцію форм і методів усієї тренінгової технології, ґрунтуючись на принципі «від простого до складного» (від набуття впевненості у вербальній взаємодії до навчання діловому співробітництву).

3. Визначення доцільного способу подачі навчальної інформації на кожному кроці просування. У тренінгу припускається високий ступінь активності студента незалежно від форми і методу навчання у конкретний момент, наприклад, активна міні-лекція, дискусія, гра, тренування-тренажер або щось інше.

4. Вибір способів зворотного зв'язку. Тренінг, як педагогічна технологія, передбачає рефлексію і дебрифінг, як найбільш адекватні та ефективні способи зворотного зв'язку.

5. Розробка систем контролю, заснованих на зіставленні реального результату зі стандартом. Вимагається активізація самоконтролю, а також контроль викладача на основі зворотного зв'язку з дорослими учнями.

Тренінгові технології передбачають застосування певних навчальних методів і прийомів. Саме цей компонент забезпечує засвоєння навчального змісту учнями, формування в них необхідних умінь і навичок, формує систему ставлень дорослих учнів, встановлює взаємозв'язок та активізує досвід.

До основних методів, які застосовуються під час проведення тренінгів, належать ігрові, дискусійні, презентаційні, експериментальні, психотехнічні та методи зворотного зв'язку. Вибір і специфіка застосування окремого методу залежить від сукупності чинників: мети і виду тренінгу; категорії учасників; призначення методу в структурі тренінгового процесу; переваг і недоліків методу; очікуваних результатів.

Складові тренінгової технології:

- 1) підготовка до проведення тренінгу;
- 2) власне тренінг (тренінгова діяльність);
- 3) постійне професійне самовдосконалення.

Підготовка до проведення тренінгу передбачає вивчення й урахування багатьох важливих моментів: вікових особливостей дорослих учнів, їх здібностей і можливостей,

характеру мотивації учіння, досвіду, стажу професійної діяльності. Все це не тільки суттєво впливає на своєрідну комплектацію змісту тренінгів, а й визначає відбір методів активного навчання, визначає вплив на рівень і характер цієї активності, особливості структурування занять і процедур установалення зворотних зв'язків.

Тренінгова діяльність провадиться через застосування різних навчальних методів і прийомів. Саме цей компонент забезпечує засвоєння змісту навчання дорослими учнями, формування у них умінь і навичок, формування системи ставлень дорослих учнів, встановлення взаємозв'язків та активізацію досвіду. Для забезпечення успішності тренінгової діяльності необхідно враховувати особливості навчальних стилів конкретної аудиторії, використовувати варіативну й практично значущу інформацію. Це дозволяє створити у процесі навчання атмосферу взаєморозуміння і співробітництва, позитивного настрою, дає можливість дорослим учням відчувати радість від спілкування і пізнання.

Тренінгова діяльність здійснюється із дотриманням вимог принципів:

- активної участі тренінгової взаємодії;
- дослідницької позиції (учасники самостійно знаходять важливі з навчального погляду проблеми, закономірності, виявляють власні особистісні ресурси тощо);
- об'єктивізації поведінки (в процесі ігрових форм групової роботи учасники самі усвідомлюють деструктивні поведінкові моделі і надалі починають діяти не імпульсивно, а на основі усвідомленого вибору конструктивних комунікативних стратегій);
- партнерського спілкування (формування здатності сприймати партнера, його переживання та особистісні особливості).

Професійне самовдосконалення у тренінговій діяльності – постійний і циклічний процес, основою якого є рефлексивне ставлення тренера до своєї роботи. Цей процес охоплює такі складові: установалення зворотних зв'язків, аналіз отриманої інформації, найбільш ефективні зміни своєї подальшої тренінгової діяльності, з огляду на попередній досвід. Найважливішим аспектом цього компоненту є пошук можливостей

для поліпшення професійної діяльності, зокрема, прагнення опанувати нестандартні професійні вміння, поповнити свою тренерську скарбничку новими педагогічними знахідками, скористатися своїм досвідом в інших умовах або взяти участь у навчальних семінарах із тренінгової майстерності.

Завершеним тренінг можна вважати за умови оцінювання кінцевих результатів діяльності. Ефективність тренінгу може бути виміряна за допомогою об'єктивних і суб'єктивних критеріїв, які містять психологічні, предметні та економічні аспекти. Важливим є моніторинг ефективності тренінгу – процес відстеження його результатів і вивчення їх відповідності потребам особистості та її практичної діяльності за допомогою різних методів і суб'єктивних суджень.

Реалізація кожного з компонентів, дотримання вимог принципів навчання дорослих, створення максимально сприятливих умов забезпечують успішність тренінгового навчання, реалізацію освітніх завдань, а отже, і безпосереднє застосування дорослими учнями на практиці у подальшій професійній діяльності здобутих знань, умінь і навичок.

6.4. Групова взаємодія в організації навчання дорослих

Від ефективності взаємодії людей у групі та міжгрупової взаємодії залежить соціально-психологічний клімат групи, ефективність функціонування груп різної величини та природи, а також повноцінна самореалізація особистості як члена групи. Без урахування закономірностей групових процесів неможливе підвищення ефективності функціонування малих груп.

Група (з нім. *gruppe*, італ. *gruppo*, *grup* – «вузол», *groppar* – зв'язувати) – сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, діяльності. Група формується з людей, які взаємодіють для досягнення спільних цілей. Будь-якій групі притаманні певні риси: спільна мета для всіх її членів; взаємодія між учасниками, яка передбачає обмін думками, обговорення проблем, емоційну участь у різних видах діяльності; динамічність.

Групова взаємодія – це атрибутивна ознака групової діяльності, її процесуальна сторона, що є системою

безпосередніх, взаємообумовлених дій учасників певної реальної соціальної групи, спрямованих на реалізацію поставлених цілей. Групова взаємодія є, з одного боку, характеристикою соціальної групи, зумовленою рівнем її розвитку, а з іншого – атрибутом, процесуальною стороною групової діяльності.

Особливість групової взаємодії полягає у спільній цілеспрямованій діяльності членів групи, які мають виконувати певні функції: обмінюватися інформацією, узгоджувати свої дії з логікою процесу, дотримуватися визначених вимог.

Педагогічний контекст групової взаємодії доцільно розглядати як компонент навчання – спільну діяльність; соціологічний аспект розкривається у контексті її значущості для певної соціальної спільноти, групи; психологічний аспект розкривається через систему взаємообумовлених дій між окремими особами та групами, процесуальні характеристики спільної діяльності.

Групова взаємодія в андрагогічному процесі розглядається як навчальна діяльність дорослих на основі їх ціннісно-орієнтованої єдності, що суттєво впливає на формування їх ціннісних орієнтацій, а саме: посилюється мотивація навчання та навчально-пізнавальна активність дорослих учнів; налагоджуються міжособистісні стосунки; підвищується персональний статус членів групи.

Як різновид навчальної взаємодії, групова діяльність є багатofункціональною, на яку покладено виконання мотиваційної, навчальної, розвивальної, виховної, організаційної функцій.

Теорії групової роботи. Когнітивні теорії і теорії соціального навчання дають можливість андрагогам інтерпретувати й аналізувати мотиви поведінки дорослих учнів у груповій взаємодії, визначати ціннісні орієнтації дорослих, допомагати їм зрозуміти, як вони відчують один одного, як формуються їхні знання про світ і життєві ситуації. Досвід групової взаємодії формує ціннісні орієнтації, позитивні очікування, компетентність і навички соціальної взаємодії.

Теорія відносин розглядає стосунки у групі як певні стійкі зв'язки, що допомагають різним категоріям дорослих зрозуміти свої обов'язки у міжгруповій взаємодії, навчитися співіснувати з іншими членами групи в обставинах, які змінюються,

сформувати необхідні навички для вибудовування психологічної дистанції у груповій взаємодії.

Рольова теорія особистості ґрунтується на знаннях про рольові очікування, рольові конфлікти, відносини, які формуються у процесі групової роботи. Андрагог має створити умови для особистісного зростання дорослих, поліпшити їх функціонування у суспільстві.

Теорія комунікації створює уявлення про динамічний обмін інформацією між членами групи. Комунікація є рольовим обміном інформацією, що націлений на досягнення певного результату. У цьому контексті комунікація є певним інструментарієм для вирішення завдань групової роботи. Теорія комунікації надає можливість андрагогу простежувати у процесі групової динаміки специфічні перешкоди, які ускладнюють соціальне функціонування особи, розробляти програми з їх подолання, розвивати навички виявлення індивідуальних почуттів у груповому спілкуванні.

Концепція групової діяльності зумовлює формування відносин не тільки у груповому просторі, а й поза ним. Зовнішнє соціальне середовище включається у навчальний процес, коли окремим членам групи необхідно навчитися змінювати ситуацію, впливати на її оточення. Кожен член групи може екстраполювати індивідуальні концепції, вони можуть бути прийняті групою або ж відкинуті нею. Особливістю групової навчальної роботи є її концепція зумовлювати розвиток групи як цілісного утворення. Це означає, що згодом група створює структуру автономного розвитку, в якій з'являються лідери, які беруть на себе функції керівництва, координації групових процесів.

Комунікація в малій групі виконує такі функції: інформаційну; погоджувальну; організаційну; культуротворчу.

Одна з головних функцій комунікації в малій групі – не просто зміна установок або поведінки члена групи під впливом зовнішніх стимулів, а й формування загальної картини світу учасників групи. Це безперервний процес, що відбувається через послідовну взаємодію, внаслідок якої відбувається взаємопроникнення світоглядів учасників групи і виникає згода між ними. Це дає змогу члену групи розуміти погляди інших людей.

Комунікація відіграє в цьому процесі важливу роль. Особлива самобутня і своєрідна культура групи формується саме внаслідок комунікації. У малих групах дорослі спілкуються один з одним інакше, ніж зі сторонніми. У результаті спілкування між членами групи встановлюється особлива комунікація, завдяки чому формується своєрідна культура спілкування, властива саме для даної групи, яка може містити особливі форми вияву (мова, норми і правила поведінки, міфи, традиції та ритуали). У групах виробляється система певних санкцій по відношенню до порушників групових норм і правил, прийнятих тільки в даній групі.

Комунікація в малій групі виконує функції соціального сполучного явища та обміну інформацією між її членами, а також комплекс функцій, спрямованих на підтримку взаємин у групі та групи загалом.

Групова навчальна діяльність являє собою форму організації навчання в малих групах учнів, яких об'єднує загальна навчальна мета за умови опосередкованого керівництва викладача / тренера у співпраці з колегами.

Групова навчальна взаємодія дорослих має ґрунтуватися на людиноцентричному, гуманістичному, особистісно-орієнтованому, діяльнісному, суб'єкт-суб'єктному підходах, педагогіці співробітництва, теоріях розвивального, інтерактивного навчання, технологіях індивідуально-корпоративного та інших технологіях навчання.

Особливе місце посідають групові цілі та успіх всієї групи, які можуть бути досягнутими у результаті діяльності кожного члена групи (команди) у постійній взаємодії з іншими членами цієї ж самої групи під час роботи над темою (проблемою), проблемним питанням.

Мета групової навчальної діяльності – розвиток дорослого учня як суб'єкта пізнавальної діяльності.

Завдання групової навчальної діяльності – навчання співпраці під час виконання групових завдань; формування і вдосконалення умінь і навичок групової взаємодії; формування і вдосконалення уміння співпрацювати на засадах людиноцентризму; розвиток позитивних мотивів навчання; розвиток емпатійності як механізму реалізації суб'єкт-суб'єктних стосунків; розвиток рефлексивних, комунікативних умінь і навичок тощо.

Етапи організації групової навчальної взаємодії:

1. Індивідуальне самонавчання. Дорослі учні виконують самостійну роботу (робота з досліджуваними об'єктами, посібником, комп'ютерними програмами, дослідницька робота) і складають письмові повідомлення за отриманими результатами.

2. Взаємонавчання у парах. Дорослі учні в парах постійного складу або в парах змінного складу (упродовж заняття слухачі міняються місцями) пояснюють один одному окреме питання, аргументують свій погляд, оцінюють результати колеги.

3. Групова робота зі загальної теми. Навчання всередині групи. Ті, хто навчається, об'єднані в групи, взаємодіють усередині них; пояснюють новий матеріал, обговорюють його, оцінюють свою діяльність, готують виступ.

4. Взаємонавчання між групами. Групи, що вирішують різні проблеми чи виконують різні види діяльності (теоретики й експериментатори) взаємодіють з метою обміну досвідом, інформацією, проблемами. Дорослі учні виконують роль викладача / тренера. Один або двоє учнів навчають усю аудиторію, ведуть практичне заняття з опанування нової технології, проводять лекцію чи інше заняття.

5. Підготовка виступів. Відпрацьовуються такі види діяльності: техніка виступу, методика ведення дискусії, формулювання питань і відповідей до них, аргументація суджень, рецензування, оцінювання, аналіз.

6. Самоорганізація групи. У процесі оволодіння дорослими учнями попередніми формами організації навчальної діяльності їм надаються можливості в самоорганізації групової навчальної взаємодії.

Оволодіння дорослими учнями методами і прийомми навчальної діяльності в групі, сформовані вміння спілкуватися, співпрацювати дозволяють застосовувати групову технологію, яка передбачає взаємодію не тільки між членами групи, а і взаємодію між групами, яка є складнішою. Це дає змогу кожній групі у ході виконання частини загального завдання працювати на спільний результат.

Загальна структура технології групової навчальної діяльності:

1. Концептуальна складова. Технологія групової навчальної діяльності стимулює розвиток особистості через:

взаємозбагачення суб'єктів навчання в групі; організацію спільних дій, що веде до активізації навчально-пізнавальних процесів; розподіл початкових дій та операцій (задається системою завдань, що обумовлюються особливостями досліджуваного об'єкта); комунікацію, спілкування, без яких не відбувається розподіл навантаження, обмін думками, і завдяки яким плануються адекватні навчальні задачі, умови діяльності й вибір відповідних способів взаємодії; обмін способами взаємодії, зумовленими необхідністю побудови різних способів для одержання спільного продукту діяльності – розв'язаної проблеми; взаєморозуміння, зумовлене характером включення учасників у спільну діяльність; рефлексію (ставлення слухача до власної дії із подальшою адекватною корекцією цієї дії).

II. Змістова складова: загальні цілі (забезпечення активності навчального процесу); конкретні цілі (досягнення високого рівня засвоєння змісту); зміст матеріалу.

III. Процесуальна складова: організація процесу групового навчання; діяльність учасників; діяльність викладача / тренера щодо управління процесом навчання; діагностика процесу та його корекція.

Умови ефективності групової навчальної взаємодії:

- чітке формулювання завдань викладачем / тренером;
- усвідомлення загальної мети всіма суб'єктами навчальної взаємодії;
- доцільний розподіл обов'язків і функцій між членами групи;
- взаємна відповідальність;
- володіння викладачем / тренером прийомами спонукання учасників до активної креативної діяльності, пошуку нових способів дій; своєчасний контроль тощо.

Властиві ознаки навчання в малих групах:

- єдність мети і завдань (в основу навчання у групі покладено співробітництво, а не змагання);
- індивідуальна відповідальність (успіх групи залежить від внеску кожного учасника, що передбачає допомогу членів групи один одному);
- рівні можливості для досягнення успіху (будь-який учасник має удосконалювати власні досягнення);
- кожен учасник вчиться в міру своїх можливостей, здібностей і тому має шанс оцінюватися нарівні з іншими.

У процесі групового навчання дорослих учнів важливу роль належить *командній роботі і створенню команди*.

Командна робота (*Teamwork*) – це цілеспрямована спільна діяльність однодумців, які вирішують спільну проблему на основі інтеграції знань із різних сфер за правилами, виробленими спільно.

Ефективна командна взаємодія розглядати на трьох рівнях:

1) рівень особистості (уявлення про команду та її характеристики, ролі кожного члена в командній взаємодії);

2) рівень групи (команди та особливостей її функціонування);

3) рівень організації (результативності діяльності команди для організації загалом).

Ефективність командної роботи залежить від того, наскільки кожний член групи усвідомлює свої завдання та цілі групи загалом, робить свій внесок у їх досягнення, підтримує зусилля інших учасників групової роботи. Зазвичай кожен член команди виконує декілька командних ролей. Важливим чинником ефективної командної роботи є створення команди.

Створення команди – процес цілеспрямованого формування особливого способу взаємодії людей у групі, що дозволяє ефективно реалізувати їх енергетичний, інтелектуальний і творчий потенціали відповідно до поставлених цілей.

Управління цим процесом відбувається завдяки визначенню, розвитку та узгодженості цілей команди, побудові міжособистісних взаємин, розподілу командних ролей і спільному пошуку способів вирішення проблем.

Важливим елементом організації командної роботи дорослих учнів є ***модерація групової роботи***.

Цілі застосування модерації – ефективне управління групою, максимально повне залучення всіх суб'єктів навчання в освітній процес, підтримка високої пізнавальної активності упродовж усього заняття, гарантоване досягнення поставлених цілей.

Технологія модерації (з латин. *moderare* – приводити до рівноваги, керувати, регулювати) – ефективна технологія, яка дозволяє суттєво підвищувати результативність та якість освітнього процесу через посилення мотивації всіх учасників

навчальної взаємодії, активізацію пізнавальної діяльності учнів, ефективне управління процесами навчання, виховання й розвиток особистості.

Технологія модерації спрямована на продуктивну організацію групової роботи, залучення всіх членів групи до обговорення проблем, виконання завдань, презентації результатів самостійної роботи на основі їх зацікавленості, умотивованості, спрямованості на досягнення освітніх результатів. Така робота може проводитися в парах, міні-командах або малих групах, цілою групою. У модерації застосовуються техніки вирішення проблем і пошуку оптимальних рішень – мозковий штурм, кластер, морфологічний аналіз, ментальні карти, шість капелюхів мислення, синектика тощо.

Ефективність модерації зумовлено тим, що використані прийоми, методи і форми організації пізнавальної діяльності спрямовані на активізацію аналітичної та рефлексивної діяльності дорослого учня, розвиток дослідницьких і проектувальних умінь, розвиток комунікативних здібностей і навичок роботи в команді.

Процес групової роботи, організований за допомогою прийомів і методів модерації сприяє зняттю бар'єрів спілкування, створює умови для розвитку творчого мислення і прийняття нестандартних рішень, формування і розвитку навичок спільної діяльності. Технологія модерації передбачає принципові зміни позиції педагога. Він стає консультантом, наставником, старшим партнером, що змінює ставлення до нього тих, хто навчається.

Процеси модерації:

1. *Інтерація* – це основоположний процес модерації. Без ефективної взаємодії всіх учасників навчального процесу немає модерації та потрібних результатів. Для організації ефективної взаємодії дорослих учнів формуються малі групи, в яких надалі відбувається основна робота. У процесі спільної роботи здійснюються різні інтерації: викладач / тьютор – учень, учень – учень, викладач / тьютор – мала група, викладач / тьютор – навчальна група, мала група – мала група, мала група – навчальна група, учень – мала група, учень – навчальна група.

Формування груп проводиться з врахуванням умов ефективності взаємодії дорослих учнів і результативності навчального процесу. Критерієм ефективності взаємодії дорослих учнів є здатність групи успішно діяти для досягнення поставлених цілей. Досягнення і підтримка стану співпраці у груповій роботі забезпечують якісне формування нових знань і умінь, активний розвиток соціальних та професійних умінь та навичок.

Зусилля андрагога мають спрямовуватися на побудову ефективної взаємодії дорослих учнів (інтерації). Ефективність інтерації забезпечується процесом комунікації. Метою побудови комунікативного процесу є ефективний обмін інформацією між його учасниками. Для цього необхідно забезпечити наявність якісних джерел інформації, зручні канали комунікації, умови для вільної генерації, точної передачі та сприйняття інформації всіма учасниками процесу, нейтралізація комунікативних бар'єрів і розривів комунікації та значних спотворень інформації у процесі її передачі.

Для ефективної реалізації задуму необхідно здійснити процес візуалізації. У процесі навчання візуалізація дає можливість активно задіяти зоровий канал отримання інформації. Наочна форма отримання інформації додатково активізує нервову систему, що забезпечує підвищену увагу і концентрацію дорослих учнів. Оформлюючи наочно результати самостійно опрацьованого матеріалу (узагальнені схеми, таблиці, рисунки), під час заняття активується потужний потенціал творчості. Пошук оригінальних форм відображення результатів роботи команди, реалізація в цьому процесі всіх здібностей дорослих учнів, свобода їх самовираження, чіткі позитивні емоції забезпечують ефективність засвоєння та закріплення знань і умінь.

2. *Моніторинг.* Його реалізація передбачає виявлення реальних результатів кожного етапу навчального заняття і порівняння їх зі запланованим, а також формальну і неформальну фіксацію протікання і результатів навчального процесу та внесення, за необхідністю, коректив у процес навчання. Під час модерації відбувається моніторинг двох процесів: виконання плану навчального заняття і групової динаміки. Моніторинг групової динаміки передбачає забезпечення

поступовості проходження етапів розвитку групи і побудови співпраці учасників команди, підтримку їх взаємодії, взаємодопомоги для успішного виконання спільної діяльності.

3. Технологія модерації надає широкі можливості для рефлексії – осмислення нових знань, умінь, якостей і цінностей, критичного аналізу інформації, генерації відповідей на виклики оточення, а також самооцінки себе, власної поведінки, ролі, власного вкладу в процес групової роботи, корегування своєї діяльності на основі цієї оцінки і потреб групи.

Ефективність модерації зумовлюється тим, що прийоми, методи і форми організації групової діяльності спрямовані на активізацію аналітичної та рефлексивної діяльності дорослих учнів, розвиток їх дослідницьких і проектувальних умінь, розвиток комунікативних здібностей і навичок роботи в команді. Технологія модерації дає змогу розвивати мотиваційну сферу, ціннісні життєві орієнтації, професійну компетентність дорослих, формувати в них потребу у самовдосконаленні.

Диспут і дискусія є традиційними формами і методами групової навчальної взаємодії.

Диспут (з лат. *disputale* – сперечатися, міркувати) – спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішення в групі; передбачає суперечку, зіткнення різних, іноді протилежних, поглядів. Він потребує від сторін переконаності, осмисленої позиції стосовно предмета суперечки, уміння відстоювати свою позицію, наводити переконливі аргументи. Різновидами диспуту є дискусія, круглий стіл, філософський стіл та ін. Дискусійні форми являють собою суперечку, роздуми членів групи з визначеної теми. Диспут припускає глибину і різнобічність розкриття проблеми. Тема диспуту має містити у своїй основі проблему, яка викликає суперечку і передбачає різні підходи до її вирішення. Формулювання теми має бути проблемним, таким, що активізує мислення дорослих учнів, викликає різні думки та емоції.

Переформатування проблемної ситуації на задачу передбачає конкретизацію теми за допомогою питань диспуту, які розробляються відповідно до правил роботи (визначають порядок, черговість обговорення, правила висловлень тощо).

Активному обговоренню проблеми сприяє система основних, додаткових і навідних питань, які ведучий диспуту проду-

мує і готує заздалегідь Технологія організації ефективної групової взаємодії дорослих учнів передбачає вирішення таких питань, як: активізувати дискусію та підтримувати суперечку і керувати нею, якщо вона у розпалі.

Важливе значення мають прийоми підтримання уваги та активності аудиторії: запитання до аудиторії, звернення до окремих учнів, авансування, несподіване коротке відхилення від теми, наближення до членів групи, розважальні елементи.

Прийоми активізації дискусії:

– *Демонстрація нерозуміння.* Цей прийом спонукує учасників обговорення уточнювати свої формулювання, аргументи, думки. Можливі фрази ведучого: «Я не зовсім розумію, що ви мали на увазі?», «Уточніть, будь ласка...».

– *Сумнів.* Цей прийом передбачає вагання стосовно почутих висловлювань, думок, ідей. Він дозволяє відхиляти слабкі аргументи, непродумані пропозиції, знімати спроби демагогічних виступів. Можливі фрази ведучого: «Чи дійсно це так?», «Це все?», «Ви впевнені у цьому?», «Звучить непереконливо, бездоказово».

– *Проблематизація.* Цей прийом передбачає висування вимоги пояснити, обґрунтувати, довести твердження. Проблематизація підвищує осмисленість, обґрунтованість висловлювань. Можливі фрази ведучого: «Обґрунтуйте вашу тезу», «Чому це так? Поясніть нам чому...».

– *Альтернатива.* Цей прийом передбачає представлення та обґрунтування ведучим тези, протилежної до висловленої учасникам обговорення, що має на меті вказати на можливість іншого погляду, протилежного підходу. Він дозволяє виробляти вміння аналізувати проблеми різнобічно.

– *Доведення до абсурду.* Цей прийом передбачає формулювання ведучим абсурдних висновків на тлі його погодження з висловленими твердженнями.

– *Ні – стратегія.* Цей прийом передбачає спростування, без будь-яких пояснень, ведучим усіх тверджень, висловлених учасниками дискусії. Фрази ведучого: «Ні, це не так», «Такого не буває й не може бути», «Ні! Тут немає, про що говорити» (у кожній фразі «ні» використовується двічі, підсилюючи негативну силу).

Прийоми підтримки і регулювання дискусії:

– *Парафраз.* Повторення ведучим в уповільненому темпі останніх слів виступаючого. Ця дія ведучого дискусії є підкріпленням: «Усе гаразд, говори далі».

– *Акцентування.* З розгорнутого виступу того, хто говорить, повторюється та думка (краще з питальною інтонацією), відштовхуючись від якої, можна продовжувати дискусію в потрібному напрямі.

– *Посилення.* Дає змогу підтримати і загострити дискусію. Ведучий, повторюючи певну частину сказаного учасником дискусії, супроводжує її посилювальними епітетами.

Парафраз, акцентування, посилення можуть бути використані у стверджувальній або питальній формах. У питальній формі прийоми підтримки дискусії близькі до прийомів її загострення.

– *Слухання.* У цьому прийомі ведучий мінімально використовує слово, здійснює невербальний вплив (наближення до того, хто говорить; напіврозкрита долоня, звернена до учасника; легкий нахил корпусу вперед; міміка, що виражає зацікавленість, увагу, здивування; слова-вигуки (так-так, от-от, ну-ну тощо)).

– *Гальмування.* Призначення цього прийому пригальмувати певні висловлювання, ідеї, емоції, настрої. Базовий спосіб гальмування – об'єктивізація: публічна фіксація у вигляді записів слів, символів, графічних образів певного змісту, що корегують певні настрої та ідеї.

– *Візуалізація змісту дискусії.* Це фіксація висловлювань, ідей, що дозволяє звертатися до них у процесі подальшого обговорення. Візуалізація змісту може бути у формі публічного запису висловлювання, положення або у знаковому або символічному вигляді. Важливого значення набуває цей прийом наприкінці дискусії. Візуалізація дає можливість зафіксувати результат обговорення, загальне розуміння, єдність позицій з визначених питань і виділити ті питання, з яких є суперечливі позиції учасників дискусії. Такий результат групової діяльності під час дискусії є потрібним. Це дозволяє проблематизувати позиції учасників дискусії і створити передумови для неформального спілкування з теми дискусії.

Ігрові технології реалізуються у груповій взаємодії. Дорослі учні взаємодіють один із одним, обмінюючись інформацією, вирішуючи проблеми, моделюючи ситуації, оцінюючи власні дії та поведінку, а також дії і поведінку інших учасників, поглиблюючись в атмосферу ділового співробітництва з вирішення проблеми.

Групова діяльність у вигляді гри виконує такі функції: стимулювальну; комунікативну; розвивальну; діагностичну; корекційну; релаксаційну; психотерапевтичну.

Андрагог (тренер) створює ігрову атмосферу, спрямовує зусилля на розуміння учасниками ігрової ситуації, формує мотивацію, забезпечує оптимальну динаміку міжособистісних стосунків.

Критерії ефективності використання гри у навчанні дорослих:

- Зниження егоцентричних тенденцій у поведінці дорослих учнів.
- Загострення соціальної чутливості.
- Зниження нормативного самоконтролю.
- Сформованість установки на сприйняття нової інформації.
- Позбавлення від стереотипів.
- Активізація творчого потенціалу.
- Підвищення адекватності само- і взаємооцінок.

Воркшоп (з англ. *workshop* – робоча майстерня) – це колективний навчальний захід, учасники якого отримують нові знання та навички у процесі динамічної групової діяльності.

Воркшоп має такі *характеристики*: високу інтенсивність групової взаємодії, активність і самостійність учасників, актуальний досвід й особисте переживання. Експерт, ведучий, керівник воркшопу допомагає учасникам визначити мету, завдання високопродуктивної майстерні, добирає методи та прийоми для активного дослідження. Учасники воркшопу застосовують особистий досвід і професійні знання та вміння, діляться ними з іншими учасниками заходу. Ведучий контролює цей процес, спрямовує діяльність групи.

Мінімальна тривалість воркшопу – пів дня. Максимальна – протягом п'яти-семи днів. Основні методи і прийоми – аналіз і розбір ситуацій, створення проектів і презентацій,

мозковий штурм, параметричний практикум, виконання індивідуальних і групових вправ. Виклад теоретичних положень у вигляді лекцій здійснюється періодично та у мінімальному (необхідному для повного висвітлення теми) обсязі. Наприкінці воркшопу в групі є певний інструментарій, модель поведінки в конкретній ситуації. При такій формі навчання наголошується на динамічному знанні. Відповідальність за результат навчального процесу розподіляється між учасниками й ведучим. Кожний учасник воркшопу отримує індивідуальне рішення конкретного завдання. Результативність заходу визначається внеском учасників.

Основні характеристики воркшопу:

- це завжди колективна робота;
- акцентується на самостійному навчанні групи;
- немає слухачів і спостерігачів, активна участь і взаємодія всіх учасників;
- учасники самі визначають цілі та відповідають за весь навчальний процес;
- оптимальна атмосфера та умови для процесу навчання створюється ефектом групової динаміки;
- головна мета – отримання індивідуального вирішення конкретних завдань кожного його учасника;
- роль ведучого суттєво менша, ніж роль його учасників, і обмежується виконанням функцій модератора;
- мінімум або навіть цілковита відсутність теорії і будь-якої вступної інформації, максимум практики;
- кожен учасник має отримати той результат, який був запланований ним з початку;
- результативність визначається внеском кожного з його учасників;
- учасники самі задають тему і цілі воркшопу, організують процес навчання і задають темп роботи;
- процес навчання заснований на особистих переживаннях і отриманому досвіді кожного з учасників.

«*Світове кафе*» (*The World café*) – технологія, що передбачає простий процес взаємодії, спрямований на широкий обмін думками, ідеями й досвідом; ґрунтується на припущенні, що учасники мають досвід, мудрість та уявлення для вирішення різних завдань.

Учасники такої групової взаємодії сідають за кавові столики, спілкуються і після закінчення певного часу переходять до інших столиків. Такі раунди обговорень створюють живий обмін думками і розширюють, поглиблюють колективні знання. Метафоричне ототожнення всього світу з кафе наголошує на важливості вербальної взаємодії, обміну думками та особистих взаємин, які створюють умови для пізнання, але часто залишаються невидимими.

Метою використання технології «Світове кафе» є: виявлення та активізація колективного інтелекту (обмін знаннями); дослідження учасниками питань, що мають важливе значення; знаходження рішень; створення можливостей для виникнення нових оригінальних ідей; стимулювання осмисленої взаємодії між аудиторією й тими, хто виступає; стимулювання активності учасників; обмін досвідом (кейси) і думками.

Забезпечення ефективності процесу групової взаємодії у технології «Світове кафе» передбачає:

1) до початку сесії:

– визначити мету: для чого організовується «Світове кафе», які параметри важливі для досягнення його цілей;

– питання: задавати відкриті питання (передбачається розгорнута відповідь, а не лише «так/ні»); правильно сформульоване питання дає шанс виявити нові ідеї та можливості;

2) під час сесії:

– пояснити мету й технологію «Світове кафе» (запропонувати 4–6 особам сісти навколо кавового столика та створити невимушену дружню атмосферу (до 5 хвилин);

– за кожним столиком закріпити фасилітатора, який пропонує нове питання, кейс або проблему, пов'язану з визначеною проблемою; одночасно інші учасники за сусідніми столиками також вирішують подібну проблему;

– учасники і фасилітатор столика обговорюють питання, записують усі основні ідеї безпосередньо на столі, покритому аркушем фліпчарта.

Загалом цей процес більшою мірою схожий на робочу сесію, а не на презентацію (15–30 хв). Після першого раунду обговорення учасники переходять до іншого стола («посланці ідей»). Фасилітатор («господар стола») коротко інформує їх про ідеї, запропоновані під час попереднього раунду

обговорень. Відновлена бесіда збагачується ідеями, темами й питаннями, порушеними в ході попередніх обговорень з іншими учасниками.

Цей процес повторюється кілька разів – зазвичай три раунди. Ідеї та погляди починають поєднуватися, а колективні знання – зростати (2–3 рази по 15–30 хв). Результатом є «перехресне запилення» (перенесення) ідей і думок (5–15 хв). Ця технологія передбачає не менше 60 хв групової діяльності.

Неформальна дружня атмосфера цього інноваційного підходу до групової навчальної діяльності дорослих сприяє генерації нових ідей. Під час комунікативної взаємодії відбувається збагачення ідеями, висловленими в ході попередніх обговорень з іншими учасниками, їх систематизація, а також розширення, поглиблення колективних знань із різних питань. Після цього відбувається підбиття підсумків та узагальнення в ході бесіди з усією групою.

Соціальний театр є однією з форм групової взаємодії дорослих, яка сприяє соціальній рівності, справедливості та розвитку культури діалогу і примирення через створення безпечного простору для діалогу та творчого самовираження мовою театру. Соціальний театр використовує театральні методики в прикладних цілях, передбачає включення широких верств населення в контекст національної культури, соціальну адаптацію людей, зокрема і вразливих груп, формування соціокультурних стандартів поведінки тощо. Така групова робота забезпечує активізацію громадянської позиції вразливих груп населення, роботу з наслідками військового конфлікту – примирення та налагодження діалогу, підвищення рівня впевненості в собі серед представників вразливих груп населення та мотивація їх до змін у власному житті, підвищення усвідомленості та критичного мислення серед населення про суть та природу конфліктів, про конструктивні способи його вирішення, особливо серед представників груп, які є у ситуації конфлікту або дискримінації (етнічної, гендерної тощо).

Основними видами соціального театру є форум-театр, театр «Рівний – рівному», театр Плейбек (*PlayBack*).

Форум-театр передбачає використання спеціально підготовленим модератором із групою непрофесійних акторів різних

технік і підготовку короткої візуалізації визначеної соціальної проблеми (дискримінація, булінг, фізичне, психологічне насильство тощо). Після першого перегляду глядацька аудиторія обговорює побачене, пропонуючи варіанти вирішення. Під час кількох переглядів глядачі мають можливість у будь-який момент сказати «стоп» і самостійно замінити когось із акторів на сцені.

Театр «Рівний – рівному» передбачає підготовку невеликих постановок, в основу яких покладено різні суспільні проблеми. Після перегляду вистави глядачі задають питання героям сцени. Особливості такої групової взаємодії полягають у тому, що актори відповідають на питання глядачів, не виходячи з ролі, що дає змогу ліпше зрозуміти мотивацію і внутрішній світ персонажа.

Театр Плейбек (PlayBack) передбачає гру професійних акторів за сценаріями глядачів. Вони розповідають свої історії, які актори відразу, спонтанно, відображають на сцені. Побачивши свої ситуації з боку, людина знаходить способи вирішення проблеми. Основне місце у Плейбеку посідають емоції людей.

6.5. Веб-квест як проект у навчанні дорослих

Ефективність навчання дорослих суттєво залежить від: створення в андрагогічному процесі умов для самовизначення; дотримання вимог андрагогічних принципів; долання стереотипів; усунення бар'єрів спілкування; створення сприятливої психологічної атмосфери; використання інноваційних методів, форм організації і технологій навчання, що оптимізують навчальний процес.

Дієвим способом і формою організації активної взаємодії учасників навчального процесу є інтерактивні ігри, які створюють сприятливі умови для розвитку і самореалізації дорослих учнів. В організації навчання дорослих популярності набувають навчальні квести.

Квест (з англ. *quest* – пошук) – конкретна дія, гра, пошуки пригод, це пригодницька гра, у якій здійснюється просування з пункту А до пункту Б через вирішення поставлених завдань. Поняття «квест» означає гру, яка вимагає від гравця

розв'язання інтелектуального завдання для просування за сюжетом. Сюжет гри може бути визначеним або передбачати різні завершення, вибір яких залежить від дій гравця.

Квест у навчанні – це гра, основним принципом якої є покрокове виконання заздалегідь підготовлених завдань. Квести можуть бути командними або індивідуальними.

У навчанні дорослих **квест** – це форма взаємодії викладача і дорослих учнів, яка сприяє формуванню умінь вирішувати визначені задачі на основі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію визначеного сюжету.

Оптимізувати навчальний процес у сучасних умовах комп'ютеризації та інформатизації усіх сфер життєдіяльності людини можна, використовуючи веб-квести, які набувають популярності, оскільки навчальна діяльність формується на основі активності та взаємодії дорослих учнів із використанням зворотного зв'язку та групового досвіду. Створюється інтерактивне середовище навчального спілкування, в якому відбувається взаємодія, відкритий діалог, накопичення спільного знання, взаємний контроль та оцінка.

Веб-квест є видом проектного навчання, що дає можливість гармонійно реалізувати особливості технологічного й особистісно орієнтованого підходів у навчанні дорослих.

Проектне навчання є моделлю навчання, яка ламає стереотипи і виходить за межі традиційної практики короткотривалого, ізольованого, зорієнтованого на педагога викладання – це ретельно спланована навчальна діяльність. Знання, здобуті у процесі такого навчання є міцними, оскільки різні навчальні дисципліни взаємодіють між собою, а не вивчаються відокремлено одна від одної. Така модель навчання зорієнтована на учнів і містить у собі роботу над проблемами реального світу і реальної практики. Мета проекту (визначається як поглиблене дослідження теми, яка потребує вивчення) полягає у тому, щоб дізнатися якомога більше з даної теми, а не шукати правильні відповіді на задані питання. Учні співпрацюють один з одним протягом визначеного часу для того, щоб віднайти рішення проблеми. Кінцевим результатом проекту можуть бути: мультимедійна презентація, письмовий звіт, гра, веб-сторінка або інший, створений учнями варіант проекту.

Особливості проектного навчання:

Тісно пов'язане з реальним світом. Проектне навчання забезпечує такий навчальний досвід, який за допомогою взаємопов'язаних із реальністю проектів, дає змогу дорослим у комплексі активно розвивати і застосовувати свої знання і вміння. Інтерес учнів тим більший, чим багатшими є їх знання, пов'язані з життєвими проблемами.

Кидає виклик. Проектне навчання заохочує дорослих учнів до вирішення комплексних реальних проблем. Учні проводять дослідження, формують власну думку, формулюють її, пояснюючи і синтезуючи інформацію різними способами (розробка, опис, планування тощо), що спонукає до глибокого осмислення своєї роботи.

Мотивує. Проектне навчання визнає, що осмислене учіння підвищує у дорослих учнів бажання навчатися та їх потребу бути оціненими. Коли в учнів є можливість контролювати своє навчання, його цінність зростає. Можливість вибору і контролю, разом із можливістю співпрацювати з рівними собі, також підвищують мотивацію дорослих.

Інтегрує. Проектне навчання вимагає, щоб учні для розв'язання проблеми, використовували інформацію з різних галузей.

Спонукає до співпраці. Проектне навчання заохочує співпрацю і взаємодію між учнями, а також між учнями і педагогами. Для навчання важливо, щоб дорослі учні, співпрацювали; співпраця є способом збагачення і розширення розуміння дорослими учнями того, що вони вивчають.

Правила проектного навчання

- *Визначте актуальну для учнів проблему.*
- *Поєднайте проблему зі світом учнів.*
- *Організуйте діяльність так, щоб навчальний матеріал допомагав вирішити проблему.*
- *У центрі має бути виконання проекту, а не вивчення навчального матеріалу.*
- *Дайте учням можливість самим визначити власний навчальний досвід і спланувати вирішення проблеми.*
- *Заохочуйте співпрацю, створивши декілька команд, які вивчають проблему.*
- *Дайте можливість усім учням представити результати свого дослідження (у вигляді презентації, веб-сторінки тощо).*

Веб-квест визначають як проект з використанням інтернет-ресурсів.

Веб-квест – це:

- одна з найефективніших моделей використання Інтернету в освітньому процесі;
- проблемне завдання, для виконання якого використовують інформаційні ресурси Інтернету;
- формат навчального заняття, орієнтованого на розвиток пізнавальної, пошукової діяльності учнів, на якому значну частину інформації здобувають через ресурси всесвітньої мережі;
- дидактична структура, у рамках якої педагог удосконалює пошукову діяльність учнів, визначає параметри цієї діяльності та її час;
- форма організації інтерактивного освітнього середовища.

Веб-квест містить у собі проблемне завдання з елементами ролівої гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету.

Головна особливість веб-квесту полягає у тому, що учням дається перелік веб-сайтів, які відповідають темі проекту.

Під час проведення веб-квесту, використовуючи інформаційні інтернет-ресурси та інтегруючи їх у процес навчання дорослих, андрагог вирішує низку важливих завдань освіти дорослих:

- учасники квесту навчаються виходити за межі змісту поданого викладачем навчального матеріалу;
- відбувається вдосконалення вмінь і навичок спілкування дорослих у мережі Інтернет;
- здійснюється розвиток критичного мислення учнів; учасники квесту отримують додаткову можливість професійної експертизи власних творчих здібностей та вмінь;
- дорослі навчаються використовувати інформаційний простір Інтернету для розширення сфер своїх інтересів і діяльності;
- у дорослих формується і підвищується мотивація досягнення успіху.

Робота з веб-квестами спрямована на розвиток у дорослих учнів навичок аналітичного і творчого мислення. Для цього

го створюється широке інформаційне поле діяльності; пропонуються різні джерела інформації, в яких представлено пізні погляди на певну проблему, що спонукає учнів до самостійного вироблення власної аргументованої позиції.

Тематика веб-квестів може бути розмаїтою, а проблемні завдання можуть відрізнятися ступенем складності. Веб-квести передбачають використання наочних і мультимедійних засобів навчання та інтерактивних методів і форм організації навчання. Наочність охоплює різні види демонстраційного матеріалу, презентації, відеоматеріали, графічні матеріали тощо. Мультимедійність доповнює традиційні засоби навчання використанням звукових, відео-, анімаційних ефектів. Інтерактивність виконує інтегруючу функцію та надає можливість впливати на віртуальні об'єкти інформаційного середовища, допомагає впроваджувати елементи особистісно-орієнтованого навчання, створює умови для більш повного розкриття дорослими учнями своїх творчих здібностей і можливостей.

Веб-квести мають такі переваги:

- підвищення навчальної мотивації дорослих;
- представлення інформації у різному вигляді (текстової, графічної, відео та звукової);
- наочне представлення різних завдань;
- формування та підвищення інформаційної культури дорослих.

Веб-квести створюють можливості для андрагога:

- застосовувати різні методи навчання одночасно для всіх категорій дорослих, забезпечуючи індивідуалізацію навчального процесу;
- зменшити обсяг навчального матеріалу внаслідок використання демонстраційного моделювання;
- відпрацьовувати з дорослими розмаїті навички і вміння з використанням комп'ютера як тренажера;
- здійснювати систематичний і безперервний контроль за процесом засвоєння знань;
- збільшити обсяг творчої та індивідуальної роботи з дорослими учнями;
- зробити більш ефективною самостійну роботу дорослих завдяки контролю та управлінню.

Веб-квести створюють можливості для дорослих учнів:

- виконувати навчальну роботу в оптимальному для них темпі;
- повертатися до вивченого раніше матеріалу, отримувати необхідну допомогу;
- долати психологічні бар'єри (страхи, нерішучість тощо);
- відпрацювати окремі вміння та навички до потрібного рівня.

Застосування веб-квесту передбачає трансформацію всіх компонентів процесу навчання: змінюється характер, місце і методи навчальної взаємодії; вдосконалюються програми і методики викладання.

Застосування веб-квестів потребує вирішення певних проблем: для виконання такого інформаційного проекту всі учасники мають бути забезпечені гаджетами з відповідним програмним забезпеченням; технологія веб-квесту вимагає від андрагогів і дорослих учнів відповідного рівня комп'ютерної грамотності; необхідним є якісний доступ до мережі Інтернет; повільний Інтернет може обмежувати тип завантажених ресурсів (наприклад, відеоматеріалів).

Особливістю веб-квестів є те, що частина або вся навчальна інформація, необхідна для самостійної або групової роботи учасників, представлена в мережі Інтернет на різних веб-сайтах. Водночас завдяки гіперпосиланням, дорослі учні працюють у єдиному інформаційному просторі. Вони провадять проектну діяльність: отримують завдання з відповідної теми щодо вирішення певної проблеми, результатом якої обов'язково має бути створення певного інформаційного продукту. З цією метою їм необхідно зібрати інформаційні матеріали у мережі Інтернет, які вони використовуватимуть для виконання завдання. Посилання на частину інформаційних джерел дає викладач, а частину дорослі учні шукають самостійно, використовуючи різні пошукові системи. Наприкінці квесту учасники мають представити напрацювання з визначеної теми. Результатом роботи з веб-квестом є створення дорослими учнями проектів – інформаційних продуктів у вигляді презентацій, веб-сторінок, веб-сайтів, блогів тощо.

Розрізняють такі *типи веб-квестів*:

- короткострокові (поглиблення та інтеграція знань), призначені на одне–три заняття;

– довготривалі (поглиблення і перетворення знань), призначені на тривалий термін).

Один із перших розробників веб-квесту як навчального завдання – Берні Додж, професор освітніх технологій Університету Сан-Дієго (США), визначив такі *види завдань для веб-квесту*:

Переказ – демонстрування розуміння теми на основі подання матеріалів із різних джерел у новому форматі (створення презентації, плаката, розповіді).

Планування та проектування – розроблення плану або проекту на основі визначених умов.

Самопізнання – будь-які аспекти дослідження особистості.

Компіляція – трансформація інформації, здобутої з різних джерел: створення віртуальної виставки, книги рецептів, капсули часу тощо.

Творче завдання – творча робота в певному жанрі: створення відеороликів, п'єси тощо.

Аналітична задача – пошук і систематизація інформації.

Детектив, головоломка, таємнича історія – висновки на основі суперечливих фактів.

Досягнення консенсусу – пошук вирішення проблеми.

Оцінювання – обґрунтування певного погляду.

Журналістське розслідування – об'єктивне представлення інформації.

Переконання – схилення на свій бік опонентів або нейтрально налаштованих осіб.

Наукові дослідження – вивчення різних явищ, відкриттів, фактів на основі унікальних онлайн-джерел.

Властивими ознаками технології веб-квесту є: модальність, візуалізація, образність і структурованість.

Модальність забезпечує використання якомога більшої кількості сенсорних каналів сприйняття інформації. Застосування мультимедійних засобів сприяє візуалізації досліджуваного матеріалу.

Візуалізація дає змогу актуалізувати такі форми мислення, як: наочно-дійове, образне, асоціативне тощо. Вона доповнює і розвиває слухове сприйняття у вербальному навчанні, сприяє доступності і розумінню навчального матеріалу, активізує різні види пам'яті – словесно-логічну, наочно-образну, емоційну тощо.

Образність подання навчального матеріалу дає можливість за короткий час засобами квесту продемонструвати динамічні процеси і статичні об'єкти. Це важливо під час удосконалення уміння порівнювати об'єкти і явища, узагальнювати факти, виділяти головне, створювати асоціативні зв'язки. Упродовж роботи над веб-квестом його учасники можуть за допомогою інтернет-посилань сприймати образно текстове або інше зображення, обираючи лише необхідну інформацію.

Структурованість подання навчального матеріалу забезпечується тим, що в технології веб-квесту навчальна інформація має розгалужену структуру, реалізовану за допомогою гіперпосилань. Це сприяє: організації чітких логічних зв'язків; цілісному розумінню навчального матеріалу; оперативному регулюванню обсягів змісту теми; самостійному вибудовуванню учнями індивідуальної траєкторії навчання. Пошуковий характер технології веб-квесту дає змогу активізувати дослідницьку діяльність дорослих.

Пошук та обробка інформації може розглядатись як інтерактивна діалогова взаємодія учнів із ПК під час якої реалізується комунікація (запит та отримання інформації). При роботі з великими обсягами інформації у дорослих учнів удосконалюються навички оцінки ефективності інформаційного пошуку, грамотного визначення змісту та обсягу необхідної інформації тощо – відбувається формування інформаційної та комунікативної компетентностей.

Процес створення веб-квесту складається з таких процедур:

- постановка загальної проблеми та її декомпозиція;
- визначення теми;
- вибір Інтернет-сервісу і дизайну;
- розробка завдань, добір веб-ресурсів, планування результатів;
- створення блогу веб-квесту та наповнення його змістом;
- визначення вимог і критеріїв до оцінювання результатів роботи учасників веб-квесту;
- розробка рефлексивних вправ та завдань;
- підготовка дидактичних матеріалів.

T. March, один з авторів технології, виділив *компоненти веб-квесту*:

- вступ, який інтригує;

- чітко сформульоване завдання, яке провокує мислення вищого порядку;
- розподіл ролей, що забезпечує різні погляди на проблему;
- обґрунтоване використання інтернет-джерел;
- оцінювання (саме учасники оцінюють виконану роботу);
- висновки (висновки мають містити результати виконаного завдання).

Технологія веб-квесту є універсальною і може бути використана з метою розвитку професійної компетентності у сфері самостійної пізнавальної діяльності дорослих, що ґрунтується на засвоєнні способів набуття знань, умінь із різних інформаційних джерел. Вона дозволяє поповнити знання дорослих учнів; систематизувати наявні знання; стимулює пізнавальну активність дорослих; сприяє виявленню творчих, аналітичних і комунікаційних здібностей, дослідницьких якостей тощо.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Розкрийте розвивальний потенціал комбінованого навчання в системі освіти дорослих.
2. Назвіть притаманні ознаки навчальної групи дорослих.
3. Охарактеризуйте групову взаємодію як навчальну діяльність дорослих.
4. Дайте коротку характеристику етапів підготовки і проведення тренінгів.
5. Обґрунтуйте переваги і недоліки соціального театру.
6. У чому полягає специфіка освітнього квесту?

Навчально-дослідні завдання

1. Розкрийте специфіку емпіричної моделі процесу навчання Д. Колба як основу організації навчальної діяльності, здійснюючи порівняльний аналіз із традиційними моделями навчання.
2. Розробіть презентацію з проблеми: «Інформаційні методи в освіті дорослих: за і проти».
3. Підготуйте наукове повідомлення на тему: «Місце Інтернету в освіті дорослих».
4. Розробіть завдання для веб-квесту.

СИСТЕМИ НАВЧАННЯ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ДОРΟΣЛИХ

7.1. Особливості систематизації різних категорій дорослого населення як цільової аудиторії освіти

Для визначення головних завдань та орієнтирів в освіті дорослих одним із важливих є питання аналізу основних характеристик та особливостей дорослого населення з позиції споживача освітніх послуг.

Поняття цільової аудиторії дедалі частіше стосується дорослого населення. Маркетинг під цільовою аудиторією розуміє таку групу людей, яка з найбільшою ймовірністю придбає визначений товар або послугу; велику групу людей, об'єднаних спільними ознаками, яким надаються певні послуги.

Доросле населення є специфічною цільовою аудиторією. Доросле населення як категорія розглядається демографією, статистикою, соціологією, віковою психологією, антропологією та іншими науками. У процесі категоризації дорослого населення як цільової аудиторії і споживача освітніх послуг відбувається розподіл більш-менш однорідних потенційних споживачів у групи з урахуванням особливостей їх споживчих уподобань, потреб, характеристик та стереотипів поведінки.

Категоризацією (з грец. *kategoria* – висловлювання, свідчення, ознака) є процес віднесення пізнаваного об'єкта до певного класу чи групи, в основі якого знаходяться категорії, що виражають найбільш суттєві особливості стосовно тих чи інших сфер реальної дійсності, знань і діяльності, через вербальні та невербальні значення, символи, сенсорні й перцептивні еталони, соціальні та інші стереотипи. Так, найбільш узагальненими категоріями для здійснення категоризації дорослого населення є вік, стать, сімейний стан, освіта, зайнятість, професія, посада, добробут, фінансовий статус тощо.

На основі факту зайнятості дорослих людей (зайнятість – це незаборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із

задоволенням їх особистих і суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формах, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, зокрема безоплатно) виокремлено такі групи: частково зайняті, повно зайняті, незайняті особи.

Із урахуванням виду зайнятості згідно зі ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» виокремлюють такі групи:

- зайняті за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні й за кордоном у фізичних осіб;

- самозайняті громадяни, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, творчою діяльністю;

- службовці, які обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях; особи, які проходять службу в Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі, військах внутрішньої та конвойної охорони і Цивільної оборони України, органах внутрішніх справ, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, альтернативну (невійськову) службу;

- особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації з відривом від виробництва;

- працюючі громадяни інших країн, які тимчасово перебувають в Україні й виконують функції, не пов'язані з забезпеченням діяльності посольств і місій;

- непрацюючі працездатні особи, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, інвалідом I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, та отримують допомогу, компенсацію та/або надбавку відповідно до законодавства;

- батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

– особи, які проживають разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, та одержує грошову допомогу на догляд за ним відповідно до чинного законодавства.

Систематизація різних категорій дорослого населення за фактом зайнятості має певну специфіку. Класифікація дорослих як цільової аудиторії надання освітніх послуг потребує визначення й опису пріоритетів дорослих людей різних груп зайнятості. Класифікація – це процес поділу, групування об'єктів дослідження або спостереження відповідно до їхніх загальних ознак. Деякі соціологи пропонують класифікувати доросле населення на основі широкого розуміння зайнятості. Провідними характеристиками такого розуміння зайнятості є: статус за наймом (роботодавець чи найманий робітник); рівень доходу; ступінь економічної безпеки (ризик втратити роботу або капітал); шанси на економічний успіх; місце в системі влади та контролю за процесом виробництва; ступінь автономії у роботі; престиж професії у суспільстві. Пропонують виокремлювати такі групи: керівники (менеджери) найвищого рівня в державі та різних галузях економіки; керівники (менеджери) середнього рівня; фахівці з вищою освітою; працівники сфери послуг; дрібні власники, що наймають робітників; дрібні власники, які не наймають робітників; фермери; техніки та майстри; кваліфіковані працівники; напівкваліфіковані й некваліфіковані працівники; працівники сільського господарства.

Орієнтація на соціально-економічні класи для сегментування цільової аудиторії надання освітніх послуг дорослим дасть змогу ліпше розуміти споживача цих послуг. Приналежність до певного класу означає для дорослого: отримання доступу до певного обсягу матеріальних і соціальних благ, до влади; певний ступінь відповідальності, здатності управляти людьми і розпоряджатися розмаїтими ресурсами; бути носієм специфічних сподівань і соціальної культури. Розуміння рівня досягнутого добробуту, сутності мотивації і ціннісних орієнтацій, прагнення підтримувати або підвищувати рівень життя, зокрема економічний, багато в чому є визначальним в організації освітніх заходів для певних класів дорослого населення.

Для сегментування ринку надання освітніх послуг дорослого населення застосовують вікову періодизацію – поділу процесів розвитку на основні періоди, що якісно відрізняються один від одного і формується відповідно до його об'єктивних закономірностей.

Працездатний вік – один з елементів умовної градації віку людини залежно від її участі в трудовій діяльності. Він визначається системою законодавчих актів. Працездатним віком в Україні і для чоловіків, і для жінок Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» вважається вік 16–59 років включно. Водночас для деяких видів трудової діяльності, що пов'язані з роботою у несприятливих умовах праці або вимагають від працівника якостей, що з віком помітно зменшуються (наприклад, військові, спортсмени, артисти балету), пенсійний вік настає раніше на 5–10 років, а інколи і більше.

Окремі кількісні соціально значущі вікові показники – вік повноліття, вік настання адміністративної та кримінальної відповідальності, працездатний вік тощо вказують на відносність вікового періоду дорослого населення.

Вікова періодизація пов'язана з етапами життєдіяльності людини. Межі періодів окреслюють із врахуванням біологічних, психологічних, соціальних та економічних чинників, історичних подій, етнічної приналежності, суб'єктивними уявленнями про вік тощо. З позиції біології, фізіології, медицини проблема полягає не у назвах чи межах різних періодів життя, а у визначенні індивідуального біологічного віку і можливостей людини вільно, без обмежень жити і діяти. Визначення біологічного віку ґрунтується на знаннях генетики, антропометрії, вікової фізіології, інших суміжних дисциплін, й має свої особливості у різні проміжки життя людини.

Д. Бромлей виділив чотири періоди дорослості: рання дорослість – від 20 до 25 років; середня дорослість – від 25 до 40 років; пізня дорослість – від 40 до 55 років; передпенсійний вік – від 55 до 65 років. Після цих періодів виділено період старіння, який складається з етапів: відхід від справ – від 65 до 70 років; власне старість – від 70 років; хвороблива старість і смерть. Г. Крайг виокремив ранню дорослість – 20–45 років, середню дорослість – 40–60 років і пізню дорослість – понад

60 років У геронтології застосовують періодизацію Дж. Біррена, який видів періоди: рання зрілість – від 17 до 25 років; зрілість – від 25 до 50 років; пізня зрілість – від 50 до 75 років; старість – понад 75 років. Демографи С. Струмлінін і Б. Урланіс обґрунтували оригінальну вікову періодизацію, в основу якої покладено трудову діяльність: дотрудовий період, трудовий період, післятрудова діяльність. Кожний з періодів містить три етапи. Так, трудовий період включає: юність – від 16 до 24 років, зрілість – від 25 до 44 років і пізню зрілість – від 45 до 59 років; післятрудова діяльність або старість поділяється на: похилий вік – від 60 до 69 років, ранню старість – від 70 до 79 років, глибоку старість – після 80 років.

Спроби обґрунтувати універсальну вікову періодизацію здійснювалися давно. Проте жодна з них до сьогодні не стала загальноприйнятною. Періодизація віку, запропонована Американською асоціацією охорони здоров'я (1939), відповідає періодизації, прийнятій в сучасних міжнародних публікаціях. Саме цю періодизацію використовують найчастіше: дитинство (період немовляти) – до 1 року, дошкільний вік – від 1 до 4 років, шкільний вік – від 5 до 14 років, юність – від 15 до 24 років, роки найбільшої активності – від 25 до 44 років, середній вік – від 45 до 64 років, рання старість – від 65 до 74 років, старість – від 75 років.

Умовною початковою межею поняття дорослого населення як споживача освітніх послуг і цільової аудиторії освіти можна визначити період від 25 років. Це додатково пов'язано з переважною зайнятістю молодого покоління навчанням у вищих та спеціальних професійних навчальних закладах, визначенням і пошуком перших робочих місць, створенням родин, народженням дітей, зайнятістю щодо забезпечення належних самостійних побутових умов тощо.

Універсального вікового обмеження щодо періодів пізньої зрілості, середнього віку, похилого віку, періодів старості (поважного віку, срібного і золотого віку) дорослого населення не має. Одним із важливих новоутворень дорослого віку, яке вирізняють учені, є мудрість. Мудрість розуміється як експертна система знань, що зорієнтована на практичні сторони життя і дає змогу оцінювати інформацію у ширшому контексті; дозволяє надавати корисні поради щодо життєво важли-

вих питань; обумовлює зважені судження і прийняття оптимальних рішень; дозволяє вирішувати різні ситуації в умовах невизначеності.

Вікові періоди життя людини характеризуються особливостями анатомо-фізіологічного, психічного розвитку, специфікою життєдіяльності (навчання у школі, вищому навчальному закладі, професійна діяльність, створення сім'ї, народження і виховання дітей тощо), працездатністю, станом здоров'я, медичними показниками активності і, безперечно, здатністю до навчання.

Наведені підходи до категорій дорослого населення дозволяють побачити можливі масштаби охоплення освітою дорослого населення, специфіку цієї аудиторії та її особливості й ознаки, які доцільно враховувати у плануванні та організації освітніх заходів.

7.2. Бар'єри та стратегія підвищення освітнього рівня дорослих з особливими потребами

Законом України «Про освіту» та іншими нормативно-правовими документами на законодавчому рівні особам з особливими потребами гарантується право на здобуття освіти, зокрема у зрілому віці.

Основною метою освіти для людей з особливими потребами є – повноцінна інтеграція в суспільство, спроможність нести соціальні навантаження, сприймати інтелектуально-естетичні цінності суспільства, опановувати морально-етичні норми людських взаємин. Досягнення цієї мети можливе лише за наявності в суспільстві відповідних умов.

Сьогодні спеціальні школи-інтернати в контексті освітньої реформи України набувають функцій навчально-реабілітаційних центрів, які забезпечують оптимальні умови для навчання і виховання учнів з особливими потребами. Значна частина молоді з особливими потребами навчається у професійно-технічних училищах, коледжах, закладах вищої освіти. В Україні застосовуються групові, індивідуальні та індивідуально-групові форми підготовки фахівців з вищою освітою з числа осіб з особливими потребами. У закладах вищої освіти особи з порушеннями слуху, зору на рівні з іншими

здобувають вищу освіту, успішно оволодівають потрібною спеціальністю, підвищують фаховий рівень. Це свідчить про майже необмежені можливості осіб з особливими потребами і спонукає до більш дієвого й ефективного проведення відповідної роботи з молоддю та дорослими особами з особливими потребами заради реалізації їх освітніх планів і подальшого підвищення у дорослому віці свого професійного рівня.

На загальному тлі позитивних зрушень освітній рівень осіб з особливими потребами є недостатнім, особливо це виявляється у дорослому віці. Не в усіх дорослих осіб з особливими потребами, в минулому випускників спеціальних закладів освіти, соціально-трудова адаптація відбувається швидко і безболісно. Частина цієї категорії дорослих не може опанувати наступні освітні щаблі через особливості свого психофізичного стану (порушення інтелектуального розвитку тощо). Втім, значна частина осіб з особливими потребами має для цього всі можливості (особи з порушеннями слуху, зору, мовлення та ін.).

Першочерговий вплив на інтеграційні процеси дорослих з особливими потребами мають такі чинники: якість їхньої минулої шкільної підготовки; профілі професійно-трудового навчання; орієнтація на підвищення освітнього рівня; наявність адекватних життєвих планів загалом. Результати досліджень свідчать про те, що майже кожен другий дорослий з особливими потребами свого часу мав задовільні знання, близько 10 % випускників продовжують навчання у тій чи іншій формі та підвищують свій освітній рівень, менше третини випускників з особливими освітніми потребами планує продовжити подальше навчання у дорослому віці, що, безумовно, зважаючи на їхні об'єктивні можливості, є доволі низьким відсотком. Водночас значної уваги заслуговує питання їхньої освітньо-трудової підготовки в минулому, ще у школі.

Незважаючи на накопичений досвід трудового навчання, на сучасному етапі є низка актуальних проблем. Одна з них – визначення науково-обґрунтованої номенклатури професій і спеціальностей відповідно до можливостей осіб з особливими освітніми потребами та актуальних соціально-економічних і культурно-освітніх потреб. Більшість закладів освіти здійснює трудову підготовку з обмеженої кількості традиційних

профілів (столярна, слюсарна і швейна справи), що призводить до того, що чимало осіб з особливими потребами, потрапивши у світ дорослих, одразу прагнуть здобути інші спеціальності, а це потребує значних матеріальних і моральних витрат від держави, і від особистості, а майже кожен п'ятий дорослий з особливими потребами є непрацевлаштованим взагалі.

Серед дорослих людей, які мають ті чи інші особливості психофізичного розвитку, є чимало таких, які виявляють особливий інтерес, здібності, а інколи і талант до різних видів діяльності. Принципово важливого значення у цьому контексті набуває забезпечення максимально можливої диференціації навчання, особистісно-орієнтованого і компетентнісного підходів, що слугувало б підґрунтям для здобуття освіти особам з особливими потребами в дорослому віці.

Є низка причин відсутності в осіб з особливими потребами бажання і планів щодо продовження своєї освіти та освітньо-професійного зростання. Ці причини можна поділити на дві групи: перша – організаційні, друга – змістові.

До організаційних причин, які негативно впливають на рівень освітньої (професійної) підготовки дорослих осіб з особливими потребами, відносять такі:

- фактичний занепад системи заочного і вечірнього навчання у різних типах закладів освіти. Водночас дистанційна форма навчання не стала стовідсотковим заміником;
- скорочення кількості спеціальних професійно-технічних закладів освіти, а також спеціальних груп в інших навчальних закладах, зокрема у закладах вищої освіти;
- зменшення кількості бібліотек. Натомість інтернет-ресурси, зважаючи на особливості психофізичного розвитку окремих категорій дорослих осіб, не стали повноцінним джерелом знань тощо.

До змістових причин небажання продовжувати навчання відносять зміст та якість освітньої підготовки осіб з особливими потребами (насамперед шкільної). Окрім освітньої підготовки в загальноосвітній школі, школі-інтернаті чи навчально-реабілітаційному центрі, сюди відносяться рівень і якість профорієнтаційної роботи в закладі освіти, що безпосередньо впливає на зміст і стійкість життєвих планів (зокрема освітнього спрямування) випускників середніх навчальних

закладів чи середніх спеціальних навчальних закладів (залежно від того, яка форма навчання – інклюзивна чи в системі спеціальних закладів освіти).

Із метою сформованості у дорослих осіб з особливими потребами адекватних планів на майбутнє і, зокрема, щодо продовження освіти доцільно:

- починаючи з юнацького віку знайомити осіб з особливими потребами з вимогами до освітнього рівня працівників на сучасному етапі;

- проводити комплексну психолого-педагогічну оцінку молодих людей з особливими потребами, їхніх можливостей і планів здобуття подальшої післяшкільної освіти;

- проводити профорієнтаційну та орієнтаційну роботу з метою усвідомлення юнаками і дівчатами з особливими потребами необхідності підвищення свого освітнього рівня у дорослому віці та факторів, що обумовлюють цю необхідність;

- ознайомлювати осіб з особливими потребами зі системою освіти в країні;

- ознайомлювати людей з особливими потребами з різними закладами та організаціями, які надають освітні послуги та з особливостями процесу навчання у них, що, полегшить вибір закладу для здобуття вищого щабля освіти у дорослому віці;

- здійснювати поглиблену роботу з підготовки осіб з особливими потребами до продовження освіти.

Важливою є *психологічна підготовка дорослих осіб з особливими потребами до подальшої освіти*. Великого значення у цьому контексті набуває робота шкільного психолога, класного керівника, батьків. Проблема людини з особливими освітніми потребами як суб'єкта навчання є однією з головних проблем психології освіти дорослих. Неefективна взаємодія осіб з особливими потребами у процесі здобуття освіти, зокрема у дорослому віці, призводить до нерезультативного засвоєння знань, виникнення внутрішньо-групових конфліктів, труднощів у спілкуванні, що перешкоджає ефективному навчанню та розвитку особистості.

Вирішити ці питання можна запровадивши механізми надання послуг із *психологічного супроводу дорослих осіб з особливими потребами в освіті*, з реалізації діалогічної взаємодії в процесі особистісного розвитку та групової динаміки як чин-

ника технологізації особистісно орієнтованого й професійно орієнтованого навчання. Необхідно створювати такі умови, які забезпечать більшу ефективність вирішення завдань групою і спеціальне виховання можливостей здійснення діалогічної взаємодії кожним учасником, що є важливим при навчанні дорослих осіб з особливими потребами.

Важливим є:

- більш широке запровадження інноваційної форми і технології навчання дорослих з особливими потребами (найперше – інклюзивної форми навчання);
- започаткування (починаючи зі закладів загальної освіти) профільного навчання осіб з особливими потребами (і у межах навчального закладу, і в окремих класах чи групах), що спонукатиме у перспективі до продовження освіти у дорослому віці за обраним фахом;
- оснащення навчальних закладів сучасною корекційно-розвивальною технікою, якою могли б користуватися дорослі особи з особливими потребами;
- уведення до ліцензійних умов освітніх закладів, організації та осередків обов'язкових вимог щодо забезпечення архітектурної доступності згідно з наявними державними будівельними нормами і стандартами.

Ефективність роботи щодо підготовки осіб з особливими потребами до самостійного життя, постійної освіти і вдосконалення може бути досягнута лише за умови тісної взаємодії всіх чинників, системного педагогічного керівництва цим процесом і психологічного супроводу у цьому процесі та загалом підвищенням у ньому ролі освіти. Роботи за визначеними напрямками дасть змогу наблизити освітні вимоги до загальноприйнятих стандартів і забезпечити можливість особам з особливими потребами всіх категорій здобувати потрібний рівень освітньої і фахової підготовки, маючи водночас у дорослому віці можливості для альтернативного вибору форм і видів навчання і типу освітнього закладу.

7.3. Освіта і просвіта батьків, членів родин як проблема андрагогіки

У Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012–2021 роки, розробленій

Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, наголошено на тому, що потребою часу є систематична й послідовна педагогізація батьківської громадськості, оскільки члени сім'ї є першими вихователями дитини; підкреслено, що сім'я не може виконувати повною мірою виховні функції якщо відсутня цілеспрямована, поетапна, організована системи підготовки майбутніх батьків до виконання соціальних ролей чоловіка і дружини, батька і матері; відсутні умови для підвищення ними свого загальнокультурного і педагогічного рівня. Документом передбачено психолого-педагогічну просвіту батьків і членів родин із використанням сучасних форм і методів навчання.

В Україні сучасний стан освіти і просвіти батьків, членів родин не відповідає потребам і запитам батьків та швидко змінюваного суспільства, оскільки переважно усі зусилля фахівців у сучасній системі соціально-педагогічної роботи з родинами спрямовані на озброєння батьків елементарними знаннями про закономірності розвитку дитини, її індивідуальні особливості.

Просвіта – це форма організації громадянського суспільства, мета якої – підвищення культурно-освітнього рівня людей, поширення досягнень наук і мистецтв; передача, поширення знань та культури (і процес, і відповідна діяльність), а також система освітніх заходів та установ у будь-якій державі. Просвіта є різновидом освітньої діяльності, яка не розрахована на офіційно зареєстровані стійкі групи, водночас передбачає відносно самостійний та вільний відбір індивідами інформації, яку вони отримують, тобто формується на принципі добровільності.

Педагогічну просвіту батьків доцільно розглядати як процес інформування їх про особливості розвитку особистості дитини та способи взаємодії з нею, побудований у контексті життєдіяльності суб'єктів взаємодії відповідно до цінностей культури.

Педагогічна просвіта батьків і членів родин – цілеспрямований процес і результат набуття людиною систематизованих знань, навичок, умінь; розвиток пізнавальних та емоційно-вольових процесів і почуття; формування світогляду і цілеспрямований процес виховання в інтересах людини, суспільства і держави.

Закономірності освіти і просвіти батьків і членів родин підпорядковані загальним закономірностям неперервної освіти дорослих, хоча й мають певну специфіку.

Розуміння недосконалості та недостатності традиційних форм передачі досвіду сімейного виховання від батьків до дітей і необхідності цілеспрямованої підготовки людини до виконання батьківських функцій знаходить все більш широке визнання у світовому співтоваристві. Батьківська освіта (*parent education*) у багатьох розвинених країнах сьогодні розглядається як важлива умова існування здорової сім'ї та повноцінного виховання дітей, здатних у майбутньому забезпечити прогрес особистості та суспільства.

У розвинених країнах родинну (батьків та членів родин) освіту не розглядають як власне освіту. Освіта і просвіта батьків та членів родин створюється як освітня допомога у вихованні. Аналіз найвідоміших програм, що відображають успішний закордонний досвід, засвідчує, що:

- головна мета більшості успішно реалізованих освітніх програм для батьків та членів родин полягає в зміні помилкових позицій по відношенню до дитини і розвитку здатності ефективно взаємодіяти з нею;

- програми навчання є гнучкими, передбачають активну, практичну участь самих батьків і членів родин, які навчаються й які не тільки отримують нову інформацію, а й випробовують і застосовують її в конкретних ситуаціях, набуваючи певних практичних навичок та установок щодо дитини і себе як батьків;

- характер участі кожного члена групи в тих чи інших видах діяльності, передбачених програмою, обирається ним добровільно. При комплектуванні навчальних груп приділяється особлива увага вмотивованості всіх учасників даної групи до роботи планованого змісту, оскільки наявність у групі невмотивованих людей заважає виявляти активність іншим її учасникам;

- викладачі (тренери), які проводять заняття, мають володіти не тільки спеціальними знаннями, а й певними практичними навичками групової та індивідуальної роботи з дорослими.

Освіта та просвіта батьків і членів родин має бути варіативною, що обумовлено відмінностями в культурі сучасної сім'ї,

рівнем педагогічної підготовленості, соціально-економічним і освітнім статусом, гендерними та віковими особливостями, а також глобальними перетвореннями життя людства (зокрема й розвитком дистанційної освіти через Інтернет).

Діти будуть щасливі, якщо завдяки батьківській освіті й просвіті, їх батьки і члени родини будуть прагнути:

- розширювати свою свідомість і вчитися мислити та діяти відповідно до поняття духовності;
- плекати любов до чоловіка / дружини, сина / доньки;
- звертатися до джерел педагогічної мудрості;
- постійно вдосконалювати своє батьківське мистецтво виховання, наповнюючи його глибоким змістом і витонченістю виконання;
- плекати в собі розуміння, терпіння, благородство, великодушність, внутрішню культуру;
- позбавлятися шкідливих звичок і схильностей.

Важливість освіти і просвіти батьків та членів родин зумовлена сучасними реаліями життя людини в сім'ї та викликами часу. Сучасна сім'я живе у швидко змінюваному суспільстві, внаслідок чого усі дорослі члени родини мають безперервно розвиватися та вдосконалюватися, щоб встигати орієнтуватися у сучасних умовах життя, розуміти і чути один одного. Батьки та члени родин мають мати психолого-педагогічні знання, уміти поєднати наявні знання в уміння вирішувати конкретні ситуації життєдіяльності сім'ї та виховання дітей, навички рефлексії, вміння визначити, яких саме знань та умінь їм не вистачає і як їх можна отримати.

7.4. Освіта дорослих засуджених у пенітенціарних установах

Виклики сьогодення зумовлюють необхідність розробки і впровадження технологій особистісного і професійного розвитку дорослих із урахуванням потреб маргінальних груп населення з метою формування і вдосконалення їх соціальної і професійної мобільності та конкурентоздатності різних категорій дорослих.

Однією із вразливих категорій населення є люди, які відбувають чи відбували покарання в місцях позбавлення волі.

В Україні станом на 1 липня 2019 р. у 123 установах виконання покарань, які перебувають у сфері управління Державної кримінально-виконавчої служби України (у 25 установах засуджені не утримуються у зв'язку з оптимізацією їх діяльності. Крім того, 29 установ виконання покарань знаходяться на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою), утримувалося 54 186 осіб.

Кримінально-виконавчий кодекс України, Ст.1 визначає, що метою кримінально-виконавчого законодавства України є, з-поміж іншого, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень і засудженими, й іншими особами; Ст. 6 встановлює порядок відбування покарань (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання є основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених.

Три з шести основних засобів виправлення повністю, а інші частково, ґрунтуються на принципах, технологіях, формах та методах освіти дорослих та пенітенціарної і корекційної педагогіки. Саме освіта дорослих в установах виконання покарань виконує важливу функцію. Головним завданням освіти дорослих в установах виконання покарань є створення необхідних умов для навчання людини, з огляду на суспільні умови і запити. Якщо ще до початку XXI ст. (адже лише 2004 р. втратив чинність Виправно-трудоий кодекс, який був затверджений ще 23.12.1970 р.) основною метою освіти в пенітенціарних установах була підготовка молодої людини до виробничого життя, то сьогодні вона має забезпечити різнобічну підготовку індивіда до життя в усіх його виявах та здатність адаптуватися до змін навколишнього світу.

Навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, у системі освіти дорослих має відбуватись на основі принципів індивідуалізації і диференціації роботи з різними категоріями засуджених. Система освіти засуджених є багатовимірним феноменом, в якому закономірно взаємопов'язані мета і завдання, зміст, методи, методика і форми організації навчання, що забезпечує цілісність і наступність підготовки засуджених до звільнення.

Освіта і навчання дорослих відіграють головну роль у реабілітації засуджених в установах виконання покарань, за умов їх цілісності, системності, інтегрованості різних форм і методів формальної, неформальної та інформальної складових освіти дорослих.

Дейм Саллі Коутс (*Dame Sally Coates*) на замовлення Міністерства юстиції опублікувала документ «Відкритий потенціал» (*Unlocking Potential*, 2016 р.), в якому здійснила огляд освітніх можливостей в умовах позбавлення волі. Основною метою цього документа є представлення освітнього процесу у центр в'язничного режиму. Освіта розглядається як один із стовпів ефективної реабілітації не лише для поліпшення перспектив працевлаштування засуджених, але й для їх добробуту і формування соціального капіталу. В умовах позбавлення волі людина має вивчати не тільки традиційні навчальні дисципліни, а й фінансову грамотність, методи виховання дітей і набувати умінь будувати взаємовідносини у сім'ї.

Урядом Великої Британії опубліковано Білу книгу «Безпека і реформа у в'язницях», в якій визначено низку рекомендацій щодо розробки нової схеми підготовки до роботи зі забезпечення нагляду за засудженими з додатковими повноваженнями з підтримки освіти в центрі в'язничного режиму. У процесі такого навчання співробітників ознайомлювали з методичними аспектами та організаційними умовами освіти засуджених у пенітенціарних установах.

Для освіти і навчання дорослих осіб позбавлених волі має бути запропоновано широкий спектр освітніх послуг, які відповідають індивідуальним потребам особи. Такими послугами повинен мати можливість скористатися кожен засуджений після складання індивідуального плану підготовки до звільнення, на основі оцінки ризиків і потреб засудженої особи.

У світовій практиці застосовують різні **форми організації освіти дорослих засуджених** у виправних установах: академічні кваліфікації, професійне навчання і зайнятість, програми корекції поведінки правопорушників, релігійне навчання й виховання, налагодження соціальних зв'язків, програма переселення «Через ворота» тощо. Кожна з форм є окремою системою, яка може реалізуватися різними провайдерами. Розглянемо кожен освітній інструмент реабілітації засуджених детальніше.

Отримання академічних кваліфікацій. У період відбування покарання засуджені особи мають можливість отримати академічні кваліфікації, включно з базовою підготовкою з мови і/або математики. Цей напрям роботи є актуальним, адже відповідно до статистичних даних у великої кількості засуджених мовні навички розвинені на рівні дитини 11-річного віку. Дорослій людині з низьким освітнім рівнем і таким рівнем розвитку мовлення складно реінтегруватися у суспільство. В процесі набуття академічних кваліфікацій засуджені можуть пройти навчання з різних навчальних дисциплін (державна мова, іноземна мова, математика, інформаційно-комунікаційні технології тощо). Окрім цього, за допомогою дистанційної форми навчання можливо отримати кваліфікацію від початкового рівня до наукового ступеня.

Професійне навчання й зайнятість. Відбуваючи покарання, засуджені, здебільшого, можуть отримати професійну підготовку з певного виду діяльності. Дослідження показують, що засуджені, котрі отримують професійну підготовку в установі виконання покарань, з більшою імовірністю працевлаштовуються після звільнення. У процесі реабілітації професійне навчання відбувається за такими напрямками:

Кейтерінг і готельний бізнес. Отримуючи спеціальність у цій галузі, засуджені можуть здобути професії: шеф-кухаря, кухаря, помічника кухаря, офіціанта, бармена, супервайзера бару, техніка з дозування напоїв, баристи, супервайзера готельного бізнесу й громадського харчування.

Будівництво, планування і забудова. Після відбуття призначеного терміну засуджений може працевлаштуватися за спеціальностями: каменяр, штукатур, столяр, тесля, будівельний нагляд за торгівлею, декоратор, монтажник плитки, будівництво/експлуатація, покрівельні матеріали та настили, ліси і стагери та їх оснащення, сантехнік тощо.

Кваліфікація з обслуговування та прибирання. Цей напрям дає можливість працевлаштуватися: робітником підтримуючого прибирання, спеціалістом з оперативного прибирання, працівником сервісного підприємства, робітником елементарного прибирання, прибиральником, робітником з управління відходами.

Перелік спеціальностей формується за участю відповідних департаментів, міністерств, агентств спільно з роботодавцями на основі аналізу ринку праці. Він є відкритим і, за можливості, керівництво установ іде на зустріч засудженим у вирішенні питань отримання ними професійної освіти і професійної кваліфікації відповідно до їх потреб.

Програми корекції поведінки правопорушників. Програми корекції поведінки правопорушників передбачають серію групових терапевтичних заходів, які проводяться підготовленими фасилітаторами, з метою зниження ймовірності повторного скоєння правопорушень шляхом усунення психологічних причин їх протиправної поведінки. Зміст, форми і методи цього напряму роботи можна віднести до підсистеми неформальної освіти засуджених.

В установах виконання покарань можуть реалізовуватися лише ті програми, які пройшли акредитацію і підтвердили свою ефективність. Деякі програми призначені для вирішення проблеми зловживання психоактивними речовинами, адже саме через такі речовини звільненні особи часто чинять повторні правопорушення. Програми ґрунтуються на принципах когнітивно-поведінкової терапії, яка спрямована на зміну переконань і поглядів. Ці програми розробляються з урахуванням результатів міжнародних наукових досліджень, які містять докази на користь методів когнітивно-поведінкового втручання, що є найбільш ефективними для корекції протиправної поведінки. Дослідження Джеймса МакҐуайра (*J. McGuire*), професора судової клінічної психології Університету Ліверпуля, підтверджують ефективність таких програм. Деякі програми мають продовження через програми, які реалізуються у спільноті після звільнення особи з місця позбавлення волі.

Існують інші терапевтичні підходи, які можуть доповнити їх використання в майбутньому. До них відносяться: психодрама (*Psychodrama*), терапія віртуальною реальністю (*Virtual Reality Therapy*), розвиток емоційної близькості (*Developing Emotional Intimacy*), арт-терапія (*Art Therapy*) і нейронний зворотний зв'язок (*Neurofeedback*).

Релігійне навчання й виховання. В'язничні капелани надають різні релігійні послуги в пенітенціарних установах, виступають у ролі позитивних моделей для наслідування,

підтримують засуджених. Команда капеланів також проводить заняття, що стосуються питань: втрати, емпатії жертви і розвитку життєвих навичок. Капелани вважають реабілітацію однією зі своїх функцій і цілей у в'язниці.

Залучення засуджених до сповідання релігійних традицій сприяє дотриманню ними правил в'язничного режиму. Взаємодія капеланів з ув'язненими з використанням світських і релігійних методів консультування сприяє реабілітації на особистісному рівні.

Налагодження соціальних зв'язків. Одним із найважливіших напрямів роботи зі засудженими є сприяння налагодженню ними позитивних відносин з близькими та рідними. Окрім свого позитивного впливу на процес реінтеграції у суспільство, сімейні відносини мотивують засуджених осіб до більш сумлінного навчання і ліпшого засвоєння соціальних навичок. Налагодивши позитивні, професійні стосунки з родичами засуджених, адміністрація пенітенціарних установ, тим самим, отримує можливість впливати на засудженого. Цей підхід є однією з технологій інформальної освіти осіб позбавлених волі.

Програма переселення «Через ворота» (Through the Gate Resettlement Programme). Програма переселення є формою роботи зі засудженими в основі якої закладена ідея встановлення менторства над засудженим співробітником органу пробації. Із особою, засудженою до позбавлення волі, з першого дня працює офіцер пробації, який, крім вирішення питань побутового влаштування і працевлаштування після звільнення, здійснює організацію навчання засудженого і в умовах відбування покарання, і після звільнення. Ефективність цієї форми реабілітації засуджених часто піддається критиці. Через складність контролю особи після повернення у суспільство та труднощі, які виникають у процесі працевлаштування і пошуку житла, вплив менторства на зниження кількості повторних правопорушень незначний.

Окрім зазначених форм освіти засуджених, в установах виконання покарань ефективним є заняття, які передбачають організацію мистецької, музичної, спортивної діяльності. Це сприяє розкриттю й розвитку творчого та фізичного потенціалу особистості. Ефективним напрямом освіти засуджених є навчання підприємству та самозайнятості.

Важливою є самоосвіта в умовах позбавлення волі, яка є важливим чинником в освіті дорослої людини.

Освіта є важливим засобом процесу реабілітації засудженої особи. Існує широкий спектр освітніх послуг, які потрібно використовувати з метою поліпшення криміногенної ситуації в країні. Освітні послуги можуть надавати провайдери, які не є співробітниками в'язниць. Такі послуги можуть надавати заклади вищої освіти, урядові і неурядові організації, сфера відповідальності яких стосується реабілітації засуджених, громадські організації з дозволу і на замовлення відповідних міністерств.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Розкрийте основні підходи до систематизації різних категорій дорослих як цільової аудиторії освіти.
2. Чим зумовлено виникнення бар'єрів підвищення освітнього рівня дорослих з особливими потребами?
3. Виділіть основні напрями освіти і просвіти батьків, членів родин.
4. Охарактеризуйте форми організації освіти дорослих, засуджених у виправних установах.

Навчально-дослідні завдання

1. Проаналізуйте досвід однієї з країн щодо організації освіти дорослих, засуджених у виправних установах.
2. Підготуйте доповідь та презентацію до неї на тему: «Просвіта батьків і членів родини як проблема андрагогіки», обравши певний аспект просвітницької роботи.

Тема 8

АНДРАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

8.1. Центри освіти дорослих як заклади неформальної освіти

Створення і поширення центрів освіти дорослих як складової неформальної освіти відбувається у багатьох країнах світу та стає своєрідним освітнім трендом, зумовленим необхідністю розширення сфери освітніх послуг для різних категорій дорослого населення. Діяльність центрів освіти дорослих, завдяки широкому спектру послуг, розмаїтості освітніх пропозицій, зв'язкам з різними інституціями, сприяє посиленню освітнього і соціально-культурного потенціалу та розвитку громад і регіонів; зростанню конкурентоспроможності й окремої особистості, й держави загалом.

Усталеного визначення поняття центру освіти дорослих немає. *Центри освіти дорослих* розглядають як осередки соціальної інтеграції дорослих людей, які створюються з метою допомоги дорослим в опануванні нових соціальних ролей, сприяння їх самоосвіті та духовному зростанню. Вони надають широкий спектр освітніх послуг у сфері освіти дорослих відповідно до запитів суспільства на особистісний і професійний розвиток фахівців; індивідуальних культурно-освітніх потреб дорослих; сприяння адаптації дорослих до швидкоплинних умов життя; підготовки педагогічних працівників для роботи з дорослими.

О. В. Аніщенко пропонує таке визначення: **центри освіти дорослих** – це заклади неформальної освіти різних форм власності, що функціонують самостійно або на базі закладів формальної і неформальної освіти, закладів культури, громадських та інших організацій, соціальні підприємства з надання освітніх послуг, на які покладено здійснення освітньої, культурно-освітньої діяльності для різних категорій дорослих.

Діяльність центрів освіти для різних категорій дорослих передбачає співпрацю з розмаїтими закладами освіти і культури, громадськими та іншими організаціями. Навчання у центрах освіти дорослих спрямоване на особистісний і професійний розвиток дорослих в умовах неформальної освіти.

Неформальна освіта дорослих (центри освіти, курси, лекції, тренінги тощо) є складовою системи освіти дорослих, що ґрунтується на засадах приватно-державного партнерства і спрямовується на вирішення широкого спектру соціально-економічних, культурних та інших проблем. Неінституалізована неформальна освіта є гнучкою, вона швидко реагує на потреби дорослих і ринку праці; дає людині право вибору – де, коли, в якому обсязі та в який спосіб отримувати необхідні знання, уміння, досвід.

У Плані дій «Навчання для всіх» Європейського Союзу визначено акції зі залучення дорослих до неперервної освіти:

- вирівнювання кваліфікації через модернізацію навчання;
- надання додаткових можливостей особам, що не одержали належного освітнього рівня/кваліфікації;
- зменшення кількості некваліфікованих осіб;
- соціальна інтеграція мігрантів;
- підвищення віку для кар'єрного зростання.

Виділяють різні *моделі центрів освіти дорослих*: заклади неформальної освіти дорослих (самостійні інституції); підрозділи закладів освіти (загально-освітніх, професійно-технічних, вищих тощо); центри освіти дорослих на базі закладів культури (бібліотек, музеїв, народних домів тощо); центри освіти дорослих на базі громадських організацій; університети третього віку; центри активного довголіття; студії особистісного зростання; арт-школи та ін. Конкретний центр освіти дорослих на практиці може поєднувати у собі різні моделі.

Неформальна освіта дорослих, центри освіти дорослих зокрема, набула у світі популярності. Лідерами в цьому є скандинавські країни, де різними формами неформальної освіти охоплено 70–80 % дорослого населення. Концепція неформальної освіти Скандинавських країн покладена в основу теорії та практики її поширення й розвитку в Європі. Вона ґрунтується на децентралізованій діяльності навчальних гуртків

для соціально виключених категорій населення, орієнтованій на потреби конкретних людей та розвивається залежно від ініціатив конкретних громад.

Найпоширенішою організаційною формою неформальної освіти у Швеції є навчальні гуртки – товариські середовища для спільного планового проведення занять із предмета або галузі знань. Навчання у гуртках здійснюється на засадах критично-креативного підходу до пізнання й зі застосуванням методів: майстерня майбутнього, вулик, зміна складу груп, портфолію, проєктів, брейнстормінгу, картотворення, рольових ігор.

У Великобританії діють центри освіти дорослих, відділення неперервної освіти при вищих навчальних закладах, громадські коледжі, короткострокові коледжі інтернатного типу, організації, що навчаються (підприємства, які організують навчання для своїх працівників), університети третього віку.

Прикладом використання нових концепцій у навчанні дорослих у Німеччині є діяльність Центру загальної наукової подальшої освіти на базі університету Ульм. Головне завдання Центру полягає в поширенні інноваційних освітніх програм, розроблених та впроваджуваних для дорослих науковцями Центру. Освітні пропозиції орієнтовані на інтереси та потреби подальшої освіти учасників навчання та спрямовані на їх залучення до участі в науково-дослідній роботі університету. Центр загальної наукової подальшої освіти розробляє розмаїті пілотні проєкти на регіональному, національному та міжнародному рівнях; здійснює фаховий обмін та підтримує співпрацю з партнерськими університетськими закладами та науковими інститутами Німеччини та багатьох країн світу. Зокрема, партнерами Центру загальної наукової подальшої освіти є Міжнародна Асоціація Університетів Третього Віку (*A.I.U.T.A*), Федеральне Об'єднання наукової подальшої освіти старших дорослих (*BAG WiWA*), Європейська федерація студентів похилого віку в університетах (*EFOS*), Європейська федерація людей поважного віку (*EURAG*), Професійна спілка освіти та науки тощо.

Доволі активною є діяльність центрів освіти дорослих у Республіці Польща. Нині в Польщі налічується понад 400 університетів третього віку, де навчається близько 90 тисяч

дорослих старшого віку. Літні люди постійно спілкуються, навчаються, цікаво проводять час, зберігають свою активність у спільноті, а також передають свій досвід. Польща стала ініціатором відкриття низки центрів освіти дорослих в Україні, зокрема, в Ковелі, Житомирі, Львові, Стрию, Здолбунові, Луцьку та ін.

Досвід *Литви* з організації неформальної освіти характеризується реорганізацією шкіл для дорослих у центри навчання дорослих, що використовують різні форми організації навчального процесу (уроки, консультації, стаціонарне та заочне навчання) та охоплюють різні категорії населення – людей, які працюють у різні зміни, які виховують дітей вдома, які визнані недієздатними та інші категорії.

У *Канаді* представлено класифікацію інституцій неформальної освіти, залежно від сфери діяльності її учасників: мистецький напрям (живопис, акторська справа, кіномистецтво тощо); соціально-педагогічний напрям із підтримки іммігрантів (центри, діяльність яких спрямована на соціальну адаптацію іммігрантів, зокрема освітніми засобами); соціально-педагогічний напрям з підтримки корінного населення (спеціалізовані агенції зі сприяння адаптації соціально-виключених категорій населення); лінгвістичний напрям (школи іноземних мов); напрям зі забезпечення базової освіти (освітні центри, що забезпечують формування загальної грамотності); медичний напрям (організації терапевтичного і парамедичного спрямування); професійно-орієнтований напрям (фахові об'єднання професійного розвитку працівників певної галузі); андрагогічний напрям (шкільні ради та консорціуми, що пропонують програми освіти дорослих); дистанційний напрям (державні та приватні заклади, які забезпечують дистанційні освітні програми). Основними провайдерами неформальної освіти у Канаді є приватні неприбуткові організації – Громадські ради з навчання дорослих, які забезпечують курси з розвитку грамотності, засвоєння англійської мови, формування соціально значущих умінь працевлаштування, активної громадянської позиції, розвитку кар'єри; функціонують волонтерські програми.

В *Україні* заплановано створення концепції розвитку Центрів освіти дорослих, активно вивчається міжнародний досвід

у цій сфері. Нашою державою накопичено неабиякий досвід створення та ефективної діяльності центрів освіти дорослих.

Прикладом окремої моделі центру освіти дорослих є Клуб для людей третього віку «Друга молодість» (м. Ірпінь, Київська обл.), який проводить свою діяльність за підтримки громадського об'єднання міста і місцевої влади. Він є самостійним закладом неформальної освіти, який дає можливість старшим дорослим: відвідувати заняття з оздоровлення з метою підвищення життєвого тону, зміцнення духу, поліпшення емоційного й фізичного стану, подолання соціальної ізоляції, прийняття свого віку тощо; опанувати розмовну англійську мову з фахівцем – носієм мови, здобуваючи навички іншомовного спілкування; займатися рукоділлям і вчитися вишивати стрічками; вивчати комп'ютерну грамотність; відвідувати психологічні тренінги, які допомагають вирішувати життєві проблеми, підтримувати гармонію й оптимізм та ін. Клуб пропонує культурно-дозвілєву програму, яка пропонує відвідування екскурсій, різні заходи за участі відомих освітян, громадських діячів, представників різних професій, місцевої влади та бізнесу тощо.

Центри освіти дорослих, які функціонують як підрозділи (або на базі) закладів освіти (вищих, професійних і професійно-технічних, загальноосвітніх, спеціалізованої освіти мистецького напрямку та ін.) – одна з найпоширеніших моделей неформальної освіти.

У СумДУ створено Центр освіти дорослих «*Education for Life*», в якому проводяться публічні лекції, дискусії для дорослих щодо актуальних питань громадської освіти та соціальних наук (Школа громадянської урбаністики), заняття з медіаграмотності, впроваджуються освітні проекти «Мистецтво у публічному просторі», «Сучасне фотомистецтво», «Театральні студії» та ін., «*Publik Science*» (зокрема, цикл лекцій-дискусій «Досвід світового живопису і кіно для формування громадянської свідомості» відомого режисера-документаліста, сценариста неігрового кіно В. Балаяна тощо).

Центром освіти дорослих на базі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського впроваджено курси: «Сучасні методи освіти дорослих» (для педагогічного персоналу закладів освіти різних типів), «Комп'ютерна грамотність» (для людей віком 55+) та ін.

Прикладом успішної реалізації освітньо-просвітницької, виховної, науково-методичної, діагностичної, консультативної функцій, а також міжнародного співробітництва є спільний Науково-методичний центр освіти дорослих Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Тематичні напрями діяльності Науково-методичного центру освіти дорослих: моніторинг культурно-освітніх потреб дорослих Запорізької обл.; мовний (курси англійської мови); розвиток міжгенераційного діалогу / діалогу поколінь; розвиток громадянського суспільства і перспектив децентралізації в Україні; розвиток професійних компетентностей педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих.

У центрі освіти дорослих при КЗ «Нікопольська міська школа мистецтв № 1» дорослі вивчають гончарну справу, навчаються грі на фортепіано й гітарі, вивчають живопис, техніку «Ебру», пісочну анімацію, нунофелтінг тощо. Дорослим пропонується можливість навчатися у вокальній етно-студії, брати участь у тренінгах психологічного спрямування, організаційного розвитку тощо.

На базі Новояворівської ЗОШ I-III ст. № 1 (Львівська обл.) створено арт-центр освіти дорослих «Майстерня рукоділля» (за фінансової підтримки Представництва *DVV International* в Україні у партнерстві з місцевою владою).

На базі КЗ ЛОР «Львівська спеціальна загальноосвітня середня школа-інтернат № 100» (м. Львів) ефективно здійснюють освіту дорослих спеціальні курси навчання скульптури для незрячих (організовано скульптором Тарасом Поповичем за участі спільноти *Global Shapers*).

Прикладом *Центру освіти дорослих, які функціонують і на базі громадських організацій*, є районний Центр освіти дорослих на базі ГО «Інформаційно-освітній центр «Імпульс» (м. Сколе, Львівська обл.), який координує діяльність мережі сільських центрів освіти дорослих Сколівського району. Сільські центри освіти дорослих Сколівського району впроваджують проекти екологічного, освітнього, соціального та суспільно-економічного спрямування. Їх діяльність спрямовується на розвиток громадянського суспільства завдяки активізації територіальних громад. У сільських центрах осві-

ти дорослі навчаються комп'ютерної грамотності, англійської мови, сироварінню, рукоділлю тощо.

Функціонують *центри освіти дорослих на базі закладів культури (бібліотек, музеїв тощо)*. В історично-мистецькому центрі «Стара школа» (с. Тарасівка, Києво-Святошинського району) функціонує «Школа людей поважного віку», вокальний гурт людей поважного віку «Хутір», відомий не лише своєю виконавською майстерністю, а й краєзнавчо-пошуковою роботою в селі та за його межами.

Створено мережу центрів освіти дорослих у Яворівському районі Львівської області на базі бібліотек і будинків культури. На базі Новояворівського міського краєзнавчого музею діє районний центр освіти дорослих, в якому керівники центрів освіти дорослих Яворівського району навчаються менеджменту освіти дорослих, комп'ютерній грамотності, рукоділлю, беруть участь у тренінгах з особистісного й професійного зростання, розвитку громадянської компетентності тощо.

У Житомирській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. О. Ольжича функціонує центр освіти дорослих (цільова аудиторія: державні службовці, приватні підприємці, педагоги, медійники, IT-спеціалісти, громадські активісти, студенти, молоді мами у соціальній відпустці, медики, безробітні, пенсіонери); Інклюзивна арт-майстерня для людей з особливими потребами, в якій організовано плетіння прикрас; виготовлення картин у техніці *«string art»* (панно з ниток та цвяхів); виготовлення натурального мила ручної роботи.

У м. Чернівці здійсню діяльність Відкритий університет для дорослих започатковано БФ «Суспільні ресурси та ініціативи» у партнерстві з Чернівецькою обласною універсальною науковою бібліотекою ім. М. Івасюка за підтримки Представництва *DVV International* в Україні та ГО «ІДЦ «Інтеграція та розвиток». Цільові групи – представники місцевої спільноти, етнонаціональних меншин Чернівецької області (румуні, молдовани, євреї, поляки, німці, вірмени, росіяни), внутрішні переселенці, люди третього віку, працівники бібліотек Чернівецької області, представники органів місцевого самоврядування. Відкритим університетом для дорослих впроваджено: освітню програму для працівників бібліотек; курси: румунської мови, розвитку навичок критичного і творчого мислення, здорового способу життя, акторської майстерності.

Потужний потенціал щодо освіти дорослих мають *центри місцевої активності* (створюються при місцевих установах культури – будинках культури, бібліотеках тощо), клубні заклади (палаці і будинки культури, клуби, народні доми, молодіжні центри, культурно-дозвілєві комплекси, центри творчості, будинки мистецтв, будинки фольклору, будинки народної творчості та ін.), які функціонують у селах і містах. Це заклади комунальної форми власності, що підпорядковуються Міністерству культури України, поєднують культурно-мистецьку, культурно-освітню, дозвілєву та соціальну складові діяльності, яка передбачає збереження й розвиток української культури, а також культури інших народів, що проживають на території України; вивчення культурних запитів, розкриття творчих здібностей і задоволення культурно-дозвілєвих потреб різновікових груп населення; розвиток усіх видів, жанрів самодіяльної народної творчості, аматорського мистецтва, народних художніх промислів; створення клубних об'єднань за інтересами, творчих колективів, гуртків, студій та ін.

Цікавим прикладом *центру освіти дорослих – соціального підприємства* є навчально-виробничий центр для соціально вразливих груп населення (м. Полтава), створений за ініціативи БО «Світло надії» при партнерській і фінансовій підтримці Полтавської міської ради, Представництва *DVV International* в Україні. Основна мета Центру – підвищення доступу соціально вразливих груп населення (безхатченків, громадян, звільнених із місць позбавлення волі) до навчання, здобуття професії та працевлаштування. Навчання цільових груп проводиться за фахом «Столярна справа», «Швейна справа», «Зварювальна справа», а також на курсах із розвитку життєвих навичок. На базі цього Центру засуджені та адміністративно-покарані особи відпрацьовують безоплатні громадські, суспільно корисні роботи. ЦОД – соціальне підприємство функціонує й у Києві (Університет третього віку «Європейський» – спільний проект консорціуму організацій з України та Польщі, замовником якого є Товариство «Знання» України, а виконавцем – ГО «Ліга Розвитку Науки»). У найближчій перспективі – створення ЦОД – соціального підприємства у Мелітополі.

Окрему групу центрів освіти як закладів неформальної освіти дорослих становлять *університети третього віку, цен-*

три активного довголіття. Переважна більшість університетів третього віку функціонує на базі територіальних центрів соціального обслуговування. Їх діяльність спрямовується на впровадження принципу навчання людей старшого віку впродовж усього життя, фізичну, психологічну та соціальну підтримку, особистісний і професійний розвиток. Починаючи з 2011 р., відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України, надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» забезпечується структурним підрозділом територіального центру соціального обслуговування. Такі заклади функціонують у рамках плану заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття.

Набули поширення також *університети третього віку*, започатковані на базі закладів вищої освіти і державної, і приватної форм власності (Полтавський університет економіки і торгівлі, Університет імені Альфреда Нобеля, Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, Чернігівський національний технологічний університет, Донецький державний університет управління (м. Маріуполь), Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (м. Київ) тощо), а також як муніципальні заклади.

Спільні характеристики діяльності різних моделей центрів освіти дорослих: широкий спектр і розмаїтість освітніх пропозицій, організаційних форм навчання; зорієнтованість на культурно-освітні потреби конкретних категорій дорослих; гнучкість в організації освітнього процесу, виборі методів навчання; добровільність навчання й високий рівень мотивації тих, хто навчається; високий особистісний сенс навчання; мобільність і високий рівень активності дорослих учнів та ін.

Принципи діяльності центрів освіти дорослих як осередків неформальної освіти у територіальній громаді:

- людиноцентризму;
- клієнтоорієнтованості;
- гнучкості;
- відповідальності;
- навчання в дії і співробітництві;
- чутливості до потреб громади;
- партнерства (передбачає залучення широкого кола зацікавлених сторін) та ін.

Напрями діяльності центрів освіти дорослих, які набули поширення в Україні:

- інформаційно-комунікаційний;
- мовно-лінгвістичний;
- розвиток громадянських компетентностей;
- мистецький;
- оздоровчий (розвиток культури здорового способу життя), реабілітаційний;
- психологічно орієнтований;
- правовий;
- підприємництва, бізнесу тощо.

Тенденції розвитку центрів освіти дорослих як закладів неформальної освіти дорослих:

- відродження традицій громадської освіти, в чому вбачається один із провідних способів подолання проблеми соціального та освітнього відчуження певних категорій населення (інвалідів, біженців, неграмотних, матеріально незабезпечених тощо);
- активний розвиток і підтримка освітньої діяльності людей пенсійного віку в напрямі демографічних змін та соціально зорієнтованої політики уряду.

8.2. Музейна педагогіка: потенціал для навчання і розвитку дорослих

Якісна освіта впродовж життя, утвердження її національного характеру, оновлення й удосконалення її змісту й організації з метою підвищення інтелектуального, духовного та економічного потенціалу суспільства визначено пріоритетним завданням розвитку України. Відчутним є значення ролі і місця культурно-освітньої політики в системі освіти дорослих. Роль соціокультурних інститутів, особливо музеїв, у вирішенні суспільно-значущих завдань дедалі зростатиме. Упровадження контенту музейної культури в систему освіти, становлення громадянського суспільства, патріотичного виховання мають важливе значення.

Музей має значний освітній потенціал, виконуючи відбір подій, фактів, людської долі через функцію документування, постаючи як джерело інформації про людей і події. Музеї здатні впливати емоційно, викликати почуття причетності.

Потреби суспільства, держави, особистості зумовили вироблення сучасних тенденцій в діяльності таких інститутів. Музеї не тільки уособлюють заклади, в яких зберігаються, вивчаються пам'ятки, експонати історії, матеріальної і духовної культури, вони перетворилися у потужні культурні, наукові, духовні, просвітницькі центри, які формують нове світобачення, раціональне й почуттєве осмислення, сприйняття власної історичної спадщини. Закон України «Про музеї і музейну справу» розширив зміст поняття «музей», визначивши його головним сенсом прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Основні функції музеїв:

– *документування* як цілеспрямований процес відображення в музейних фондах, предметах, експозиціях тих процесів (згідно профілю), які характеризують конкретне суспільне життя, природні процеси з їхніми вартісними означеннями, ідеалами, традиціями, способами життя. Ця функція безпосередньо стосується процесів збереження культурної спадщини;

– *просвітництва*, виховання людини і суспільства. Головний акцент полягає у розкритті цінності культурно-історичного і природного середовища. Музейний предмет потенційно наділений інформаційно-пізнавальними, емоційними, естетичними властивостями. Він виконує різні завдання морально-етичного, естетичного, навчально-виховного, пропагандистського, громадянського, ідеологічного характеру. Усе реалізується в процесі комунікації експозиційною, науково-дослідницькою чи просвітницькою формами діяльності.

Музей, як історично-культурний інститут з його унікальними пам'ятками духовного і матеріального характеру, може функціонувати на рівні малоефективної і малопродуктивної соціальної інституції, якщо недооцінювати значущість педагогічної комунікації в музейних установах.

Інтеграція зусиль музейних установ та освітніх закладів сприяла виникненню і розвитку музейної педагогіки. Робота музеїв спрямована на популяризацію і збереження культури та використання форм музейної роботи (музейної педагогіки). Синергія музейного й освітнього потенціалу характеризувалася змістовими сутнісними змінами і виникненням музейної педагогіки.

Музейна педагогіка – педагогічна теорія і практика, яка вивчає шляхи становлення гуманістичного світогляду, що ґрунтується на духовних цінностях, а також специфіку інтелектуального, етичного і естетичного розвитку особистості в процесі музейної комунікації.

Музейна педагогіка впливає на посилення й урізноманітнення культурної комунікації, процесів спілкування різних категорій населення під час ознайомлення з музейними предметами, зібранням. Андрагогіка, як і музейна педагогіка передбачає міжособистісну педагогічну взаємодію, що сприяє активному залученню дорослих до соціуму, культури, громадянського життя, завдяки діалогічності формується атмосфера взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємодії, в якій людина сприймається вищою цінністю. У такий спосіб відбувається більш глибоке пізнання явищ і процесів, активізується розвиток, виражається власне «Я» емоційно-психологічного ставлення до навколишнього світу. Музейна педагогіка може стати дієвим засобом формування соціальної та громадянської компетентностей людини.

Використання елементів музейної педагогіки в освіті дорослих сприяє опануванню дорослими сучасних технічних засобів. Одним із завдань музейної педагогіки є впровадження нових методів, які активізували і мотивували продовжувати освіту в дорослому віці. Застосування сучасних технологій у музейній педагогіці потребує практичної реалізації досвіду усього культурно-освітнього потенціалу музею, своєрідної трансляції інформації, яка зосереджена у музейних експонатах. Умовами цього є підвищення значення музею як своєрідного символу тієї чи іншої епохи і культури. Такий підхід сприятиме розширенню світогляду дорослих, розвитку їх здатності активно пізнавати та розуміти оточуючий світ, відчувати глибину світової та національної культури.

Нові технології, які використовують сучасні музеї, приносять нові можливості для освіти дорослих майже в будь-якому місці у будь-який час за допомогою мережі загальнодоступної інформації. Віртуальність явищ з'єднується, обмінюється і змішується з реальним досвідом людини, зображеннями, що протікають і проникають один в одного. Водночас створюються можливості для перетину реального простору і кіберпростору.

Популярними заходами у діяльності різних музеїв стало застосування *STEAM-освіти*. STEAM-освіта є унікальним явищем та цінною знахідкою для музейних педагогів та андрагогів. Будь-яка навчальна програма або проект, побудований на її базі, передбачає широкий контекст навчання в музеї на основі міждисциплінарного підходу, якому притаманні прикладний характер та інтеграція в єдину дидактичну схему. Такі проекти загалом підходять для відвідувачів музеїв будь-якого віку.

Музейний простір вирізняється зручністю, інтерактивністю, багатофункціональністю, що дозволяє розташування тематичних експозицій з певної галузі знань (медицина, історія, хімія, фізика, робототехніка, космос тощо), наявності майданчиків для проведення майстер-класів та відеодемонстрацій, наукових театрів, лабіринтів, бібліотек.

Перебуваючи у просторі музею і працюючи над виконанням поставлених завдань, дорослі учні не лише спостерігають, запам'ятовують, але й критично мислять, удосконалюють уміння і навички роботи з інформацією (елементарний аналіз, узагальнення, висновки, порівняння), здійснюють експериментальну діяльність, конструюють розмаїті інтерактивні моделі та алгоритми діяльності. Використання музейного простору допомагає формуванню цілісної особистості, здатної до критичного мислення; громадянина з активною позицією.

Музейні матеріали сприяють освіті та навчанню дорослих на загальнолюдських цінностях, зокрема морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) тощо. Формування музейної колекції освітніми закладами сприяє створенню у їх стінах особливого інтелектуального середовища.

Дослідники музейної справи зазначають, що кількість відвідувачів, для яких отримання нових знань – важливий мотив для відвідин музею, зростає, але новації не достатньо проникають у класичне музейне середовище і поволі охоплюють освітянську систему. Потребують змін підходи до проведення екскурсій для дорослих. Андрагогам і педагогам важливо широко використовувати музейний ресурс і здійснювати пошук

педагогічного інструментарію, який дасть змогу зробити відвідування музею цікавішим.

Музейна педагогіка застосовується у професійному розвитку освітян. Так, на базі музею діє проект «Інститут у музеї», започаткований 2014 р. кафедрою історичної та громадянської освіти ІППО КУ імені Бориса Грінченка та працівниками музею. У межах проекту на базі музею проводяться заняття для різних категорій вчителів Києва, шкільних психологів та бібліотекарів, зокрема проводяться модулі «Сучасні педагогічні технології», «Методи, форми, засоби виховання», «Українська педагогічна спадщина в освіті сьогодення». Перед початком заняття під час екскурсії учасники знайомляться з експозицією. Екскурсія має інтерактивний характер: слухачі беруть у ній активну участь, відповідаючи на запитання та виконуючи низку цікавих завдань. Педагоги апробують ігрові форми роботи: вікторини, квести. Вони мають можливість ознайомитися з підручниками, журналами, методичними працями та іншими навчальними виданнями (рукописи, стародруки та рідкісні видання). Відповідно до спеціальності вчителів, які підвищують кваліфікацію, добираються видання зі зазначених колекцій.

Під час занять освітяни мають змогу стати учасниками відкриття тематичних музейних експозицій, переглянути матеріали, поспілкуватись із запрошеними гостями, послухати музику, переглянути відеофільми. Після таких занять педагоги приходять до музею зі своїми учнями, використовують фонди музею для підготовки до занять, конференцій, семінарів, наукових досліджень тощо.

Формою співпраці музею з педагогами є *розроблення спільних музейно-освітніх і культуротворчих програм, проектів* із залученням до їх організації науковців музею, закладів вищої освіти і власне вчителів. Така діяльність оптимізує реалізацію освітнього потенціалу музею, оскільки: через учителя музей забезпечує взаємодію з широкою дитячою аудиторією; враховуючи індивідуальні особливості, рівень гуманітарної підготовки, вчитель педагогічно доцільно готує учнів до сприйняття музейної експозиції і цим сприяє формуванню їхньої культури; музейні співробітники, розробляючи спеціальні програми для вчителів, значно збагачують зміст освітньо-виховної взаємодії між музеєм і навчальним закладом.

Серед спільних заходів музею та кафедр університетів – проведення конференцій, семінарів, конкурсів, тематичних екскурсій («Виховний ідеал родини в педагогічній спадщині Григорія Ващенко», «Музейна андрагогіка», «Музейна педагогіка як ресурс співпраці школи, родини, громади» тощо).

Музеї можуть мати актові зали, сучасні технічні пристрої, які значно поліпшують проведення групових занять (лекцій, тренінгів) та індивідуальних консультацій з дорослими. Музеї є потужним інструментом для розширення культурного та освітнього простору через зразки матеріальної та духовної культури. Культура розглядається як соціальне явище, яке виходить за межі традиційної освіти.

Соціокультурне, політичне середовище, ідеологія, цінності й етичні орієнтири, які домінують у суспільстві, відіграють головну роль у змісті музейної діяльності та музейної педагогіки, яка є визначальним складником при здійсненні основної функції освіти і виховання в умовах музейного середовища. Зростаюча роль і значення музеїв в освіті дорослих є важливим чинником в гармонізації відносин між людьми, підвищення культурного та освітнього рівня суспільства та конкурентоспроможності держави.

8.3. Освітній туризм у навчанні дорослих

Прагнення, поєднати відпочинок та освіту, розширити світогляд, зануритись у життя інших країнах і регіонів світу, збільшити свою соціальну мобільність і підвищити професійний рівень стають основною мотивацією нової генерації туристів у XXI ст.

Туризм сьогодні визначається як суспільне явище, суттю якого є самовдосконалення в процесі освоєння культурного та природного різноманіття під час відпочинку та дозвілля. Таке розуміння туризму наголошує на важливості його *освітньої, просвітницької, виховної, розвивальної і культуротворчої функцій* і акцентує на його ролі у житті особистості. Найповніше ці функції і завдання реалізуються в межах освітнього туризму.

Освітній туризм – це поїздки під час яких турист поєднує відпочинок та навчання: відвідує заняття, здійснює

екскурсії з метою розширення світогляду, задоволення інтересу і досягнення пізнавальних цілей. Сфера освітнього туризму охоплює різні види навчання й освіти, які здійснюються поза постійним місцем проживання і тривають безперервно не більше року.

Освітній туризм є неновим, проте ще недостатньо масовим явищем. Проте у сучасній динаміці розвитку світової економіки та лібералізації сфери міжнародних відносин популярність такого відпочинку відчутно зростає.

Метою освітнього туризму є одержання освіти або її доповнення в освітніх центрах інших країн, формування людини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності у багатонаціональному полікультурному середовищі.

Особливістю освітнього туризму є те, що в разі складання програми перебування необхідно розрахувати, скільки годин турист має і може ефективно навчатися, а скільки він може присвятити відпочинку та іншим позанавчальним заходам. Такі програми передбачають ознайомлення з країною перебування. Усі програми освітніх турів охоплюють по 2–4 години щоденних занять у першій половині дня. Інший час займає відпочинок, спорт, дозвілля, розваги тощо. Існують тури з інтенсивною програмою навчання (20–30 годин на тиждень). Водночас до кваліфікації викладачів висуваються серйозні вимоги, заняття мають бути активними. Якщо це мовні тури, то заняття проводяться у формі розмовної практики.

Освітній туризм як чинник, що сприяє зростанню соціальної мобільності дорослих, вихованню толерантності та взаємоповаги до традицій і культури різних народів набуває більшої підтримки з боку держави та наднаціональних інститутів. Він сприяє формуванню професійної універсальності, навичок самоосвіти, стимулює інтелектуальний розвиток.

Мотиви освітніх подорожей дорослих людей різноманітні: від бажання з користю для саморозвитку провести свій вільний час, перебуваючи на відпочинку за межами звичного середовища, до прагнення задовольнити власні пізнавальні та професійні інтереси, набути нових знань та умінь, спеціально переміщуючись для цього у ті країни і регіони, де можна задовольнити ці потреби з максимальною ефективністю.

Види освітнього туризму:

- навчальні подорожі з метою вивчення іноземної мови, інших загальноосвітніх чи спеціальних предметів;
- ознайомлювальні подорожі до установ, організацій, підприємств, наукові та професійні стажування;
- участь у семінарах, конференціях, конгресах, творчих майстернях і майстер-класах, метою яких є обмін досвідом та отримання нових професійно важливих знань, умінь, інформації;
- екскурсійно-ознайомлювальні подорожі по різних містах, природних зонах і країнах.

Освітній туризм класифікують так:

- подорожі, що передбачають *освіту* у *всесвітньовідомих навчальних центрах* (Оксфорд, Кембридж, Сорбонна), які тривають декілька років, але поділені на семестри;
- *мовні тури*, що передбачають вивчення іноземної мови у відповідному мовному середовищі. Здебільшого, такий тур триває від 1 до 6 місяців, туристи навчаються в мовних школах, проживають у сім'ях, щоб мати можливість спілкуватися з носіями певної мови;
- *стажування* передбачає навчання за відповідними програмами для підвищення / отримання кваліфікації;
- *участь у майстер-класах*, метою яких є обмін досвідом та отримання нової професійно важливої інформації;
- *спеціалізовані екскурсійно-ознайомлювальні мандрівки* за різними маршрутами, пов'язаними з відвіданням центрів краси, виноробства, етнографічного мистецтва тощо.

Форми організації освітнього туризму:

- виїзні табори;
- туристські поїздки;
- комплексні проекти;
- дослідницькі проекти;
- заняття в музеях;
- багатоденні екскурсії;
- заочні екскурсії;
- короткострокові мовні курси.

Розвиток і популярність освітнього туризму серед дорослих зумовлено низкою чинників. Інтеграційні процеси стимулювали міграції і вимагали від європейців більшої соціальної

мобільності. Політика ЄС у сфері освіти, а саме, заохочення вивчення мов країн ЄС, обмінів студентами і викладачами, взаємне визнання дипломів і термінів навчання, сприяння співпраці освітніх закладів, розвиток дистанційного навчання, а згодом, і створення єдиного європейського освітнього простору та можливість вільного безвізового руху в межах Шенгенського простору спричинили розширення номенклатури і географії турів, в яких відпочинок поєднувався з освітньою програмою.

Навчальні подорожі є найпоширенішим продуктом на ринку освітнього туризму у всьому світі. Навчальні подорожі переважно орієнтовані на підлітків та молодь (поїздки до літніх дитячих і молодіжних таборів, короткострокові та довгострокові мовні курси, академічні курси).

Важливим етапом розвитку таких подорожей стало поєднання академічної програми з пропозицією дешевих засобів розміщення на базі університетських гуртожитків. Такий туристичний продукт став доступним для різних категорій дорослих людей.

Окрім навчальних подорожей до сфери освітнього туризму відносять наукові та освітні стажування та організацію ознайомлювальних поїздок до установ та підприємств. Освітні та наукові стажування організуються відповідними навчальними закладами, центрами післядипломної професійної освіти тощо. Цікаві програми стажувань пропонують *«International Hotel Management Institute»*, *«Les Roches International School of Hotel Management»*, *«Glion Institute of Higher Education»* (Швейцарія), *«Estonian School of Hotel and Tourism Management»* (Естонія).

Віднесення до сфери освітнього туризму екскурсійно-ознайомлювальних подорожей по різних містах, природних зонах і країнах, відвідування майстер-класів та конференцій обумовлено насамперед домінуванням відповідної мотивації та тенденціями розвитку світового та національних туристичних ринків. В умовах жорсткої конкуренції, в контексті розширення географії туристичних подорожей, традиційні екскурсійні тури трансформувалися внаслідок доповнення програми перебування розмаїтими курсами, в межах яких, туристам пропонують не тільки споглядати, але й поглиблювати свої знання та набувати і вдосконалювати певні навички.

Подорожуючи Францією, туристи мають змогу набувати кулінарної майстерності, відвідуючи Італію та Німеччину, поглибити свої знання з історії мистецтв, у Австрії – вдосконалити художню та співочу майстерність, у Швейцарії – відвідати майстер-класи з ландшафтного дизайну, у Великобританії – навчитися їздити верхи, у Швеції та Канаді – набути досвіду раціонального використання енергії та ефективної організації природоохоронної діяльності тощо.

У світі наймасовішим сегментом ринку освітнього туризму є екскурсійно-пізнавальні подорожі та короткотривалі програми з відвідуванням майстер-класів та організацією «польових досліджень». Стабільно високими темпами розвивається ринок мовних курсів та академічних програм. Чітко фіксується тенденція розширення контингенту освітніх турів завдяки людям похилого віку, що важливо в контексті старіння населення в більшості розвинутих країн.

Традиційними міжнародними центрами освітнього туризму є Велика Британія, Швейцарія, Мальта, США. Активізує свою діяльність щодо розвитку цього сегменту туристичного ринку Австралія та Малайзія. Одним із найбільших туроператорів сучасного ринку освітнього туризму є американська компанія *Elderhostel*, заснована 1975 р., яка вперше запропонувала на ринку освітнього туризму продукт для людей віком від 55 років, і представляє сьогодні понад 10 тисяч освітніх програм у 100 країнах світу.

В Україні для освітнього туризму найліпші умови має південь країни, де можна одночасно одержати відповідну освіту, майстерність із відпочинком на морі. Перспективними щодо розвитку освітнього туризму є етнографічні центри України: регіони Західної України: Бойківщина, Буковина, Гуцульщина, Полісся тощо. Саме там, де збереглися традиційні ремесла та унікальне мистецтво, організовуються майстер-класи, вивчення традицій і опанування технологією виготовлення побутових та культових речей, сувенірів тощо. Важливо, що в регіонах Західної України такі освітні тури можуть поєднуватися з рекреацією, перебуванням в екологічному середовищі. Існує зацікавлення іноземців до вивчення української мови. Свої послуги з освіти дорослих надають мовні школи в Києві та Львові. Зарубіжні науковці зацікавлені в участі у конференціях в Україні.

В Україні активно розвивається ринок внутрішнього освітнього туризму. Є велика кількість освітньо-оздоровчих таборів, де відбуваються тематичні заходи, які надають можливість повного занурення людини у певну галузь знань або історичну епоху. Організуються літні школи з вивчення точних наук, історії, культурології, мови. По закінченню деяких програм можна пройти процедуру атестації та отримати відповідний сертифікат. Особливо варто зауважити тенденцію до створення на території України мовних таборів, які стають альтернативою освітнім подорожам за кордон.

Завдяки освітньому туризму людина отримує нові знання, корисний досвід, підвищує свою кваліфікацію, розширює ділові контакти, пізнає звичаї та культуру місцевого населення. Освітні тури дозволять людям більш шанобливо ставитися один до одного, поважати й цінувати різні культури і країни.

8.4. Науковий туризм як інструмент професійного розвитку дорослих

Освіта є вирішальним чинником культурного прогресу держави й розвитку людських ресурсів. На освітню сферу суттєвий вплив мають процеси глобалізації та європейської інтеграції. Розвиток освіти дорослих як важливої складової освіти людини впродовж життя потребує вивчення і використання світового та європейського досвіду її організації. Важливим засобом для вирішення цього питання є міжнародне співробітництво українських та європейських науковців, педагогів, закладів науки та освіти. Однією із найефективніших форм такої співпраці є науковий туризм.

Поєднання освіти, науки і відпочинку за кордоном робить науковий туризм затребуваним. Комерційні результати стимулюють розмаїтість і якість пропозицій на ринку міжнародних освітніх послуг. Міжнародний науковий туризм розвивається з урахуванням специфіки академічних обмінів у галузі освіти та науки з опорою на розвинену інфраструктуру туристичної галузі.

Термін «науковий туризм» уперше застосовано в 1980 р. у праці Яна Лаармана та Річарда Перд'ю «*Tropical Science and Tourism: The Case of OTS in Costa Rica*», де науковий туризм,

протиставляється звичайній науковій експедиції та визначається як цілеспрямована робота дослідника в іншій країні без використання належного технічного оснащення. У 1982 р. Моріс Холбрук, Елізабет Хіршман у праці «*The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fan*» зробили спробу розглянути феномен наукового туризму з погляду теорії споживання. Науковий турист є не лише споживачем пізнавального досвіду, а й активним учасником, що безпосередньо впливає на організацію процесу пізнання.

Науковий туризм – це своєрідна ніша в межах альтернативних форм туризму, що поєднує в собі особливості культурно-дозвілєвого, рекреаційного, пригодницького, експериментального та освітнього туризму. Це різновид, який не лише генерує, але й розповсюджує (через публікації, звіти, статті) набуті туристами враження, досвід, задоволення, знання та навички, а тому є продуктивнішим і привабливішим, порівняно з багатьма традиційними формами туризму.

Науковий туризм розглядають як специфічну форму туризму, що має відношення до наукової практики та приносить користь не лише науці, а й туристичній галузі, адже статті (роботи), написані за результатами такої туристичної подорожі, мають не лише наукову цінність, а й активно сприяють популяризації місць (країн, міст, університетів), які відвідали туристи-науковці та дослідники. В основі наукового туризму лежить задоволення дозвілєвих, культурних та освітніх потреб індивіда або групи людей, зацікавлених у певній науковій проблематиці.

Термін «науковий туризм» не має загальноприйнятого визначення і в різних наукових джерелах має дещо неоднакові тлумачення. Але всі вони **науковий туризм визначають** як різновид звичайного туризму, що здійснюється відповідно до певного наукового завдання, пов'язаного із збиранням даних, проведенням досліджень, додатковим навчанням, участю в наукових заходах (конференціях, семінарах, симпозіумах), здобуттям нових знань, підвищенням рівня наукової компетентності викладача (дослідника) тощо. Під цю категорію підпадають будь-які організовані науково-орієнтовані дії, що відбуваються на території іншої держави.

Головною ознакою наукового туризму є орієнтація на здобуття нових наукових знань.

Видами наукового туризму є екологічний, етнокультурний тощо; знайомство з досягненнями науки і техніки, промисловості, сільського господарства; участь у конгресах, симпозіумах, наукових семінарах. Туристичними об'єктами в наукових турах є природоохоронні території: заповідники, заказники, національні парки, пам'ятки природи.

Пропозиції і тематика наукових турів є актуальною, викликає інтерес у педагогів і науковців. Педагогів цікавлять питання, що пов'язані з інтернаціоналізацією навчального процесу в університетах; інноваційними методами й технологіями у навчальному процесі; інтеграцією науки та практики; науково-педагогічним розвитком та підвищенням кваліфікації фахівців; вивченням передового досвіду в організації дистанційного навчання; розробкою нових методик проведення дистанційних лекційних курсів тощо.

Окрім навчальних семінарів програми закордонних візитів передбачають участь у науково-практичних конференціях, виконання наукових проектів, написання наукових публікацій, читання лекцій, участь у наукових круглих столах кафедр, участь у підготовці міжнародних грантових проектів і програм, участь у складі рецензійних груп і редакційних колегіях, участь у міжнародних майстер-класах, конференціях і наукових фестивалях тощо.

Культурна програма традиційно включає екскурсії на природні та культурні об'єкти, відвідування виставок тощо.

Основними формами наукового туризму є закордонні тури з метою:

- проведення експериментальних досліджень;
- збору матеріалів і зразків;
- відвідування науково значущих місць та об'єктів (природних і цивілізаційних пам'яток, музеїв, закладів, дослідницьких центрів, лабораторій, обсерваторій, університетів, підприємств);
- обміну досвідом завдяки участі в наукових форумах (конференціях, симпозіумах, семінарах тощо);
- підвищення кваліфікації науковців через навчання в межах наукових програм, проектів, курсів, літніх та зимових наукових шкіл, таборів тощо.

Якісний науковий туризм містить не лише усі атрибути звичайного туризму, а й висуває підвищені вимоги до рівня

обслуговуючого персоналу (гідів, лекторів, наукових співробітників) і технічного забезпечення наукового туру.

Головними складовими наукового туризму є:

– висококваліфіковані наставники, експерти, які дають зрозумілі та вичерпні пояснення щодо проблематики наукового туру;

– добре налагоджена туристична та наукова інфраструктура, починаючи від трансферу, поселення і харчування, закінчуючи сучасним науковим обладнанням, програмно-методичним забезпеченням (включаючи мультимедійні засоби та різноманітну наочність), репрезентативністю й доступністю курсів, програм, екскурсій тощо.

Науковий турист (дослідник, науковець, викладач) не лише споживає туристичний досвід, відвідуючи (одноосібно або колективно) закордонні університети, дослідницькі центри, лабораторії, інші цікаві з наукового погляду місця. Він також вимагає, щоб здобутий туристичний досвід і пов'язані з ним конкретні туристичні послуги відповідали його найліпшим очікуванням. Наукові туристи використовують найсучаснішу аудіовізуальну та комп'ютерну техніку для проведення лекцій, занять, семінарів.

Учених приваблюють провідні закордонні наукові центри, що проводять дослідження у сферах науки, відмінних від їхньої основної наукової спеціалізації. Так, фізики на нетривалий час стають біологами-початківцями, палеонтологи перетворюються на астрономів, медики – на педагогів. Так, вивчаються нові методики, технології, технічні засоби та обладнання, які потім вірогідно стануть у нагоді під час проведення досліджень у межах основної наукової спеціалізації.

Серед наукових туристів часто можна зустріти не лише вчених-дослідників, а й викладачів, учителів, аспірантів і магістрантів, які зацікавлені в програмах міжнародного наукового стажування. Отримані під час наукового туристичного туру нові знання, навички, інформацію вони активно застосовують у подальшій практичній професійній діяльності, у такому разі науковий туризм набуває статусу туризму освітнього.

Законом України «Про вищу освіту» завдання включення України в міжнародний академічний простір, зокрема європейський, визначено важливою метою. Вища освіта, наукові

дослідження, педагогічні інновації відіграють головну роль у розвитку освіти дорослих та неперервної освіти загалом.

Швидке накопичення нових знань зумовлює розвиток міжнародного співробітництва в сфері освіти і науки. Відбувається розширення мобільності викладачів і науковців, включаючи регулярні поїздки, академічні обміни викладачів, проведення міжнародних наукових заходів (конференцій, семінарів тощо). Активна участь у міжнародній академічній мобільності стала невід'ємною частиною життя європейського наукового співтовариства.

Міжнародна академічна мобільність є показником успішності та визнання й окремого науково-педагогічного працівника, й університету загалом. Участь у міжнародних програмах включено до системи визначення рейтингів університетів і є обов'язковим пунктом у системі оцінювання професійної діяльності професорсько-викладацького складу закладів вищої освіти. Науковий туризм викладачів сприяє зародженню нових наукових ідей, розширенню наукових і освітніх зв'язків між різними країнами, започаткуванню важливих міжнародних проектів.

Країні, яка приймає туристів-науковців, науковий туризм приносить значні доходи. Тому науковий туризм (закордонне стажування викладачів, міжнародні конференції, симпозиуми тощо) разом з освітнім туризмом стають перспективною та високорентабельною галуззю туризму. Його частка в міжнародному туристичному обміні віднедавна значно зростає. За наявними оцінками, учасники міжнародних наукових заходів становлять 6–7 % загальної кількості іноземних тимчасових відвідувачів, і на їх частку припадає близько 10 % валютних надходжень від туризму.

Науковий туризм спричинив усвідомлення туристом необхідності підготовки до зарубіжних наукових турів, особливо іншомовної. Це стало стимулом для створення і поширення центрів вивчення іноземних мов, одним із завдань яких стало підвищення рівня англомовної компетентності викладачів і науковців (здебільшого фахівців із немовних спеціальностей). Метою діяльності таких центрів стала реалізація основних положень гуманітарної політики держави в частині популяризації соціальної значущості володіння іноземними мовами,

а також поширення й підтримка англійської мови в Україні як одного з головних засобів міжкультурного спілкування.

У межах роботи конференцій, конгресів, симпозіумів, семінарів, літніх/зимових шкіл встановлюються нові ефективні контакти між представниками світової інтелектуальної еліти, незалежно від геополітичного чи соціального статусу кожного окремого туриста, що здійснює поїздку з науковою метою. Завдяки спілкуванню педагогів із різних країн відбувається ефект вирівнювання ступенів поінформованості про досягнення в сфері інноваційної педагогіки, інтеріоризації загальноцивілізаційних цінностей, що створює особливу соціально-психологічну реальність – міжнародне педагогічне партнерство.

Питання і завдання до роздумів та обговорення

1. Визначіть та охарактеризуйте канали реалізації неперервної освіти.
2. Як змінилися цілі, функції, форми організації та засоби неформальної освіти дорослих?
3. Назвіть основні напрями вдосконалення і розвитку фахівця в умовах системи неперервної освіти.
4. Розкрийте сутність музейної педагогіки.
5. Охарактеризуйте місце і значення музейної педагогіки в освіті дорослих.
6. У чому сутність і специфіка освітнього і наукового туризму в освіті дорослих?

Навчально-дослідні завдання

1. Проаналізуйте досвід однієї з країн щодо організації центрів освіти дорослих.
2. Підготуйте доповідь і презентацію на тему: «Музейна педагогіка як ресурс освіти дорослих», обравши певну категорію дорослих.

Термінологічний словник

Андрогог – організатор навчання дорослих, консультант, співавтор індивідуальної програми навчання, який у своїй професійній діяльності поєднує й інші функції (надає допомогу у відновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, володіє змістом і андрагогічної, і професійної діяльності тих, хто навчається, методологією андрагогічного супроводу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджувальне навчання основ науково-дослідної роботи, допомога у створенні проектів професійного й особистісного розвитку тощо).

Андрогогіка – це наука, яка вивчає сутність, специфіку, закономірності, принципи, методи, технології, форми організації педагогічного процесу (андрагогічного процесу) як чинника і засобу розвитку дорослої людини.

Веб-квест є видом проектного навчання, що дає можливість гармонійно реалізувати особливості технологічного й особистісно орієнтованого підходів у навчанні дорослих. Веб-квест містить проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету. Веб-квест – це: одна з найефективніших моделей використання Інтернету в освітньому процесі; проблемне завдання, для виконання якого використовують інформаційні ресурси Інтернету; формат навчального заняття, орієнтованого на розвиток пізнавальної, пошукової діяльності учнів, на якому значну частину інформації здобувають через ресурси всесвітньої мережі; дидактична структура, у межах якої педагог удосконалює пошукову діяльність учнів, визначає параметри цієї діяльності та її час; форма організації інтерактивного освітнього середовища.

Воркшоп (з англ. *workshop* робоча майстерня) – це колективний навчальний захід, учасники якого отримують нові знання та навички у процесі динамічної групової діяльності. Воркшоп має такі *характеристики*: високу інтенсивність групової взаємодії, активність і самостійність учасників, актуальний досвід й особисте переживання. Експерт, ведучий, керівник воркшопу допомагає учасникам визначити мету, завдання високопродуктивної майстерні, доби-

рає методи та прийоми для активного дослідження. Учасники воркшопу застосовують особистий досвід і професійні знання та вміння, діляться ними з іншими учасниками заходу. Ведучий контролює цей процес, спрямовує діяльність групи.

Група (з нім. *gruppe*, італ. *gruppo*, *grop* – «вузол», *groppar* – зв'язувати) – сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, діяльності. Група формується з людей, які взаємодіють для досягнення спільних цілей. Будь-якій групі притаманні такі риси: спільна мета для всіх її членів; взаємодія між учасниками, яка передбачає обмін думками, обговорення проблем, емоційну участь у різних видах діяльності; динамічність.

Групова взаємодія – це атрибутивна ознака групової діяльності, її процесуальна сторона, що є системою безпосередніх, взаємообумовлених дій учасників певної реальної соціальної групи, спрямованих на реалізацію поставлених цілей. Групова взаємодія є, з одного боку, характеристикою соціальної групи, зумовленою рівнем її розвитку, а з іншого – атрибутом, процесуальною стороною групової діяльності.

Групова взаємодія в андрагогічному процесі розглядається як навчальна діяльність дорослих на основі їх ціннісно-орієнтованої єдності, що суттєво впливає на формування їх ціннісних орієнтацій, а саме: посилюється мотивація навчання та навчально-пізнавальна активність дорослих учнів; налагоджуються міжособистісні стосунки; підвищується персональний статус членів групи.

Диспут (з лат. *disputale* – сперечатися, міркувати) – спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішення в групі; передбачає суперечку, збіг різних, іноді протилежних, поглядів. Він потребує від сторін переконаності, осмисленої позиції стосовно предмета суперечки, вміння відстоювати свою позицію, наводити переконливі аргументи. Різновидами диспуту є дискусія, круглий стіл, філософський стіл та ін. Дискусійні форми являють собою суперечку, роздуми членів групи з визначеної теми. Диспут припускає глибину і різнобічність розкриття проблеми.

Доросла особа – особа, що досягла повноліття та завершила навчання на відповідному рівні формальної освіти, здобувши відповідну кваліфікацію.

Дорослий – особа, що виконує соціально значущі продуктивні ролі (громадянина, працівника, члена родини); що володіє

фізіологічною, психологічною, соціальною, моральною зрілістю, відносною економічною незалежністю, життєвим досвідом і рівнем самосвідомості, достатніми для відповідальної самокерованої поведінки; поєднує або чергує навчальну діяльність з іншими видами діяльності.

Дорослий учень – особа дїездатного віку, соціально зріла, загалом сформована особистість, яка у різний спосіб поєднує навчальну діяльність із зайнятістю у сфері оплачуваної праці; соціально зрілий індивід, який має статус оплачуваного працівника і повноправного громадянина; усвідомлює себе самостійною самокерованою особистістю; має життєвий, соціальний і професійний досвід, який формує його світогляд, з позиції якого він оцінює усю інформацію; мотивація навчання має здебільшого прагматичний характер, оскільки у навчанні він вбачає можливість розв'язати власні життєві проблеми (спілкування, кар'єра, дозвілля тощо); прагне до невідкладного застосування набутих знань або задоволення від власне процесу навчання.

Дорослі (Adult). У межах опитування ЄС щодо освіти дорослих (*EU Adult Education Survey*) рекомендовано віднести до категорії «дорослі» осіб віком від 25 до 64 років. «Доросле населення» в Україні, відповідно до методики обрахунку статистичних даних, потрапляє до категорії «економічно активне населення». Це особи у віці 15–70 років.

Дорослість – етап онтогенезу, що характеризується найвищим рівнем розвитку духовних, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей людини. На цьому етапі формуються своєрідні особливості Я-концепції, спонукальної та емоційної сфер особистості, змінюється спосіб життєдіяльності, з'являється життєвий досвід, виникають нові типи соціальних взаємовідносин (створення сім'ї, сімейні стосунки, батьківські функції, кар'єра, творчі досягнення тощо). Дорослість пов'язана не стільки з віком, скільки з соціально-психологічними факторами, які, з одного боку, усвідомлюються самою людиною, а з іншого – визнаються суспільством.

Життєвий досвід учнів – досвід діяльності учнів у побутовій, професійній, соціальній сферах.

Інформальна освіта – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід); неорганізоване опанування інформації, здійснюється

через відвідування театрів, музеїв, під час подорожей, у ході читання літератури, спілкування з людьми. Як соціально-побутова, неструктурована освіта може відбуватися у сім'ї, суспільстві, у процесі виконання роботи, що становить найбільш поширену форму навчання на робочому місці. Це навчання «вбудоване у життя: здійснюється у процесі спілкування, відбувається під впливом засобів масової інформації, під час читання книг, при осмисленні власного досвіду та досвіду інших людей...» (С. Г. Вершловський).

Квест у навчанні – це гра, основним принципом якої є покрокове виконання заздалегідь підготовлених завдань. Квести можуть бути командними або індивідуальними. У навчанні дорослих квест – це форма взаємодії викладача і дорослих учнів, яка сприяє формуванню умінь вирішувати визначені задачі на основі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію визначеного сюжету.

Коучінг (з англ. *coaching* – тренувати, інструктаж) – близьке за значенням до наставництва, що означає надання допомоги дорослим учням у визначенні їхніх освітніх потреб та в організації навчальної діяльності; коучінг дозволить не тільки ефективно розв'язати завдання навчання учнів, але й сприяє створенню згуртованої команди, розвиває самостійність і відповідальність учнів.

Ментор (з грец. *Μέντωρ* – наставник, учитель, порадижник) – наставник, який має особистий досвід успіху і готовий поділитися ним зі своїм підопічним. Він одночасно є консультантом, мудрим радником, наставником і психологом. Його головне завдання, попередити і вберегти учня від помилок і невдач, спрямувати дорослого учня, надати йому рекомендації і поради на його прохання.

Модель навчання – систематизований комплекс основних закономірностей організації діяльності учня і викладача в процесі навчання.

Модератор (з лат. *moderator* – стримую, вноrmовую, регулюю; з англ. – *ведучий дискусії*) – здійснює навчальну роботу з дорослими на засадах рівності й діалогу, здійснює підтримку та організацію активної роботи групи. Головним у діяльності модератора є не зміст, а шляхи і методи, які мають допомогти групі використовувати свої ресурси для вирішення професійних проблем.

Мотивація учіння – це складна система спонукань, що зумовлюють спрямування активності індивіда на отримання, перетворення

і збереження нового досвіду (знань, умінь, способів, дій, вражень, уподобань).

Музейна педагогіка – педагогічна теорія і практика, яка вивчає способи становлення гуманістичного світогляду, що ґрунтується на духовних цінностях, а також специфіку інтелектуального, етичного і естетичного розвитку особистості в процесі музейної комунікації.

Навчання (*Learning*). Навчальна діяльність визначається як будь-яка діяльність особи, організована з наміром підвищити рівень своїх знань, навичок та компетенцію. Навчальні заходи поділяються на формальну освіту/ навчання, неформальну освіту/навчання та спонтанне навчання, які визначаються відповідно до класифікації навчальних заходів.

Навчання впродовж життя – вся навчальна діяльність, що здійснюється протягом усього життя, з метою поліпшення знань, умінь і компетенцій в межах особистої, громадської, соціальної сфери та/ або пов'язаної з працевлаштуванням.

Навчання дорослих – це процес особистого та професійного розвитку дорослої людини, спрямований на забезпечення здоров'я та благополуччя дорослої людини, її працевлаштування, залучення до активного соціального і суспільного життя, сприяння економічному розвитку суспільства.

Навчання та освіта дорослих (НД) (*Adult learning & education*) – це практика навчання та просвіти дорослих, що здійснюється після завершення офіційної (або формальної, основної) освіти та виходу людини на ринок праці (під офіційною мається на увазі шкільна, професійно-технічна або вища освіта). Навчання для дорослих розуміється як використання усіх форм освіти на всіх рівнях, які дають змогу дорослим особам зі закінченою формальною освітою набути нові компетенції або ж поглибити професійні знання та навички. За визначенням Європейської асоціації з освіти дорослих, сегмент «освіта і навчання дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та спонтанну форми навчання дорослих людей. НД – це навчання, яке може здійснюватися за допомогою курсів «перепідготовки», «підвищення кваліфікації» у спеціальних центрах, коледжах, вищих навчальних закладах, дистанційно або на тренінгах організацій громадянського суспільства. НД також інколи асоціюється з підготовкою людських ресурсів, навчанням на робочому місці, на корпоративних тренінгах, за програмами професійного розвитку, які реалізують роботодавці. Концепція

дорослого навчання охоплює також аспекти соціального, громадянського та індивідуального навчання й розвитку людини.

Науковий туризм визначають як різновид звичайного туризму, що здійснюється відповідно до певного наукового завдання, пов'язаного зі збиранням даних, проведенням досліджень, додатковим навчанням, участю в наукових заходах (конференціях, семінарах, симпозіумах), здобуттям нових знань, підвищенням рівня наукової компетентності викладача (дослідника) тощо. В основі наукового туризму є задоволення дозвіллевих, культурних та освітніх потреб індивіда або групи людей, зацікавлених у певній науковій проблематиці.

Неформальна освіта – вид освіти, що здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується документально.

Неформальне навчання дорослих (*Nonformal adult learning*) – це освітній процес, який переважно відбувається поза навчальними закладами, у межах робочого місця, у приміщеннях провайдерів такої освіти, не завершується здобуттям певної кваліфікації, але має визначені часові обмеження та є структурованим щодо використання ресурсів (тобто визначаються цілі, завдання навчання, структура та подається характеристика його результатів).

Освіта дорослих – сфера освітніх послуг (формальної й неформальної освіти) для осіб, віднесених до дорослих учнів; складова системи неперервної освіти, мета якої – соціально-економічна адаптація дорослої людини до перетворень, що відбуваються в суспільстві; пролонгований процес і результат розвитку й виховання особистості, за допомогою освітніх програм та шляхом реалізації освітніх послуг упродовж життя; складова навчання впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

Освітній туризм це поїздки, під час яких турист поєднує відпочинок та навчання: відвідує заняття, здійснює екскурсії з метою розширення світогляду, задоволення інтересу і досягнення пізнавальних цілей. Сфера освітнього туризму охоплює різні види навчання і освіти, які здійснюються поза постійним місцем проживання і тривають безперервно не більше року.

Освітня геронтологія (з англ. *education gerontology*) – галузь комплексного знання про особливості навчально-пізнавальної діяльності осіб «третього віку».

Провайдерами навчання дорослих (*Adult's learning providers*), формального та неформального, є: бізнес-школи; відділення аспірантури та докторантури закладів вищої освіти/ наукових установ; інститути післядипломної освіти; заклади середньої/вищої освіти/наукових установ (які мають післядипломні форми навчання дорослих); тренери, коучі, консультанти та їх організації; корпоративні центри навчальної підготовки у приватному секторі; представники навчальних центрів (або інших структур) організацій громадянського суспільства (громадських організацій, спілок, профільних асоціацій, торгово-промислових палат тощо), інших установ.

Процес навчання – процес стимулювання та організації активної навчально-пізнавальної діяльності учня, що має на меті оволодіння ним науковими знаннями, вміннями, навичками, розвитку пізнавального інтересу, творчих здібностей, ставлень до світу й до самого себе.

Спонтанне навчання дорослих (*Informal adult learning*) – це навчання у результаті повсякденної роботи та спілкування. Спонтанне навчання не є структурованим щодо цілей, часових обмежень або форм проведення. Так само, як і в ході неформальної освіти (навчання), її учасники не здобувають певної офіційної освітньої кваліфікації.

Сукупний освітній суб'єкт. Введення до андрагогічних понять «сукупний суб'єкт» передбачає, що спільнота дорослих людей, котрі зібралися в одному місці з освітніми цілями, мають загальні властивості суб'єктності. Вочевидь, у них має сформуватися спільне ціннісно-смісловне поле, досвід, набутий у спільній діяльності, однакові емоційні стани. Необхідною умовою є: єдність або узгодженість мети; усвідомлене об'єднання зусиль людей, кожен із яких має унікальний обсяг знань, умінь, навичок, переживань, що дозволяє отримати інтегрований освітній результат (І. О. Колеснікова).

Технології навчання дорослих – способи реалізації змісту освіти дорослих, оптимальні й ефективні для віку та фізичного стану дорослої людини, що передбачають взаємодію змістової, процесуальної, мотиваційної, організаційної складових, сприяють диференціації та індивідуалізації освітніх програм на основі врахування набутих

раніше знань, інших компетентностей і професійного досвіду людини, допомагають активізації діяльності, розкриттю її потенційних можливостей, виробленню практичних навичок із метою виконання конкретних завдань тощо.

Технологія модерації (з лат. *moderare* – приводити до рівноваги, керувати, регулювати) – ефективна технологія, яка дозволяє суттєво підвищувати результативність та якість освітнього процесу через посилення мотивації всіх учасників навчальної взаємодії, активізації пізнавальної діяльності учнів, ефективного управління процесами навчання, виховання й розвитку особистості.

Тренінг – це метод групової навчальної діяльності, коли в лабораторних умовах засобами спеціальних вправ, спрямованих на відтворення, виконання й аналіз ситуацій, учасників не тільки формуються уміння й навички, але й створюються умови для розвитку.

Фасилітатор (з англ. *facilitation* – допомога, сприяння, полегшення) – стимулює і сприяє досягненню взаєморозуміння і консенсусу, всіляко сприяє групі людей в усвідомленні своїх спільних цілей, допомагає їм у досягненні цих цілей, спрямовує людей на досягнення результату з врахуванням особливостей їх особистостей, стилів роботи, досвіду тощо.

Формальна освіта – вид освіти, що має визначені та встановлені державою і суспільством форми, характеризується участю дорослих в освітніх програмах, після закінчення яких видається документ встановленого зразка (сертифікат, диплом), що дає право займатися оплачуваною професійною діяльністю за спеціальністю, обіймати більш високу посаду, продовжувати та удосконалювати свої професійні знання та навички упродовж життя. Здійснюється у навчальних установах та організаціях за офіційно встановленими і визнаними державними стандартами. Людина, здобувши формальну освіту, набуває законодавчо встановлених прав, основою для надання яких слугує документ (свідоцтво, атестат, диплом) державного зразка.

Формальне навчання дорослих (*Formal Adult learning*) – це навчальний процес, який зазвичай відбувається в освітньому закладі, має певну структуру та завершується присудженням кваліфікації й отриманням диплому.

Форми освіти дорослих визнані ЮНЕСКО – формальна освіта здійснюється в навчальних закладах та установах освіти, спрямована на одержання або зміну освітнього рівня та/або кваліфікації

згідно з визначеними освітньо-професійними програмами і термінами навчання, заходами державної атестації, що підтверджується наданням відповідних документів; *неформальна освіта* – здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа; *інформальна освіта* – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід).

Центри освіти дорослих – це заклади неформальної освіти різних форм власності, що функціонують самостійно або на базі закладів формальної і неформальної освіти, закладів культури, громадських та інших організацій, соціальні підприємства з надання освітніх послуг, на які покладено здійснення освітньої, культурно-освітньої діяльності для різних категорій дорослих.

Цикл Колба – це одна з моделей навчання, що заснована на етапному формуванні розумових дій. Цикл починається зануренням того, хто навчається у певний досвід, що надає йому можливість рефлексувати з метою знаходження ролі та значення цього досвіду. Виходячи із результатів рефлексії, ті, хто навчається, роблять певні логічні висновки (абстрактна концептуалізація) і додають власні висновки, теоретичні конструкції та інші узагальнення. Ці висновки і конструкції спрямовують рішення і дії (активне експериментування), які призводять до нового конкретного досвіду.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Развитие психофизиологических функций взрослых людей. М.: Педагогика, 1972.
2. Архипова С. П. Основи андрагогіки : навч. посібник. Черкаси–Ужгород : Мистецька лінія, 2002. 184 с.
3. Боголюбов В. М. Концептуальні підходи до формування освіти для сталого розвитку. Збірник наукових статей Міжнародної науково-практичної конференції «II-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology-2009)», м. Вінниця, 21–24 вересня 2011 р. Вінниця : ФОП Данилюк, 2011. С. 665–668.
4. Войтко В. В. Андрагогічні основи організації навчання дорослої людини. Андрагогічні засади післядипломної освіти : зб. матер. Всеукр. наук.-метод. інтернет-конфер., м. Кіровоград, 20–28.04.2015 р. / уклад. О. Е. Жосан. Кіровоград : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2015. С. 24–34.
5. Гохстрат Е., Гейн А. В. Теорія навчання Девіда Колба в музеї. Мрійник. Мислитель. Прагматик. Діяч / пер. з голланд. Н. Карпенко. К. : Видавець Чердниченко А. М., 2015. 96 с.
6. Громкова М. Т. Андрагогіка: теория и практика образования взрослых: учебное пособие для системы дополнительного профессионального образования. М. : ЮНИТИ. Дана, 2005. 495 с.
7. Десятков Т. М. Тенденції розвитку освіти дорослих: європейський досвід. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2014. Вип. 1. С. 182–190.
8. Дзюба Т. М., Коваленко О. Г. Психологія дорослості з основами геронтології : навч. посібник; за ред. В.Ф. Моргуна. К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. 264 с.
9. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком. Інтер., 2008. 1040 с.
10. Європейський союз – Україна: освіта дорослих : збірник матеріалів форуму до Міжнародних днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4–6 листопада 2014 р.) [кол. авторів]. К.; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2015.
11. Загірня М. Спогади / упоряд. Неживої Л. Л. Луганськ : Видавництво «Шлях», 1999. 160 с.
12. Закон України про вищу освіту. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
13. Зель І. О. Формування андрагогічної компетентності у студентів гуманітарних факультетів класичних університетів. Ніжин, 2009. 235 с.

14. Змеев С. И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. М. : Perse, 2007. 271 с.
15. Караманов О. В. Музейна педагогіка і STEAM-освіта нові можливості для інновацій. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали п'ятої науково-практичної конференції (28–29 вересня 2017 р.). К., 2017. С. 44.
16. Квас О. Музейна педагогіка як інструмент розширення освітнього простору. Молодь і ринок. № 5 (172). 2019.
17. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи : збірник наукових статей / [кол. авторів]; за ред. Кременя В. Г., Ничкало Н. Г.; укл. Аніщенко О. В., Лук'янова Л. Б. К. : Знання України, 2018. 616 с.
18. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых. М. : Просвещение, 1985.
19. Лазоренко Олена. Філософія освіти дорослих в контексті практичної парадигми позитивного навчання: європейський приклад для України. Філософія освіти. 2011. № 1–2. С. 255–266
20. Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. К.; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 108 с.
21. Лук'янова Л. Б. Провідні особливості навчання дорослих. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук праць / ІПООД АПН України. К., 2009. Вип. 1. С. 72–80.
22. Маслова В. В. Основы андрагогики. Терминологический словарь-справочник / сост. В. В. Маслова. Мариуполь, 2004. 19 с.
23. Міхно О. П., Матвійчук О. Є. Музейна андрагогіка як напрям співпраці Педагогічного музею України та Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Королєнківські читання 2016. «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору» : матеріали ХІХ Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 12 жовт. 2016 р. У 2 ч. Ч. 2. [уклад. О. П. Куніч; редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. Харків, 2017. С. 139–147.
24. Музиченко Я. Активні й інтерактивні освітні технології в музейних програмах. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи : матеріали П'ятої наук.-практ. конф. (28–29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. К., 2017. 132 с.
25. Ничкало Н. Г. Андрагогіка в системі педагогічних наук. Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. К., 2009. Вип. 1. С. 7–20.
26. Огієнко О. І. Андрагогічний підхід у неперервній освіті дорослих : метод. рекомендації. К.; Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. 40 с.
27. Огієнко О. І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах. Суми : ПВП «Еллада-S», 2008. 444 с.

28. Освіта впродовж життя: соціальні запити, сучасні виклики та пріоритети в реалізації : матеріали конференції. К., 22 березня 2018 року. К., 2018. 181 с.
29. Освіта дорослих : енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, О. В. Ковбасюка; НАПН України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України [та ін.]. К. : Основа, 2014.
30. Освіта дорослих : термінологічний словник / Лариса Лук'янова, Олена Аніщенко. К.; Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2014. 125 с.
31. Основы андрагогики: учеб. пособие / за ред. И. А. Колесникова. М. : Академия, 2003. 240 с.
32. Павлик Н. П. Зарубіжний досвід організації неформальної освіти. Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. Є. І. Коваленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. № 1. С. 264–273.
33. Парашук О. Неформальное образование в Украине. Неформальное образование для региональных демократических трансформаций / под. общ. ред. Д. Карпиевича и Г. Усатенко. К. : Фонд «Европа XXI», 2012. 176 с.
34. Преснер Р. Форми освіти дорослих у системі післядипломного навчання. Актуальні питання гуманітарних наук. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 15. С. 408–413.
35. Психология взрослости / Е. П. Ильин. СПб. : Питер, 2012. 542 с.
36. Пусепліна Н. Андрагогічні засади використання освітньо-виховного потенціалу музеїв у професійній підготовці вчителів. Педагогічні науки. 2012. Вип. 54. С. 60–63.
37. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. К. : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.
38. Сисоєва С. О., Бондарєва Л. І. Педагогічні технології професійної підготовки фахівців: навчальний тренінг. К.: Університет «Україна». 2007. 185 с.
39. Сігаєва Л. Є. Концепція розвитку освіти дорослих в Україні. К. : ЕКМО, 2009. 44 с.
40. Сігаєва Л. Є. Характеристика структури освіти дорослих в сучасній Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 59. Педагогічні науки. С. 38–42.
41. Соколова И. И., Мухлаева Т. В. Европейская Ассоциация образования взрослых в решении ведущих проблем образования на протяжении жизни. Человек и образование. 2013. № 3 (36). С. 141–146.
42. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року: схвалено розпорядженням Кабінету міністрів України № 10-р від 11 січня 2018 р. URL: [https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-z-](https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-z)

pitan-zdorovogo-ta-aktivnogo-dovgolittya-naselennya-na-period-do-2022-roku

43. Територія успіху. Практико орієнтований додаток до збірника наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи» 2015. № 1 (1).
44. Тимчук Л. І. Становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець XIX–XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01. Тернопіль, 2016. 38 с.
45. Удовиченко І. В. Музейна педагогіка: теорія і практика : науково-методичний посібник. К., 2017. 72 с.
46. Awszeniuk, N. Europejski wymair internacjonalizacji ksztalcenia pedagogicznego. Educacja ustawiczna doroslych: kwartalnik naukowo-metodyczny. 2010. Vol. 4, Issue 71. P. 14–19.
47. Daines J., Daines C. and Graham B. Adult Learning. Adult Teaching. – Nottingham : Continuing Education Press, University of Nottingham, 1997.
48. James McGuire (2008). A Review of Effective Interventions for Reducing Aggression and Violence. Philosophical Transactions of the Royal Society of London B : Biological Sciences. Vol 363. № 1503. P 2591.
49. Jarvis P. Adult and Continuing Education. Theory and Practice. London: Routledge, 1995.
50. Jarvis P. Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice. London; New York, NY : Routledge Falmer, 2004.
51. Knowles M. S. The Modern Practice of Adult Education. Chicago: Association Press, 1980.
52. Pater Renata. Edukacja muzeaina – wychowanie do aktywnego uczestnictwa w kulturze parezja. 2017. No 1 (7). S. 88–89.
53. Paterson R. Values, Education and the Adult. London : Routledge and Kegan Paul, 1979.
54. Rogers A. Teaching Adults. Buckingham and Philadelphia : Open University Press, 1998. 3rd ed. 2002.
55. Tight M. Key Concepts in Adult Education and Training. London and New York : Routledge, 1998. 2nd ed. 2003.
56. Williams M. and R. Burden. Psychology for Language Teachers. CUP. 1997. P. 121–122.
57. Wiltshire H. The Nature and Uses of Adult Education in Rogers, A. (ed.) The Spirit and the Form. Nottingham : University of Nottingham, Department of Adult Education, 1976.

Д О Д А Т К И

ТЕМИ ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ

1. Андрагогіка – наука про теорію, процес і технології освіти дорослих.
2. Професійне навчання дорослих як ефективний засіб адаптації до вимог ринку праці.
3. Методологічні основи андрагогічної діяльності викладача.
4. Антропологізація освітнього процесу.
5. Методологічні проблеми творчого розвитку дорослих.
6. Неформальна освіта дорослих: методологічний аспект.
7. Нова освітня парадигма – вимога ХХІ століття.
8. Проблема мети навчання і розвитку в освіті дорослих.
9. Філософські проблеми андрагогіки.
10. Неперервна освіта як фактор розвитку дорослої людини.
11. Освіта як фактор соціалізації дорослих.
12. Освіта дорослих: нові можливості.
13. Технології навчання дорослих.
14. Потреби дорослих в освітніх послугах.
15. Психолого-педагогічні основи освіти дорослих.
16. Життєві орієнтації і освіта людей похилого віку.
17. Особливості дорослих учнів.
18. Психологічний контекст освіти дорослих.
19. Самоосвіта дорослих як умова соціальної адаптації, професійного самовдосконалення і духовного розвитку особистості.
20. Дозвілєві форми освіти дорослих.
21. Ціннісні орієнтації дорослих в освіті.
22. Комунікативна культура андрагога.
23. Комунікація як важливий фактор в освіті дорослих.
24. Роль характеру взаємовідносин дорослих в освітньому процесі.
25. Інформаційні технології в освіті дорослих.
26. Дистанційне навчання як адаптивна технологія освіти дорослих.
27. Організація розвивального середовища у процесі навчання дорослих.
28. Роль нових інформаційних технологій в освіті дорослих.
29. Місце і значення життєвого досвіду в освітньому процесі.
30. Освіта дорослих в епоху глобалізації.

**ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«АНДРАГОГІКА»**

1. *Встановіть поняття:*

- а) прикладна галузь педагогіки, присвячена питанням освіти дорослих....
- б) розвиток творчого потенціалу особистості протягом усього життя....
- в) складова частина системи освіти, спрямована на розвиток людини в період її самостійного життя....
- г) період життя людини, що настає після юності....
- г) фахівці в галузі освіти дорослих....

2. *Предметом андрагогіки є:*

- а) освіта дорослих як процес і результат;
- б) освіта дорослих як діяльність, спрямована на набуття освітніх цінностей;
- в) обидві відповіді правильні.

3. *Оберіть правильну відповідь: у якому році А. Капп запропонував термін «андрагогіка»*

- 1. 1800
- 2. 1833
- 3. 1900
- 4. 1905

4. *Оберіть правильну відповідь: хто вперше увів термін «андрагогіка»?*

- 1. Д. Кідд
- 2. М. Ноулз
- 3. А. Даринський
- 4. А. Капп

5. *Андрагогіка як наука сформувалася:*

- а) на початку ХХ століття;
- б) у середині ХХ століття;
- в) на початку ХХІ століття.

6. *Андрагогами можна вважати:*

- а) керівників і управлінців;
- б) соціальних працівників, волонтерів;
- в) вчителів школи;
- г) викладачів закладів вищої освіти.

7. *Поняття «дорослість» включає складові:*

- а) фізіологічну і психологічну дорослість;
- б) біологічну, соціальну, духовну дорослість.

8. *До групового навчання не належать:*

- а) участь у дискусійних групах;
- б) практичні дії;
- в) демонстрація;
- г) навчання інших.

9. *Що з перерахованого не відноситься до ознак суб'єкта, які характеризують позицію дорослості у сучасному навчанні?*

- а) усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю;
- б) критичність мислення;
- в) готовність до навчання (мотивація) визначається необхідністю вирішення життєво важливих проблем для досягнення конкретної мети;
- г) соціальна зрілість, самостійність, самоуправління;
- г) невисокий рівень самосвідомості;
- д) неусвідомленість інформаційних потреб.

10. *Зазначте відомі вам риси дорослої людини (доповніть перелік):*

- а) _____
- б) Потреба в отриманні освіти і підвищенні своєї кваліфікації
- в) _____
- г) Конкретність і реальність з метою свого розвитку
- г) _____
- д) Висока мотивація у діяльності та навчанні
- е) _____
- ж) Здатність переносити велике психологічне та інформаційне навантаження

11. *Надолуження раніше відсутніх або випущених освітніх можливостей виконує функція:*

- а) компенсаторна;
- б) адаптаційна;
- в) розвивальна.

12. *Відповідно до моделі навчання Д. Колба визначити, до якого етапу відноситься описаний цикл «Аналіз наявного практичного, професійного і життєвого досвіду учня»:*

- а) етап I;
- б) етап II;

- в) етап III;
- г) етап IV.

13. Для якого типу учнів і для якого стилю навчання притаманною є така особливість поведінки «Діють швидко і впевнено. Постійно шукають нові ідеї і реалізують їх за першої можливості»:

- а) активісти;
- б) мислителі;
- в) теоретики;
- г) прагматики.

14. Якому з андрагогічних принципів навчання відповідає визначення (за С. І. Змеєвим):

_____ – кожен учень спільно з вчителем, а в декотрих випадках і з іншими учнями, створює індивідуальну програму навчання, орієнтовану на конкретні освітні потреби і цілі навчання та, враховуючи досвід, рівень підготовки, психофізіологічні, когнітивні особливості учня.

15. Якому з андрагогічних принципів навчання відповідає визначення (за С. І. Змеєвим):

_____ – цей принцип передбачає дотримання відповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання та оцінювання результатів навчання.

16. Який андрагогічний принцип відображає орієнтацію на конкретні, життєво важливі для учня цілі, пов'язані з виконанням ним соціальних ролей або вдосконаленням особистості та забезпечує врахування професійної, соціальної, побутової діяльності учня і його просторових, часових, професійних, побутових факторів (умов):

- а) системність;
- б) життєвість;
- в) контекстність.

17. Який андрагогічний принцип передбачає безпосереднє застосування на практиці набутих учнями знань, умінь, навичок, якостей:

- а) активності;
- б) актуалізації результатів навчання;
- в) елективності.

18. Який андрагогічний принцип передбачає дотримання відповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання та оцінювання результатів навчання при навчанні дорослих:

- а) елективності;
- б) системності;
- в) репродуктивності.

19. Яким терміном позначається техніка навчання дорослих, яка використовує опис реальних економічних і соціальних ситуацій:

- а) кейс-стаді;
- б) візуалізація;
- в) коучінг.

20. Яким терміном позначається технологія навчання дорослих, яка базується на самостійній роботі учнів із роздатковим матеріалом, який містить програму дій, банк інформації, додаткові матеріали і методичні рекомендації щодо досягнення поставлених цілей:

- а) модульне навчання;
- б) інтерактивне навчання;
- в) знаково-контекстне навчання.

21. У чому полягають основні відмінності педагогічної моделі навчання від андрагогічної?

Педагогічна модель навчання: _____

Андрагогічна модель навчання:

22. Перерахуйте відомі вам форми освіти дорослих:

- 1. _____
- 2. _____
- 3. _____
- 4. _____
- 5. _____
- 6. _____
- 7. _____
- 8. _____

23. Дайте визначення поняття «ообливості дорослого учня» – це

ТЕМИ І ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АНДРАГОГІКА»

Тема 1. Розвиток андрагогіки як науки

План

1. Проблема освіти дорослих людей.
2. Сутність поняття «андрагогіка».
3. Основні етапи розвитку андрагогіки.
4. Завдання андрагогіки.
5. Предмет андрагогіки.
6. Періоди становлення освітньої діяльності дорослих.
7. Сучасні проблеми андрагогіки.

Завдання

1. Охарактеризуйте місце і роль андрагогіки в українській системі національної освіти.
2. Складіть анкету, на основі якої можна було б визначити ставлення дорослих до подальшої освіти.

Форма звітності

1. Анкета для дорослих.
2. Доповідь про стан андрагогічної роботи на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

Тема 2. Вікові та індивідуальні особливості розвитку людини

План

1. Криза компетентності – проблема андрагогіки на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Ознаки, за якими визначається стан дорослого.
3. Розмежування дорослої й недорослої людини.
4. Особливості дорослих учнів.
5. Ставлення дорослих до навчання.
6. Причини, які зумовлюють навчання дорослих.
7. Фактори, що стримують прагнення дорослої людини до навчання.

Завдання

1. Підберіть та опрацюйте літературу з формування позитивної мотивації до навчання у дорослих.

2. Складіть психолого-педагогічну характеристику на дорослого учня системи професійного перенавчання.

Форма звітності

1. Психолого-педагогічна характеристика дорослого учня системи професійного перенавчання.

2. Реферат.

Тема 3. Соціокультурні функції освіти

План

1. Історичні передумови розвитку андрагогічної думки.
2. Відмінність між педагогікою і андрагогікою.
3. Педагог і андрагог: подібність і відмінності цих професій.
4. Внесок андрагогіки в наше уявлення про освіту як соціальне явище.

5. Освіта дорослих – ключ до XXI століття.

Тема 4. Інституційні форми освіти дорослих у сучасному суспільстві

План

1. Основні ознаки формальної, неформальної й інформальної освіти.

2. Народні університети.

Завдання

1. Проаналізуйте головні напрямки вдосконалення і розвитку фахівця в умовах системи неперервної освіти.

2. Продемонструйте застосування методів навчання різних категорій дорослих на конкретних прикладах.

3. Сформулюйте основні принципи навчання дорослих.

Форма звітності

1. Характеристика формальної, неформальної й інформальної освіти.

2. Підготовка аргументації, фактів для участі у дискусії «Мета і зміст освіти дорослих у сучасних умовах».

Тема 5. Освіта дорослих у режимі дистанційного навчання

План

1. Особливості дистанційного навчання (можливість просторового і тимчасового розділення викладача й особи, яка навчається; спеціалізоване інформаційно-освітнє середовище; застосування

інформаційно-комунікаційних технологій, заснованих на використанні персональних комп'ютерів, відео- і аудіотехніка, мультимедійних засобів навчання).

2. Переваги дистанційної форми навчання для дорослих.
3. Основні принципи дистанційного навчання.
4. Організаційні моделі дистанційного навчання.

Завдання

1. Охарактеризуйте головні ознаки дистанційного навчання дорослих.
2. Підготуйте дискусію про мету і зміст дистанційної освіти дорослих в сучасних умовах.

Тема 6. Освіта як шлях соціальної адаптації до умов цивільного життя колишніх військовослужбовців

План

1. Андрагогічні аспекти професійної підготовки військових в умовах вищої освіти закладів.
2. Освіта як шлях соціальної адаптації до умов цивільного життя колишніх військовослужбовців.
3. Зміст перепідготовки військовослужбовців, звільнених у запас.
4. Специфіка організації навчання колишніх військовослужбовців.

Завдання

1. Охарактеризуйте специфічні особливості організації навчання колишніх військовослужбовців.
2. Підготуйте дискусію про мету і зміст освіти як шляху соціальної адаптації до умов цивільного життя колишніх військовослужбовців у сучасних умовах.

Тема 7. Андрагогічний потенціал неформальної освіти дорослих

План

1. Головні джерела освітньої інформації для сучасних сімей. Принципи організації сімейної освіти.
2. Освітньо-просвітницькі функції дозвілля. Специфічні вікові запити у сфері реалізації інтересів у дозвіллі.
3. Організація дозвілля дорослих різних вікових груп. Культурно-просвітницька функція масових заходів.
4. Освітній туризм у навчанні дорослого населення. Історія освітнього туризму в Європі та Україні. Види освітнього туризму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АНДРАГОГІКА»

1. Випишіть із різних джерел визначення понять андрагогіки.
2. Порівняйте різні підходи до визначення понять андрагогіки.
3. Розкрийте сутність викладання у навчанні дорослих, виділіть його компоненти.
4. Розкрийте сутність учіння дорослого, його етапи.
5. Охарактеризуйте сутність закономірностей процесу навчання дорослих.
6. Визначіть основні принципи навчання дорослого.
7. Зробіть порівняльний аналіз традиційних методів навчання у роботі з дорослими.
8. Заповніть таблицю «Характеристика традиційних методів навчання дорослих».
9. Охарактеризуйте різні технології навчання дорослих.
10. Зробіть порівняльний аналіз технологій навчання дорослих.
11. Обґрунтуйте переваги діагностичного підходу до навчання дорослих.
12. Охарактеризуйте диференціації у навчанні дорослих.
13. Розкрийте сучасні підходи до організації навчання дорослих.
14. Визначіть основні концепції навчання дорослих, їх характеристику.
15. Дайте характеристику сучасним навчальним технологіям у роботі з дорослими.
16. Охарактеризуйте інтенсифікацію навчання дорослих через використання сучасних навчальних технологій.

**ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АНДРАГОГІКА»**

1. Особливості розвитку дорослої людини, їх врахування в освітньому процесі.
2. Особливості фізичного і психічного розвитку людей похилого віку, їх врахування в освітньому процесі.
3. Концепція сучасної освіти дорослих.
4. Умови ефективної організації педагогічного спілкування з дорослим.
5. Способи реалізації принципів демократизації та гуманізації навчання у навчанні дорослих.
6. Особливості організації інтерактивного навчання дорослих.
7. Дискусія, форми її організації, вимоги до проведення у навчанні дорослих.
8. Особливості застосування «мозкового штурму» (брейнрінгу) у навчанні дорослих.
9. Методи формування мислительних дій (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння, розрізнення, аналогії) у навчанні дорослих.
10. Методичні прийоми формування критичного та творчого мислення у навчанні дорослих.
11. Основи теорії і технології освіти дорослих.
12. Становлення та розвиток неперервної освіти в Україні.
13. Інноваційні підходи у формальній та неформальній освіті працівників правоохоронних органів.

Закон України про освіту дорослих (Про освіту впродовж життя)

Цей Закон забезпечує право особи на неперервну освіту і визначає державну політику та державні гарантії у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) як провідного чинника соціального та економічного прогресу суспільства, найвищою цінністю і основним капіталом якого в сучасному світі є людина, здатна до пошуку та засвоєння нових знань і прийняття нестандартних рішень.

Розділ I **ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 1. Основні терміни та поняття

У цьому Законі основні терміни та поняття вживаються у такому значенні:

освіта – процес і результат розвитку, виховання, навчання особи;
доросла особа – особа, яка має психофізіологічну і соціальну зрілість, цивільно-правову дієздатність, певний освітній та/або освітньо-кваліфікаційний рівень;

освіта дорослих (освіта впродовж життя) – цілеспрямований процес розвитку і виховання особистості через реалізацію освітніх програм та послуг, здійснення освітньо-інформаційної діяльності в межах та поза межами загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти;

формальна освіта – освіта, спрямована на одержання або зміну освітнього рівня та/або кваліфікації в навчальних закладах та установах освіти згідно з визначеними освітньо-професійними програмами і терміном навчання, заходами державної атестації, що підтверджується отриманням відповідних документів про освіту;

неформальна освіта – здобуття знань, умінь і навичок для задоволення освітніх особистісних потреб, не регламентоване місцем здобуття, терміном та формою навчання, заходами державної атестації;

неперервна освіта – набуття особою знань, умінь і навичок впродовж життя для інтелектуального, культурного і духовного розвитку особистості;

освітня потреба – усвідомлена особою необхідність набуття певних знань і умінь, які раніше були відсутні або втрачені;

освітні послуги – діяльність фізичних та юридичних осіб у сфері формальної та неформальної освіти, яка спрямована на задоволення потреб людини в надбанні нею нових знань і розвитку індивідуальних здібностей;

навчальні заклади та установи освіти дорослих (освіти впродовж життя) – спеціалізовані заклади та установи освіти, або навчальні заклади, організації, підприємства та їх підрозділи, які надають освітні послуги в сфері формальної та неформальної освіти;

освітньо-інформаційна діяльність – це діяльність, спрямована на оперативне задоволення потреб особи в отриманні інформації про досягнення в різних галузях знань, яка сприяє підвищенню її освітнього рівня.

Стаття 2. Законодавство України про освіту дорослих (освіту впродовж життя)

1. Законодавство України про освіту дорослих (освіту впродовж життя) ґрунтується на Конституції України, складається зі Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», цього Закону та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність системи освіти дорослих (освіти впродовж життя).

2. Якщо міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені Законом України «Про освіту дорослих» («Про освіту впродовж життя»), то застосовуються правила міжнародних договорів.

Стаття 3. Основні принципи державної політики у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Державна політика у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) визначається Верховною Радою України.

2. Державна політика у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) ґрунтується на принципах:

- доступності та добровільності здобуття освіти громадянами впродовж життя;
- неперервності та наступності процесу освіти;
- цілеспрямованості, динамічності, прогностичності системи освіти дорослих (освіти впродовж життя);
- науковості, технологічності та перспективності;
- інтеграції системи освіти дорослих (освіти впродовж життя) України у світову систему освіти дорослих (освіти впродовж життя);
- державної підтримки системи освіти дорослих (освіти впродовж життя);

- фінансування державних і комунальних закладів та установ освіти дорослих (освіти впродовж життя) відповідно до їх структури, нормативів та обсягів надання освітніх послуг;
- врахування особливостей структури та змісту освітніх потреб особистості на різних стадіях її життєвого шляху;
- єдності формальної та неформальної освіти;
- конкурентноздатності та гласності при визначенні й реалізації пріоритетних напрямів розвитку системи освіти дорослих (освіти впродовж життя).

Стаття 4. Права громадян у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Громадяни України мають право на здобуття освіти впродовж життя незалежно від віку, статі, етнічної належності, освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня, наукового ступеня та вченого звання, світоглядних переконань, соціального і майнового стану, місця проживання, стану здоров'я, а також право на підтримку з боку держави і суспільства, право на умови навчання, які відповідають особливостям дорослої особи, право на офіційне визнання фактичних освітнього рівня та кваліфікації, які набуті в процесі формальної та неформальної освіти. Вони вільні у виборі форм освіти дорослих (освіти впродовж життя), навчальних закладів і установ, напрямів підготовки і спеціальностей, освітніх та освітньо-професійних програм.

2. Працівники підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності під час навчання в системі освіти дорослих (освіти впродовж життя) мають право на відповідний режим роботи, додаткову відпустку та пільги згідно з чинним законодавством.

3. Іноземці та особи без громадянства мають право на освіту впродовж життя відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів України.

Стаття 5. Гарантії держави у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Держава гарантує громадянам України здобуття освіти впродовж життя, забезпечує пріоритетність розвитку освіти дорослих через:

- фінансування за рахунок державного бюджету державних та комунальних закладів і установ освіти дорослих (освіти впродовж життя);
- створення умов рівного доступу та розширення такого доступу громадянам України до освіти дорослих (освіти впродовж життя), недопущення скорочення кількості осіб, які навчаються за рахунок державного бюджету;

– надання податкових пільг навчальним закладам і освітнім установам, а також організаціям, які здійснюють освіту дорослих (освіту впродовж життя);

– надання особам, які навчаються в закладах і установах освіти дорослих (освіти впродовж життя), державних стипендій, місць у гуртожитках, цільових кредитів, субсидій та пільг відповідно до чинного законодавства України;

– сприяння створенню і функціонуванню недержавних навчальних закладів, що надають послуги у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя).

2. Громадянам України гарантується свобода вибору напряму підготовки і спеціальності, спеціалізації, освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня, закладу освіти або освітньої установи, форми отримання освіти дорослих (освіти впродовж життя).

3. Держава здійснює соціальний, правовий захист громадян у сфері освіти дорослих (освіти впродовж життя) незалежно від форм освіти і типів закладів, де вони навчаються.

Стаття 6. Мова навчання у навчальних закладах та освітніх установах системи освіти дорослих (освіти впродовж життя) визначається відповідно до Конституції України та Закону України «Про мови».

Розділ II

СИСТЕМА ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ (ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ)

Стаття 7. Основні складові системи освіти дорослих
(освіти впродовж життя)

1. Система освіти дорослих (освіти впродовж життя) – це сукупність закладів і установ формальної та неформальної освіти дорослих (освіти впродовж життя), наукових, науково-методичних, методичних установ, науково-виробничих підприємств, інформаційних служб, інших юридичних та фізичних осіб, які мають право на надання освітніх послуг, а також державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування.

2. Мета діяльності системи – реалізація права особи на освіту впродовж життя.

3. Основні завдання системи:

– задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному й духовному розвитку завдяки отриманню неперервної освіти;

- формування у осіб, котрі навчаються, громадянської позиції, здатності до праці та життя в умовах сучасної цивілізації, її демократичного розвитку;

- збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей суспільства;

- розповсюдження знань серед населення, підвищення його культурного та освітнього рівня.

4. Функції системи:

- адаптивна – пристосування до нових вимог життя в суспільстві, яке динамічно змінюється;

- компенсаторна – відтворення освітніх можливостей, які були раніше відсутніми або втраченими;

- розвиваюча – збагачення діяльних можливостей людини та її духовного світу;

- аналітична – дослідження й аналіз чинників, що впливають на потребу громадян у неперервній освіті,

- перетворювальна – зміна освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня особи впродовж життя, інтелектуального та культурного рівня суспільства;

- прогностична – наукове передбачення розвитку особи та суспільства;

- комунікативна – передача соціального досвіду від покоління до покоління;

- заохочувальна – стимулювання освітніх потреб особи.

5. Система освіти дорослих (освіти впродовж життя) є частиною системи освіти.

Стаття 8. Структура освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Структура освіти дорослих (освіти впродовж життя) – це сукупність:

- освітніх (повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта) й освітньо-кваліфікаційних рівнів (кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр);

- стандартів освіти;

- освітніх і освітньо-професійних програм формальної і неформальної освіти дорослих (освіти впродовж життя).

2. Вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів визначаються Кабінетом Міністрів України.

3. Стандарти освіти розробляються окремо з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Державний стандарт загальної середньої освіти – зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченості осіб, визначений Законом України «Про загальну середню освіту», застосовується на рівні повної загальної середньої освіти.

Державний стандарт професійно-технічної освіти – сукупність державних вимог до змісту професійно-технічної освіти, рівня кваліфікації визначається Законом України «Про професійно-технічну освіту».

Система стандартів вищої та післядипломної освіти, яку становлять державний та галузеві стандарти вищої освіти і стандарти вищої освіти закладів вищої освіти, визначаються Законом України «Про вищу освіту».

4. Освітні та освітньо-професійні програми формальної освіти – складові державних або галузевих стандартів освіти, які визначають нормативну частину змісту навчання за певним напрямом або спеціальністю відповідного освітнього чи освітньо-кваліфікаційного рівнів, встановлюють вимоги до обсягу та рівня освіти й професійної підготовки, державної атестації.

5. Освітні програми неформальної освіти – програми (зміст навчання), пов'язані з особистим захопленням у певній галузі знань, науки або мистецтва, з прагненням розширення культурного світогляду чи надбанням знань і вмінь, необхідних у побуті та сфері міжособистісного спілкування, засвоєння яких не супроводжується отриманням відповідного документа, що надає право займатися професійною діяльністю за профілем їх змісту.

Стаття 9. Освітні програми неформальної освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Напрями освітніх програм неформальної освіти дорослих (освіти впродовж життя): науково-технічний, спортивно-технічний, фізкультурно-спортивний, художній, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний, військово-патріотичний, соціально-педагогічний, соціально-економічний, природничо-науковий, юридичний, гуманітарний та іншого спрямування, які не мають пропагувати насильство, соціальну, расову, національну, релігійну нерівність, дискримінацію за статевими ознаками і не суперечать чинному законодавству.

Перелік освітніх послуг неформальної освіти, що надаються без ліцензій, затверджується Кабінетом Міністрів України.

2. Зміст освітніх програм неформальної освіти, форми їх засвоєння і тривалість навчання за зазначеними програмами визначаються навчальними закладами й установами освіти дорослих

(освіти впродовж життя), фізичними особами, котрі надають освітні послуги, та споживачами освітніх послуг.

Стаття 10. Освітні та освітньо-професійні програми формальної освіти

Освітня та/або освітньо-професійна програма формальної освіти – це зміст нормативних навчальних дисциплін (предметів) із зазначенням загального обсягу часу (в годинах і кредитах), відведеного для їх вивчення, та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни (предмета).

Загальний обсяг часу для вивчення навчальної дисципліни (предмета) включає час для аудиторних видів навчальних занять, самостійної роботи і контрольних заходів.

Співвідношення між обсягами аудиторних видів навчальних занять та самостійної роботи, форми і періодичність контрольних заходів визначаються навчальним планом закладу та установи освіти дорослих (освіти впродовж життя).

Стаття 11. Документи про освіту дорослих (освіту впродовж життя)

1. Завершення навчання за певною освітньою та/або освітньо-професійною програмою формальної освіти надає особі відповідну сукупність законодавчо установлених прав, підставою для надання яких є диплом або інший документ державного зразка.

Особа, яка пройшла перепідготовку, за результатами державної атестації або кваліфікаційної атестації, отримує відповідний документ про освіту державного зразка.

Особа, яка успішно пройшла стажування або спеціалізацію чи розширила профіль (підвищила кваліфікацію), отримує відповідний документ про освіту навчального закладу.

Документ про формальну освіту дорослих має додаток до нього, що відповідає вимогам ECTS (*European Communiti Course Credit Transfer System*) (кредитна система, яка пропонує спосіб порівняння навчальних досягнень і переведення їх з одного закладу до іншого).

Зразки документів та додатків до них про засвоєння освітніх та/або освітньо-професійних програм, навчальних дисциплін (предметів) і модулів, що видаються особам, які завершили навчання за такими програмами дисциплінами (предметами) і модулями, затверджуються Кабінетом Міністрів України.

2. Завершення навчання за певними освітніми програмами неформальної освіти може передбачати видачу документів про їх засвоєння або про одержання освітніх послуг. Форми документів

визначаються юридичною або фізичною особою, котра реалізує освітні програми в сфері неформальної освіти дорослих, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Стаття 12. Навчальні заклади, установи та інші юридичні й фізичні особи, що надають освітні послуги в системі освіти дорослих (освіти впродовж життя).

1. Умови створення і діяльності державних, комунальних, громадських, приватних навчальних закладів та установ системи освіти дорослих (освіти впродовж життя) визначаються Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» та іншими нормативно-правовими актами України.

2. Навчальні заклади та установи системи освіти дорослих:

а) заклади та установи системи загальної середньої освіти: середня загальноосвітня школа III ступеня, спеціалізована школа, гімназія, ліцей, колегіум, спеціальна загальноосвітня школа, загальноосвітня санаторна школа, школа соціальної реабілітації, вечірня (змінна) школа;

б) профільні та комплексні позашкільні навчальні заклади та установи: гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, науково-пошукові, спортивно-оздоровчі;

в) професійно-технічні навчальні заклади та установи: професійно-технічне училище, професійне училище соціальної реабілітації, вище професійне училище, професійно-художнє училище, художнє професійно-технічне училище, вище художнє професійно-технічне училище, училище-агрофірма, вище училище-агрофірма, училище-завод, центр професійно-технічної освіти, навчально-виробничий центр, центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, навчально-курсний комбінат, навчальний центр;

г) заклади вищої освіти й установи післядипломної освіти: університет, академія, інститут, консерваторія (музична академія), коледж, технікум (училище), академії підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки, інститути підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки, міжгалузеві регіональні центри підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки, навчальні центри підвищення кваліфікації і професійної перепідготовки (навчальні центри навчання працівників на виробництві), курси підвищення кваліфікації;

г) інші навчальні заклади, що реалізують програми освіти дорослих;

д) науково-методичні й інформаційні установи.

Зазначені заклади вищої освіти, професійно-технічні навчальні заклади, загальноосвітні навчальні заклади, позашкільні навчальні

заклади крім основної діяльності, можуть надавати й інші освітні послуги у сфері формальної та неформальної освіти дорослих.

3. Для надання освітніх послуг у сфері формальної та неформальної освіти дорослих (освіти впродовж життя) можуть створюватися і використовуватися спеціалізовані заклади та установи освіти або організації, підприємства та їх підрозділи.

4. Освітня діяльність закладів і установ освіти дорослих (освіти впродовж життя) здійснюється на підставі ліцензій, які видаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

5. Право видачі документів про освіту державного зразка в системі освіти дорослих (освіти впродовж життя) виникає в навчальному закладі з моменту його державної акредитації (атестації). Державна акредитація (атестація) навчального закладу проводиться в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

6. Акредитовані (атестовані) навчальні заклади та установи формальної освіти дорослих мають право надавати освітні послуги без проходження процедури ліцензування:

а) з перепідготовки за сертифікованим і нижчими рівнями акредитації акредитованих напрямів підготовки і спеціальностей;

б) неформальної освіти відповідної спрямованості до акредитованих напрямів підготовки і спеціальностей. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі освіти і науки на підставі заяви навчального закладу ухвалює рішення про встановлення ліцензійного обсягу.

7. Навчальні заклади та установи освіти дорослих (освіти впродовж життя), інші організації та установи незалежно від їхніх організаційно-правових форм можуть створювати і вступати в об'єднання (асоціації, союзи), мати права юридичних осіб і діяти на підставі своїх статутів або договорів. Об'єднання (асоціації, союзи) у системі освіти дорослих створюються і діють відповідно до чинного законодавства.

8. Фізичні особи, котрі надають освітні послуги неформальної освіти, здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про підприємництво і підприємницьку діяльність» згідно з переліком освітніх послуг, який затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 13. Управління та взаємодія елементів системи освіти дорослих (освіти впродовж життя)

Державно-суспільний характер управління освітою дорослих (освіти впродовж життя) спрямований на забезпечення єдиної державної політики у сфері освіти дорослих, підвищення якості освіти,

раціональне використання коштів, які спрямовуються на фінансування системи освіти дорослих.

Створення державних, галузевих та місцевих органів управління і органів громадського самоврядування системи освіти дорослих в Україні та їх діяльність у межах повноважень визначається законодавством України.

Розділ III

УЧАСНИКИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ (освіти впродовж життя)

Стаття 14. Учасники системи освіти дорослих (освіти впродовж життя)

Учасниками системи освіти дорослих (освіти впродовж життя) є:

- особи, які навчаються в системі освіти дорослих;
- педагогічні та науково-педагогічні працівники;
- інші працівники закладів та установ освіти дорослих (освіти впродовж життя);
- інші фізичні особи, які надають освітні послуги неформальної освіти.

Стаття 15. Статус, права та обов'язки осіб, які навчаються в системі освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Статус особи, яка навчається в закладах і установах формальної освіти дорослих (освіти впродовж життя) визначається законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність».

2. Права та обов'язки осіб, які навчаються в системі освіти дорослих, системі освіти дорослих, визначаються Конституцією України, чинним законодавством, іншими нормативно-правовими актами, статутами закладів і установ освіти дорослих, договорами про надання освітніх послуг.

3. Окрім прав, які закріплені в зазначених законах, особа має право на нагородження результатів навчальної діяльності, які можуть приводити до зміни освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня.

Стаття 16. Статус, права та обов'язки працівників системи освіти дорослих (освіти впродовж життя)

Статус, права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних, наукових, інженерно-технічних, навчально-допоміжних, адміністративних та інших працівників визначаються чинним законодавством,

відповідними нормативно-правовими актами, статутами закладів і установ освіти дорослих, трудовими договорами та цивільно-правовими угодами.

Стаття 17. Статус, права та обов'язки фізичних осіб, які надають освітні послуги неформальної освіти дорослих (освіти впродовж життя)

Статус, права та обов'язки фізичних осіб, які надають освітні послуги неформальної освіти, визначається Законом України «Про підприємство та підприємницьку діяльність».

Фізична особа, яка зареєструвалася для надання освітніх послуг на рівні загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної освіти, може набувати прав, пільг та обов'язків педагогічного працівника.

Фізична особа, яка зареєструвалася для надання освітніх послуг на рівні вищої, післядипломної освіти, може набувати прав, пільг та обов'язків науково-педагогічного працівника.

Розділ IV

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ТА НАУКИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ (освіти впродовж життя)

Стаття 18. Форми освіти дорослих (освіти впродовж життя)

Освіта дорослих (освіти впродовж життя) може бути здійснена за такими формами:

- очна (стаціонарна) – з відривом від виробництва на термін навчання за освітньою або освітньо-професійною програмою;
- вечірня (змінна) – без відриву від виробництва, на термін навчання за освітньою або освітньо-професійною програмою з відвідуванням занять протягом терміну навчання у вільний від роботи час;
- заочна – без відриву від виробництва, на термін навчання за освітньою або освітньо-професійною програмою з відвідуванням занять протягом терміну навчання під час настановчих та заліково-екзаменаційних сесій;
- екстернатна – особлива форма навчання без відриву від виробництва, що передбачає самостійне вивчення навчальних дисциплін освітньої або професійно-освітньої програми, складання підсумкових контрольних заходів у навчальному закладі;
- дистанційна – особлива форма навчання без відриву від виробництва, що передбачає вивчення навчальних дисциплін освітньої або професійно-освітньої програми через комп'ютерні та телекомунікаційні технології, складання підсумкових контрольних заходів у навчальному закладі;

- педагогічний патронаж – форма навчання осіб з особливими соціальними потребами;
- самоосвіта – форма неформальної освіти через освоєння освітніх програм при мінімальній організації освітнього процесу або повній відсутності керівництва цим процесом з боку педагогічних працівників;
- комбінована – форма, яка передбачає інтеграцію різних форм або їх окремих елементів.

Стаття 19. Форми, види та технології навчального процесу і самоосвіти

1. Форми організації навчального процесу (навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи) та їх обсяги визначаються освітньою або освітньо-професійною програмою.

2. Види навчальних занять (лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультація), форми (дискусія, «круглий стіл», тематична зустріч, ділова гра, розв'язання ситуаційних задач, виїзні заняття тощо) встановлюються навчальним закладом або установою системи освіти дорослих.

3. Технології навчання (традиційні, сучасні комп'ютерні, телекомунікаційні, кейс-технології тощо) визначаються навчальними закладами й установами освіти, педагогічними та науково-педагогічними працівниками.

Стаття 20. Умови нагромадження результатів формальної освіти

1. Нагромадження результатів навчальної діяльності особи – процес і результат обліку її навчальної діяльності (засвоєння освітньої або освітньо-професійної програми, навчальної дисципліни, предмета, модуля) в різних навчальних закладах та установах упродовж життя незалежно від часу їх засвоєння.

2. Результат обліку навчальної діяльності особи фіксується у відповідному документі про освіту (свідоцтво, атестат, диплом, посвідчення, сертифікат), додатку до нього, академічній довідці.

У додатку до документа про освіту, академічній довідці фіксуються:

- назва навчального закладу, який видав документ;
- назва освітньої або освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, предмета, модуля);
- загальний обсяг (у годинах, кредитах);
- зміст (анотація);
- форма, результат і дата підсумкового контролю;
- назва навчального закладу, який зафіксував результат.

Документи державного зразка видає акредитований навчальний заклад або установа формальної освіти дорослих, документи про результати навчальної діяльності – навчальний заклад або установа освіти, в якій навчалася особа

3. Акредитований навчальний заклад освіти за відповідним освітнім та/або освітньо-кваліфікаційним рівнем напряму підготовки, спеціальності на підставі поданої особисто заяви та представлених особою результатів попередньої навчальної діяльності приймає рішення:

а) про зарахування/не зарахування та надання/не надання допуску до державної атестації (поза межами ліцензованого обсягу);

б) про прикріплення та допуск до навчання за нормативними навчальними дисциплінами (предметами інваріантної частини навчального плану), вибірковими навчальними дисциплінами (предметами варіативної частини навчального плану) в межах ліцензованого обсягу відповідної форми навчання.

4. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки створює систему інформаційної підтримки нагромадження результатів формальної освіти.

Стаття 21. Наукова і науково-технічна діяльність у закладах освіти дорослих

1. Наукова і науково-технічна діяльність є невід'ємною складовою діяльності навчальних закладів та установ освіти дорослих і спрямована:

– на одержання і використання нових знань у всіх галузях науки, техніки і технологій;

– розвиток науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти;

– задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб суспільства.

2. Наукова і науково-технічна діяльність навчальних закладів та установ освіти дорослих забезпечується:

– постійним збільшенням обсягів фінансування науки, відповідно до потреб її випереджувального розвитку;

– інтенсифікацією наукових досліджень у навчальних закладах;

– розвитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень;

– інноваційною освітньою діяльністю у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;

– правовим захистом освітніх інновацій та результатів педагогічної і науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності;

- залученням до наукової діяльності та дослідницької роботи талановитих осіб різного віку;
- поглибленням співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ зі залученням до навчального процесу провідних учених та науковців;

- створенням науково-інформаційного простору та використанням для цього нових комунікаційно-інформаційних засобів.

3. Наукова і науково-технічна діяльність у системі освіти дорослих (освіти впродовж життя) здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність» та цього Закону.

4. Наукова і науково-технічна діяльність у навчальних закладах та установах освіти дорослих може також здійснюватися на підставі договорів з іншими організаціями відповідно до законодавства України.

На навчальні заклади III–IV рівнів акредитації системи освіти дорослих поширюються права, передбачені Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» для наукових установ.

Розділ V

ФІНАНСОВЕ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ (освіти впродовж життя)

Стаття 22. Фінансування навчальних закладів і установ освіти дорослих (освіти протягом життя)

1. Фінансово-господарська діяльність навчальних закладів та установ освіти дорослих (освіти впродовж життя) здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність навчальних закладів у цій сфері.

2. Основними джерелами фінансового забезпечення освіти дорослих є:

- кошти державного та місцевих бюджетів;
- кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій та фондів, зокрема спонсорські, благодійні внески і пожертвування;
- кошти галузей народного господарства;
- кошти від надання навчальними закладами та установами додаткових освітніх та інших послуг;
- гранти;

- кредити на розвиток навчальних закладів усіх рівнів та здобуття освіти;
- кошти від здійснення навчальними закладами економічної діяльності, регламентованої державою.

3. Фінансування освітньої діяльності державних навчальних закладів освіти дорослих (освіти впродовж життя) за рахунок коштів державного бюджету здійснюється Міністерством освіти і науки України та іншими центральними органами виконавчої влади, в підпорядкуванні яких знаходяться навчальні заклади освіти дорослих, відповідно до державного замовлення (контрольних цифр) на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації працівників, з огляду на встановлення державних, зокрема галузевих, нормативів фінансування.

4. Діяльність приватних, громадських навчальних закладів та установ, що реалізують освітні програми освіти дорослих (освіти впродовж життя), фінансується його засновниками (засновником) та споживачами освітніх послуг.

5. Встановлені Кабінетом Міністрів України мінімальні нормативи витрат роботодавців на професійну додаткову освіту, професійну перепідготовку працівників можуть бути диференційовані за галузями економіки і регіонами, але не можуть становити менше двох відсотків від витрат на заробітну плату. Фактичні витрати відносяться на собівартість продукції (послуг) у порядку, встановленому законодавством України.

6. Державні органи, в компетенцію яких входить розподіл державних замовлень на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації, здійснюють розміщення зазначених державних замовлень на конкурсній основі. Участь у конкурсі можуть брати навчальні заклади різних форм власності та підпорядкування.

7. Кошти підприємств, організацій, установ і фізичних осіб, спрямовані на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, стажування не оподатковуються.

Стаття 23. Матеріально-технічне забезпечення системи освіти дорослих (освіти впродовж життя)

Матеріально-технічне забезпечення закладів установ освіти дорослих проводиться відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та інших нормативно-правових актів.

Стаття 24. Оплата праці в системі освіти дорослих
(освіти впродовж життя)

1. Оплата праці працівників державних і комунальних навчальних закладів та установ освіти дорослих (освіти впродовж життя) здійснюється відповідно до чинного законодавства та нормативно-правових актів.

Навчальний заклад та установа системи освіти дорослих (освіти впродовж життя) в межах коштів на оплату праці працівників (зі спеціального фонду державного бюджету для державних та комунальних закладів і установ) самостійно визначає форму і систему оплати праці, розміри доплат, надбавок, премій та інших заходів матеріального стимулювання, а також розміри посадових ставок (окладів) усіх категорій працівників.

Розділ VI

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В СИСТЕМІ ОСВІТИ
ДОРΟΣЛИХ (освіти впродовж життя)

Стаття 25. Державна політика в галузі міжнародного співробітництва сфери освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Державна політика в галузі міжнародного співробітництва сфери освіти дорослих (освіти впродовж життя) спрямована на створення єдиного міжнародного та європейського освітнього простору, поглиблення міжнародного співробітництва внаслідок розширення участі навчальних закладів та установ, учасників системи освіти дорослих у проєктах міжнародних організацій та співтовариств.

2. Держава сприяє розвитку співробітництва навчальних закладів і установ освіти дорослих на дво- і багатосторонній основі з міжнародними організаціями та установами на таких засадах:

- пріоритет національних інтересів;
- збереження та розвиток інтелектуального та духовного потенціалу нації;
- системний і взаємовигідний характер співробітництва.

Стаття 26. Міжнародна діяльність навчальних закладів і установ освіти дорослих (освіти впродовж життя)

1. Навчальні заклади та установи освіти дорослих (освіти впродовж життя) беруть участь у міжнародному співробітництві у сфері освіти дорослих через:

- освітні та наукові обміни, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників;

- участь у програмах двостороннього і багатостороннього обміну педагогічними кадрами і науковцями;
- проведення спільних наукових досліджень, співробітництво з міжнародними фондами;
- здійснення ґрунтовних і прикладних наукових досліджень, а також дослідно-конструкторських робіт на замовлення іноземних юридичних осіб;
- проведення міжнародних наукових конференцій, конгресів, семінарів,
- симпозіумів;
- аналіз, відбір, видання та розповсюдження ліпших зразків зарубіжної наукової і навчальної літератури.

2. Підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації і стажування іноземних громадян в Україні та громадян України за рубежом, педагогічна і науково-дослідна робота громадян України за кордоном здійснюються за міждержавними договорами, договорами між центральними та місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування та відповідними органами іноземних держав, а також за прямими договорами, укладеними навчальними закладами й установами освіти дорослих з іноземними громадянами й іноземними юридичними особами згідно з чинним законодавством.

3. Навчальні заклади освіти дорослих (освіти впродовж життя) мають право:

- вступати в неурядові міжнародні організації;
- укладати з іноземними партнерами договори про спільну діяльність;
- створювати за участю іноземних партнерів структурні підрозділи (центри, лабораторії, технопарки та інші підрозділи).

4. Навчальні заклади й установи освіти дорослих (освіти впродовж життя), відповідно до законодавства України, можуть займатися зовнішньоекономічною діяльністю, передбаченою статутами навчальних закладів.

Розділ VII

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОСВІТУ ДОРΟΣЛИХ

Стаття 27. Відповідальність за порушення законодавства
про освіту дорослих

1. Особи, винні у порушенні законодавства про освіту дорослих, несуть відповідальність відповідно до Закону.

2. Невиконання закладами та установами освіти дорослих, фізичними особами, які надають освітні послуги в системі освіти дорослих, вимог стандартів освіти є підставою для позбавлення їх права на надання освітніх послуг.

Розділ VIII
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, застосовуються у частині, що не суперечать цьому Закону.

Марчук Алла Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент

Андрагогіка

Навчальний посібник

Редагування *Юлія Глиняна*

Макетування *Галина Шушняк*

Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 25.05.2020 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 17,44.
Тираж 100 прим. Зам № 11-20.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.